

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA VE BÖLGESEL KALKINMAYI
ETKİLEYEN İKTİSADİ VE SOSYAL FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ**

Ezel KEKEVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA VE BÖLGESEL KALKINMAYI
ETKİLEYEN İKTİSADİ VE SOSYAL FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ**

Ezel KEKEVA

Danışman: Doç. Dr. Sanlı ATEŞ
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Ebru ARICIOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2021

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Sanlı ATEŞ
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ebru ARICIOĞLU

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

...../...../2021

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2021

Ezel KEKEVA

ÖZET

TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA VE BÖLGESEL KALKINMAYI ETKİLEYEN İKTİSADİ VE SOSYAL FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ

Ezel KEKEVA

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Sanlı ATEŞ

Şubat 2021, 134 sayfa

Kalkınma kavramı ekonomik büyüme ve gelir seviyesindeki artışın yanı sıra insanların refah düzeylerinin iyileştirilmesini, adil bir gelir dağılımını, kaynakların etkin kullanımını, sosyal ve kültürel gelişim unsurlarını bünyesinde barındıran çok boyutlu bir kavramdır. Ülke kalkınmasında rol oynayan çeşitli sosyoekonomik kaynakların mekânsal dağılımlarının farklılıklar göstermesi sonucu, kalkınmanın ülkenin tüm noktalarında aynı anda gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır. Bu doğrultuda ülkedeki bölgelerarasında, bölgesel kalkınma farklılıkları meydana gelmektedir. Her ülke kendi beklentileri doğrultusunda, bölgesel kalkınma politikaları uygulayarak bölgesel kalkınma farklılıklarını en az seviyeye indirmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye’de bölgelerin kalkınmasında etkili olduğu düşünülen çeşitli sosyoekonomik göstergeler kullanılarak, çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden biri olan faktör analizi aracılığı ile bölgesel kalkınmayı etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. 2008 ve 2018 yılları için İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasında düzey 3 bölgesi olarak tanımlanan 81 il için Faktör Analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda bölgesel kalkınmayı etkileyen 5 faktör ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu faktörler aracılığı ile illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamaları yapılmış ve analizde kullanılan değişkenler doğrultusunda illerin gelişim düzeyleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel kalkınma, faktör analizi, illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi

ABSTRACT**REGIONAL DEVELOPMENT IN TURKEY AND DETERMINING THE
ECONOMIC AND SOCIAL FACTORS AFFECTING REGIONAL
DEVELOPMENT****Ezel KEKEVA****Master Thesis, Department of Economics****Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Sanlı ATEŞ****February 2021, 134 pages**

The concept of development is a multidimensional concept that includes improving people's welfare levels, a fair distribution of income, effective use of resources and components of social and cultural development, as well as economic growth and increase in income levels. As a result of differences in the spatial distribution of various socio-economic resources that play a role in the development of the country, it is not possible for development to occur simultaneously in all points of the country. Accordingly, regional development differences occur between the regions in the country. Each country aims to minimize regional development disparities by implementing regional development policies in accordance with their own expectations.

In this study, it was aimed to determine the factors affecting regional development through Factor Analysis, which is one of the multivariate statistical analysis methods, using various socioeconomic indicators that are considered to be effective in the development of regions in Turkey. Factor Analysis was conducted for 81 provinces defined as level 3 regions in the Statistical Region Units Classification for 2008 and 2018. As a result of the analysis, 5 factors affecting regional development were observed. Through these factors, socioeconomic development rankings of the provinces were made and the development levels of the provinces were determined according to the variables used in the analysis.

Keywords: Regional development, factor analysis, socio-economic development level of provinces

ÖN SÖZ

Tezimin ilk aşamasında beraber yola çıktığım kıymetli hocam Prof. Dr. H. Mahir FİSUNOĞLU'na desteklerinden dolayı çok teşekkür ederim. Gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimim boyunca dersini aldığım, üzerimde emeği olan tüm hocalarıma ayrıca teşekkür ederim. Tezimin şekillenmesi ve evrilmesindeki katkılarından dolayı danışmanım Doç. Dr. Sanlı ATEŞ'e, tez jürimde yer alan Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER ve Dr. Öğr. Üyesi Ebru ARICIOĞLU'na görüş ve önerileri ile tezime yaptıkları katkılardan dolayı çok teşekkür ederim.

Hayat yolunda her zaman yanımda olan, bana kendinden çok güvenen ve her şart altında iyi bir insan olmaya yönelik beni yetiştiren sevgili annem Neşe KEKEVA, sevgili babam Oğuz KEKEVA ve kardeşlerime en büyük minnet, saygı ve sevgilerimi sunarım.

Bu çalışma, SYL-2018-10943 numaralı proje kapsamında Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

Ezel KEKEVA

Adana / 2021

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı.....	1
1.2. Çalışmanın Önemi	1
1.3. Çalışmanın Planı	2

BÖLÜM II

BÖLGESEL KALKINMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Kalkınma Kavramı.....	4
2.1.1. Kalkınma ve Büyüme İlişkisi	5
2.1.2. Kalkınmanın Tarihsel Gelişim Süreci	7
2.2. Bölgesel Kalkınma.....	9
2.3. Bölge Kavramı ve Çeşitleri.....	12
2.3.1. Ekonomik Yapı Açısından Bölge Türleri	14
2.3.1.1. Homojen Bölge	14
2.3.1.2. Kutuplaşmış Bölge	15
2.3.1.3. Plan Bölge	17
2.3.2. Ekonomik Gelişme Düzeyleri Bakımından Bölge Çeşitleri.....	18
2.3.2.1. Gelişmiş Bölge	18
2.3.2.2. Az Gelişmiş Bölge	19
2.3.2.3. Potansiyel Gelişme Bölgesi.....	19
2.3.2.4. Potansiyel Bakımından Az Gelişmiş Bölge	20
2.4. Bölgesel Kalkınma Politikası.....	20

2.4.1. Geleneksel Bölgesel Kalkınma Politikaları	21
2.4.2. Yeni Bölgesel Kalkınma Politikaları	23
2.5. Bölgesel Kalkınma Politikasının Temel İlkeleri.....	27
2.5.1. Sosyal Kârlılık İlkesi	28
2.5.2. Kalkınma Kutbu İlkesi.....	28
2.5.3. Halkın Katılımı İlkesi	29
2.6. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amacı.....	30
2.7. Bölgesel Kalkınma Politikası Araçları	31
2.7.1. Bölgesel Planlama	31
2.7.2. Kamu Yatırımları.....	33
2.7.3. Teşvik Önlemleri	33
2.7.4. Kalkınma Ajansları.....	34
2.7.5. Yönetimsel Örgütün Bölgesel Kalkınma Sorunlarına Adaptasyonunu Sağlamak.....	35
2.7.6. Girişimciliğin Teşvik Edilmesi.....	36
2.7.7. Diğer Araçlar	37
2.8. Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Teorik Yaklaşımlar.....	37
2.8.1. Bölgesel Büyüme Modelleri	38
2.8.1.1. Keynesyen Bölgesel Büyüme Modelleri.....	38
2.8.1.2. Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modeli	40
2.8.1.3. İhracat-Talep Modelleri.....	41
2.8.1.4. Kümülatif Nedensellik Sürecine Dayanan Modeller	42
2.8.2. Kutuplaşmış Kalkınma Teorileri	43
2.8.2.1. Sektörel Kutuplaşmış Kalkınma.....	44
2.8.2.2. Bölgesel Kutuplaşmış Kalkınma.....	44
2.8.2.2.1. Hirschman ve Myrdal'ın Yaklaşımları.....	45
2.8.2.2.2. J. Friedman'ın Yaklaşımı: Merkez-Çevre Modeli	46
2.8.2.2.3. Boudeville Yaklaşımı ve Lösch-Christaller Modelleri: Merkezi Yerler Teorisi.....	47
2.8.2.2.4. Buttler'in Büyüme Merkezleri Yaklaşımı.....	49
2.8.3. Yeni Teoriler.....	49
2.8.3.1. İçsel Büyüme Teorileri.....	49
2.8.3.2. Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı	51

BÖLÜM III

TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

3.1. Türkiye’de Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarının Ortaya Çıkış Nedenleri.....	53
3.1.1. Tarihsel Nedenler.....	53
3.1.2. Coğrafi Nedenler	54
3.1.3. İktisadi Nedenler.....	55
3.1.4. Kültürel Nedenler	56
3.2. Türkiye’de Bölge Kavramı	56
3.3. Türkiye’de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması	58
3.4. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarının Tarihsel Gelişim Süreci	62
3.4.1. Planlı Dönem Öncesi Bölgesel Kalkınma Politikaları.....	62
3.4.2. Planlı Dönem Bölgesel Kalkınma Politikaları.....	65
3.4.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967).....	65
3.4.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972)	66
3.4.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)	67
3.4.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1979-1983).....	68
3.4.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1985-1989).....	69
3.4.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990-1994).....	70
3.4.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1996-2000)	71
3.4.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (2001-2005).....	72
3.4.2.9. Dokuzuncu Kalkınma Planı Dönemi (2007-2013).....	73
3.4.2.10. Onuncu Kalkınma Planı Dönemi (2014-2018)	74
3.4.2.11. On Birinci Kalkınma Planı Dönemi (2019-2023)	75
3.5. Türkiye’deki Bölgesel Gelişmenin Görünümü.....	76
3.6. Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Projeleri.....	87
3.6.1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)	88
3.6.2. Doğu Anadolu Projesi (DAP)	89
3.6.3. Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)	90
3.6.4. Konya Kalkınma Projesi (KOP)	91
3.6.5. Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi.....	92
3.6.6. Zonguldak - Bartın - Karabük Bölgesel Gelişme Projesi	93
3.7. Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik	93

BÖLÜM IV

FAKTÖR ANALİZİ İLE TÜRKİYE’DEKİ İLLERİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN TESPİTİ

4.1. Faktör Analizi	100
4.1.1. Faktör Analizinin Varsayımları	101
4.1.2. Faktör Analizinin Aşamaları.....	101
4.1.2.1. Veri Setinin Faktör Analizi İçin Uygunluğunun Değerlendirilmesi	102
4.1.2.2. Faktörlerin Elde Edilmesi.....	102
4.1.2.3. Faktörlerin Rotasyonu	103
4.1.2.4. Faktörlere İsim Verilmesi.....	104
4.2. Faktör Analizi İle İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi	104

BÖLÜM V

SONUÇ

118

KAYNAKÇA.....	122
ÖZGEÇMİŞ	134

KISALTMALAR

- AB:** Avrupa Birliği
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- BBYSP:** Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
- BGUS:** Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi
- BKA:** Bölgesel Kalkınma Ajansları
- DAP:** Doğu Anadolu Projesi
- DOKAP:** Doğu Karadeniz Projesi
- DPT:** Devlet Planlama Teşkilatı
- GAP:** Güneydoğu Anadolu Projesi
- GSMH:** Gayri Safi Milli Hâsıla
- GSYİH:** Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
- İBYSP:** İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
- İİBS:** İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
- KMO:** Kaiser Meyer Olkin
- KOP:** Konya Ovası Projesi
- KÖY:** Kalkınmada Öncelikli Yöreler
- NUTS:** Nomenclature of Territorial Units for Statistics (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması)
- SEGE:** Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması
- PCA:** Principal Component Analysis (Temel Bileşenler Analizi)

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Türkiye’de Yerleşme Merkezleri Kademeleşmesi Çalışmasına Göre Belirlenen Kutuplaşmış Bölgeler.....	17
Tablo 2. Geleneksel ve Yeni Ekonomide Temel Alınan Bölgesel Gelişme Araçları	25
Tablo 3. Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri	27
Tablo 4. Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması	60
Tablo 5. Kişi Başına GSYH (TL)	77
Tablo 6. Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde).....	78
Tablo 7. Bölgelere Göre Tarım Sektörü Payı.....	80
Tablo 8. Bölgelere Göre Sanayi Sektörü Payı	81
Tablo 9. Bölgelere Göre Hizmet Sektörü Payı.....	82
Tablo 10. Sanayi Sektöründe İstihdam Edilenler (%).....	83
Tablo 11. Tarım Sektöründe İstihdam Edilenler (%).....	84
Tablo 12. Hizmet Sektöründe İstihdam Edilenler (%).....	85
Tablo 13. Okuma Yazma Bilen Oranı / Toplam	86
Tablo 14. Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı.....	87
Tablo 15. Analizde Kullanılan Değişkenler Listesi	106
Tablo 16. Uygunluk İstatistikleri (KMO ve Bartlett İstatistikleri)(2008).....	107
Tablo 17. Açıklanan Toplam Varyans	109
Tablo 18. Dönüştürülmüş Faktör Matrisi.....	110
Tablo 19. İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeks Sıralaması (2008)	112
Tablo 20. Uygunluk İstatistikleri (KMO ve Bartlett İstatistikleri)(2018).....	113
Tablo 21. Açıklanan Toplam Varyans	114
Tablo 22. Dönüştürülmüş Faktör Matrisi.....	115
Tablo 23. İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeks Sıralaması (2018)	117

ŞEKİLLER LİSTESİ**Sayfa**

Şekil 1. Faktör analizi için scree plot grafiği..... 108

Şekil 2. Faktör analizi için scree plot grafiği..... 113

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı

Ülkeler arasında görülen sosyoekonomik gelişmişlik farklılıkları, aynı zamanda ülkelerin kendi içerisindeki bölgeler ve dolayısıyla bölgeleri oluşturan iller arasında da görülmektedir. Ulusal kalkınmanın topyekûn gerçekleşmesinin mümkün olmaması dolayısı ile ülkelerin kendi içerisindeki bölgelerarasında gerçekleşen ekonomik ve sosyokültürel gelişmişlik farklılıklarının en düşük seviyeye indirgenmesi gerekmektedir. Bu amaca yönelik her ülke kendi gereksinimleri doğrultusunda bölgesel kalkınma politikaları uygulamaktadır. Türkiye için bölgesel kalkınmada etkili olduğu düşünülen çeşitli sosyoekonomik göstergeler kullanılarak, çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden biri olan Faktör Analizi aracılığı ile bölgesel kalkınmayı etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Analiz sonucu ortaya çıkan bu faktörler aracılığı ile de bölgelerin oluşturduğu illerin gelişmişlik sıralaması yapılarak, bölgesel kalkınma politikalarının bölgeler üzerinde ne kadar etkili olduğu görülebilmekte ve bölgesel kalkınma politikalarının hazırlanmasında katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

1.2. Çalışmanın Önemi

Kalkınma olgusu ekonomik büyüme, kişi başına gelir düzeyi gibi niceliksel unsurlardaki artışın yanı sıra refah düzeyi, sağlık, eğitim, kültürel ögeler gibi niteliksel unsurları da bünyesinde barındıran çok yönlü bir kavramdır. Bir ülkenin gelişimi yalnızca sayısal olarak ifade edilen iktisadi unsurların yüksek düzeyde olması ile sınırlı olmamakta, gelir ve refah düzeyi gibi unsurların halk arasında dengeli dağılımı ile birlikte yaşam kalitesi, istihdam, altyapı, sağlık, eğitim olanakları gibi çeşitli sosyokültürel unsurların da ülke içerisinde dengeli dağılımını gerektirmektedir. Ülkelerin topyekûn kalkınması mümkün olmadığından dolayı, ülkenin il bazındaki yerleşim birimlerinden oluşan bölgeler itibari ile ülke kalkınmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Ülkelerin kendi bünyelerindeki sosyoekonomik kaynakların, mekânsal dağılımında bir eşitlik söz konusu değildir. Bölgelerin kendilerine özgü kaynaklarının, nüfus dağılımının, coğrafi şartların, öncelikli sektörel yapıların, altyapı, sağlık, eğitim gibi koşulların bölgeler arasında farklılık göstermesi ile bölgelerin sosyoekonomik gelişimleri dengesiz bir

dağılım göstermektedir. Bu bağlamda bölgesel eşitsizlik sorunu yalnızca gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerin çeşitli bölgelerinde de karşılan bir durum haline gelmektedir. Bölgesel kalkınmanın sağlanması için ülkedeki bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının minimize edilmesi gerekmektedir. Bunun içinde öncelikle bölgelerarasındaki sosyoekonomik gelişmişlik farklılıkları düzeyinin tespit edilmesi gerekmektedir. Çalışma ile bölgeleri oluşturan illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri tespit edilerek sıralanmış ve analizde kullanılan değişkenler doğrultusunda bölgesel kalkınmayı etkileyen faktörler ortaya konulmuştur.

1.3. Çalışmanın Planı

Tez çalışması giriş ve sonuç bölümleri ile birlikte beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın amaç ve önemine değinilmektedir. İkinci bölümde bölgesel kalkınmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi ortaya koyulmaktadır. Bu bağlamda kalkınma kavramının tanımına, tarihsel gelişim sürecine ve büyüme olgusu ile olan ilişkine değinilmektedir. Daha sonra bölgesel kalkınma kavramının tanımı ve ortaya çıkışına değinilerek, ekonomik yapı açısından ve ekonomik gelişme düzeyleri bakımından bölge türlerine yer verilmektedir. Bölgesel kalkınma politikalarına ve bu politikaların gelişim süreçlerine değinilerek, bölgesel kalkınma politikalarının temel ilke, amaç ve araçlarından bahsedilmektedir. Son olarak da bölgesel kalkınma teorileri çerçevesinde bölgesel büyüme modellerine, kutuplaşmış kalkınma teorileri ve yeni teorilere değinilmektedir.

Üçüncü bölümde Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikalarına değinilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının ortaya çıkış nedenleri olarak tarihsel, coğrafi, iktisadi ve kültürel nedenlere yer verilmektedir. Bununla birlikte Türkiye’deki bölge kavramı anlayışına ve Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyeliği için bölgesel kalkınma çalışmalarında gerekli olan İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılmasına yer verilmektedir. Ülkemizde uygulan bölgesel kalkınma politikaları, planlı dönem öncesi ve planlı dönem olmak üzere iki kısımda incelenmekte ve bölgesel gelişme adına uygulanan bazı önemli bölgesel kalkınma projelerine değinilmektedir. Türkiye’de düzey 1 bölgeleri olarak tanımlanan 12 bölge çeşitli sosyoekonomik göstergeler bakımından incelenerek, bölgesel gelişme durumlarına değinilmektedir. Son olarak Türkiye ve başka ülkeler adına yapılan bölgesel kalkınma çalışmalarına yer verilmektedir.

Dördüncü bölümde ise çalışmada kullanılan Faktör Analizi yöntemi teorik olarak ele alınmaktadır. Faktör analizinin tanım, varsayım ve aşamalarına değinilmektedir. Türkiye’deki düzey 3 bölgelerine sosyoekonomik gelişmişliği etkilediği düşünülen değişkenler yardımı ile 2008 ve 2018 yılları için SPSS programı kullanılarak faktör analizi yapılmıştır. Faktör Analizi sonucu kullanılan değişkenler doğrultusunda, bölgesel kalkınmayı etkileyen 5 faktör elde edilmiş ve elde edilen bu faktörler ile genel faktör indeksi hesaplanmıştır. Bu indeks doğrultusunda 81 ilin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması yapılarak, illerin gelişmişlik durumu incelenmiştir. Beşinci bölüm olan sonuç bölümünde ise analiz sonucu elde edilen bulgular yorumlanmakta ve önerilerde bulunmaktadır.

BÖLÜM II

BÖLGESEL KALKINMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Kalkınma Kavramı

Kalkınma kavramı, toplumların gelişim süreçleri doğrultusunda dönemler itibari ile farklı içeriklere sahip olmuştur. Hatta aynı dönem içerisinde, farklı kazanımlara sahip olduğu da görülmüştür. Kalkınma kavramı, çeşitli dönemlerde sanayileşme, modernleşme, ilerleme, büyüme gibi kendine benzer kavramlar yerine kullanılmış ve bu süreçte bir anlam kaymasına uğramıştır. Daha sonraki zaman dilimlerinde de kavramın içeriğine yeterince açıklık getirilememiştir (Yavilioğlu, 2002, s.59).

Kalkınma kavramının, objektif ve subjektif unsurları bünyesinde barındırması ve ülkeler arasında yaşanan iktisadi ve sosyal farklılıkların bulunması nedeni ile tüm zamanlar için geçerli, değiştirilmez ölçütler geliştirilmesi mümkün olmamıştır. Kalkınma olgusu ekonomik unsurların yanı sıra sosyal, kültürel ve siyasi öğeleri de içermektedir. Oldukça dinamik ve sürekli yenilenme arayışı içerisinde olan kalkınma kavramı, ülkelerin kendine has tarihi, coğrafi, sosyal, kültürel, siyasi ve teknolojik yapılarının bulunması nedeniyle bir genelleme yapılmasını güçleştirmiştir (Doğan, 2011, s.45). Ekonomik kalkınma, mevcut kıt kaynakların verimli tahsisi ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve bununla birlikte ekonomik, sosyal, politik ve kurumsal mekanizmaların organize edilerek, yaşam standartlarının iyileştirilmesini kapsamaktadır. Kalkınma ekonomisinin nihai amacı, küresel ölçekteki çoğunluğun maddi yaşamını iyileştirmeye yönelik olarak, gelişmekte olan ülke ekonomilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Todaro ve Smith, 2011).

Kalkınma, ülke içerisinde yaşayan insanların refah seviyelerinin daha iyi bir düzeye gelmesi için devletin çeşitli ekonomik politikalar kullanarak toplum yapısını değiştirme yoluna gitmesidir. Bunun ile birlikte kalkınma hem ekonomik hem de toplumsal bir değişim sürecidir (Çakmak, 2008, s.36). Kalkınma sadece ekonomik büyümeyi içermemekte, GSMH'deki artışla belirlenen ekonomik büyümenin yanı sıra yapısal ve sosyal değişimleri de içermektedir. F. Perroux'a göre ülkenin bazı bölgeleri diğer bölgelere oranla öncelik kazanarak kutuplaşmaktadır. Buna göre Türkiye'de İstanbul bir kutuplaşma bölgesidir (Tekin, 2011, s.38). Kalkınma, bir ülkedeki ekonomik ve sosyal dönüşüm ile ilgili bir süreci anlatmaktadır. Bu süreç genellikle düzenli bir sıralamayı takip eder ve ülkeler arasında ortak özellikler göstermektedir (Thirlwall,

1999). Rostow kalkınmanın aşamalarını tanımlamış ve bu aşamalara göre toplumları beş kategoriye ayırmıştır. Kategoriler sırasıyla şu şekildedir; Geleneksel Toplum, Kalkışa Hazırlık Aşamasındaki Toplum, Kalkış Aşamasındaki Toplum, Olgunluk Aşamasındaki Toplum ile Yüksek Kitle Tüketim Çağındaki Toplum şeklinde beş aşamadan oluşmaktadır (Rostow, 1960).

Ekonomik kalkınma, ülkeler bakımından II. Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanmıştır. Bununla birlikte çoğunlukla, gelişmekte olan ülkelerin ilgilendiği bir durum olmuştur. Kalkınma düzeyinin, halkın yaşam standartları ile refah seviyelerini etkilemesinden dolayı, ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirmeleri önemli bir yere sahiptir. İktisadi kalkınma, kişi başına düşen gelir ve üretim miktarındaki artış ile birlikte yapısal değişiklikleri, kurumsal düzenlemeleri, sektörler arası kaynak tahsisi ve üretim yapısındaki değişiklikleri de yapısında barındırmaktadır. Tüm bunlar ile birlikte ekonomik kalkınma, insanların hayat standartlarını ve özgürlüğünü arttıran, insanların yeteneklerini geliştiren bir süreçtir (Şaşmaz ve Yayla, 2018, s.250-251). Ekonomik kalkınma, bir ülkedeki üretim ve gelir artışlarıyla birlikte ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanda gerçekleşen yapısal değişimi de ifade etmektedir. Dolayısıyla kalkınma kavramı, ülkede gerçekleşen niceliksel değişimlerin yanı sıra niteliksel değişimleri de kapsamaktadır (Berber, 2006).

2.1.1. Kalkınma ve Büyüme İlişkisi

Ekonomik kalkınma ve büyüme kavramlarının, bazen birbirlerinin yerine kullanılmasına rağmen bu iki kavram birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Ekonomik büyüme, kişi başına düşen gelir düzeyi ile birlikte ülkenin üretim düzeyindeki artışı ifade etmektedir. Ekonomik kalkınma ise ekonomik büyümenin yanı sıra, ekonomik yapı ve çıktı dağılımındaki değişimleri belirtmektedir. Bu değişiklikler, ülke nüfusunun maddi refah açısından iyileşmesi, tarımın GSMH içerisindeki payının düşmesi ve bunun yerine sanayi ve hizmet sektörlerinin GSMH'deki payının artması, iş gücünün eğitim ve becerilerindeki artış ile ülkede önemli teknolojik gelişmelerin olması şeklindedir. Ülkeler için ekonomik büyüme gereklidir ancak ekonomik kalkınma için bu yeterli değildir (Nafziger, 2005). Ekonomik kalkınma ekonomik büyümeden ayrı olarak, kendi kendini sürdürebilen büyüme, üretim modellerinde yapısal değişiklikler, teknolojik gelişme, sosyal, politik ve kurumsal modernleşme ile insani koşullarda gelişme olmak üzere içerisinde beş unsur barındırmaktadır (Adelman ve Yeldan, 2000, s.95).

Ekonomik büyüme, bir ülkenin gerçek mal ve hizmet üretiminin veya kişi başına gelir düzeyinin yükselmesini ifade etmektedir. Ekonomik büyüme kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü kaydetmemekte ve aynı zamanda doğal kaynakların tükenmesini ve bunun toplum üzerindeki etkisini de dikkate almamaktadır. Kalkınma ise ekonomik büyümenin yanı sıra, bölgenin potansiyel kaynaklarının optimizasyonunu sağlayarak o bölgede yaşayan insanların yaşam standartlarını iyileştirmek için gerekli sosyal dönüşümleri içermektedir. Ekonomik kalkınma kurumsal, sosyal, ekonomik ve teknolojik değişiklikleri içeren sosyoekonomik yapının dönüşümü ile birlikte tüm sosyal sistemin gelir, tasarruf ve yatırım açısından yükselmesini ifade etmektedir (Mukhopadhyay, 2020, s.282).

Kalkınma, az gelişmiş ülkeler için üretim ve kişi başına gelir düzeyindeki artış ile birlikte ülkenin iktisadi ve sosyokültürel yapısının değiştirilmesi şeklindedir. Kalkınmanın temel öğeleri arasında, kişi başına gelir düzeyinin yükselmesi ile birlikte üretim faktörlerinin miktar ve etkinlik düzeylerinin değişmesi, sanayinin milli gelir düzeyindeki ve ihracat oranlarındaki payının artması yer almaktadır. Büyüme ise yalnızca üretim düzeyi ve kişi başına gelir düzeyinin artması şeklinde ifade edilmektedir. Gerçekleşen herhangi bir ekonomideki büyüme, söz konusu ekonomideki yapısal değişimi gerektirmemektedir. Büyüme, niteliksel değişimden ziyade niceliksel bir değişmeyi ifade etmektedir. Kalkınma, genellikle gelişmekte olan ekonomilerle yakından ilgili olmakla birlikte, büyüme süreci gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerle ilgilidir. Gelişmekte olan bir ekonomi, kalkınmayabilir ancak büyüme süreci içerisinde yer alabilmektedir (Han ve Kaya, 2006). Bu bağlamda iktisadi kalkınma, büyümeden farklı olarak gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülke düzeylerine yakınsaması için yapısal ve nitel değişimlerini ifade etmektedir (Bakırtaş, 2014).

Kalkınmanın, gelişmekte olan ülkeler için önemi toplum açısından sadece maddi yaşamın sürdürülmesi değil, onunla birlikte toplumun yüksek kültür ürünlerine ulaşmasını sağlayacak bir sürecin gerçekleşmesidir. İnsan eksenli gerçekleşen bir kalkınma, insan kişiliği için gerekli koşulları oluşturacak, yoksulluk, eşitsizlik ve işsizliğin azaltılmasını sağlayacaktır. İktisadi kalkınma ile birlikte ülkeler sadece daha fazla gelire sahip olmakla kalmamakta, ayrıca iyi bir eğitim ve sağlık koşullarına ulaşmaları da mümkün hale gelmektedir (Taban ve Kar, 2015). Gelişmekte olan ülkelerde, kalkınmanın amacı çoğunlukla tarıma dayalı ekonomiden, ileri teknoloji ve yoğun sermaye gerektiren mallar şeklinde, sanayiye dayalı ekonomiye geçilmesi yönündedir (Seyidoğlu, 2013).

Bir ülkede kişi başına gelir düzeyi artarken, bu artıştan nüfusun az bir bölümü yararlanıyor ve nüfus çoğunluğunun yaşam standartlarında bir yükselme yaşanmıyorsa, bu durumda iktisadi kalkınmadan söz edilememekte, yalnızca iktisadi büyüme söz konusu olmaktadır. Bu kalkınma olmadan yalnızca büyümenin gerçekleştiği bir durumdur. Dolayısıyla büyüme, herhangi bir zaman aralığında gerçekleşen niceliksel bir değişim iken kalkınma iktisadi yapıda meydana gelen niteliksel değişimlerdir. Yani kalkınma, ekonominin niteliksel değişimi sonucu ortaya çıkan gelir artışından, eskiye oranla daha çok insanın faydalanarak refah düzeyinin yükseltilmesidir. Büyüme sürecinde, mevcut iktisadi yapı esas alınırken, kalkınmada mevcut iktisadi yapının değiştirilerek geliştirilmesi temel alınmaktadır. Böylece kalkınmada kendiliğinden ortaya çıkacak değişimlere müdahale edilerek, bu değişimler hedefler halinde yönlendirilmektedir. Büyümede ise herhangi bir müdahale ya da yönlendirme yoktur (Kaynak, 2009). Bir bakıma büyüme, kalkınmanın ilk adımıdır. Büyüme ile birlikte ekonomik ve toplumsal ilerlemeye yönelik değişimler olmaz ise kalkınma gerçekleşemez (Arslan, 2013, s.47).

2.1.2. Kalkınmanın Tarihsel Gelişim Süreci

Kalkınma kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daha önce kalkınma kelimesi yerine, iktisat bilimi ilerleme kelimesini kullanılmıştır. Kalkınma teriminin, iktisadi alandaki kullanımı yaklaşık yarım yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Ancak bu terimle anlatılmak istenen süreç, yüzyıllara dayanan bir geçmişe sahiptir. Bu süreç içerisinde, sanayi devrimi ve bu devrimin yarattığı değişiklikler önemli bir yere sahiptir. 18. yüzyılda İngiltere’de başlayan ve daha sonra giderek başka ülkelere yayılan sanayileşme sürecinin getirdiği yenilik ve değişiklikler, ilerleme kavramı doğrultusunda değerlendirilmektedir (Mıhçı, 1996, s.65-66).

Kalkınmanın olgusal olarak tarihinin Lloyd G. Reynolds’un *Economic Development in Historical Perspective* adlı makalesinde Arthur Lewis, Hla Myint ve Celso Furtado’nun ekonomik çalışmaları doğrultusunda, 19. yüzyılın ortalarından itibaren çoğu geri kalmış ülkelerde kalkınma sürecinin başladığı ileri sürülmektedir. Türkiye’nin de 1923 sonrasında toplumsal, siyasal ve ekonomik bakımdan yeniden yapılanması bu değerlendirmeyi geçerli kılmaktadır. Kalkınma iktisadi, 1930’lardaki Büyük Bunalım ile birlikte bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. 1939-1945 yıllarında uluslararası ekonomik sistemin çöküşü, kalkınma ekonomisine önemli bir ivme

kazandırmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir disiplin olarak ortaya çıkan kalkınma olgusu, şimdiye kadar geçen süre içerisinde ekonomik açıdan değerlendirilmiştir. (Yavilioğlu, 2002, s.62).

Kalkınma iktisadının, teorik temellerinin Adam Smith (1723-1790) tarafından atıldığı söylenmektedir. Smith, iktisadi büyümenin temel faktörleri olarak, iş bölümü ve sermaye birikimini görmektedir. Ulusların Zenginliği kitabı, bazı yazarlar tarafından kalkınma üzerine yazılan ilk bilimsel eser olarak kabul edilmektedir. Ancak kalkınma konusuyla ilgili, ilk sistematik çalışma 1940'lı yılların sonunda başlamıştır. Ekonomik kalkınma, II. Dünya Savaşı sonrasında az gelişmiş ülkeler ile Batı ülkelerinin ekonomik gelişimlerini sağlamayı amaçlamaktadır. 1950 ve 1960'lı yıllarda, geleneksel kalkınma iktisadı en parlak dönemini yaşamıştır. İktisadi kalkınmanın gücü olarak görülen sermaye birikimi ile sanayinin gerçekleştirilmesi, sanayileşme ile de işsizlik sorununun çözülmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde oluşturulan modellerin ortak paydası, kalkınmanın iktisadi büyüme anlamında tanımlanması ve kişi başına gelir düzeyi ile ölçülmesidir. Bu aşamada kalkınmanın amacı, durağan düzeydeki ekonomiyi canlandırarak, Batı'daki örneklerine ulaştırabilmektir (Taban ve Kar, 2015).

1950 ve 1960'lı yıllarda kalkınma iktisadına, büyüme merkezli iktisatçılar damgasını vurmuş ve buna paralel olarak teoriler ön plana çıkmıştır. Bu teorilerde de ekonomik kalkınma ile büyüme özdeş tutulmuştur. Az gelişmişliğin genellikle, ekonominin kendi iç koşullarından kaynaklandığı, buna çözüm olarak da ülkelerin sahip olduğu özel şartların dikkate alınması gerektiği kabul edilmiştir (Berber, 2006).

Kalkınma modelleri 1970'li yıllara kadar gelişmiş ülkelerin izledikleri yolları temel almıştır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları, gelişmiş ülkelerin sosyoekonomik, kültürel ve siyasal değerlerine sahip olmaları şeklinde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, kalkınma bir modernleşme projesi olarak algılanmaktadır (Kaynak, 2009).

1970'lerde kalkınma iktisadı, yoksulluk ve eşitsizlik konularına ağırlık veren ikinci aşamasına geçmiştir. GSMH artışının yoksulluğu önlemede yetersiz olması, az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının devam etmesi ve dünyada çok sayıda insanın yoksulluk sorunu ile karşı karşıya olması, kalkınmayı yalnız milli gelir artışı ile ölçen geleneksel yaklaşımın eleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Diğer taraftan da 1970'li yıllarda dış şoklara bağlı birçok ülkede ekonomik istikrarsızlıkların yaşanması, büyüme ve sanayileşme konularının önemini yitirmesi ve sonrasında Neo-klasik iktisadın gittikçe güçlenerek gündeme gelmesi ile kalkınma iktisadı önemini kaybetmeye başlamıştır. 1970'lerde yoksulların beslenme, barınma,

sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan temel ihtiyaçlar yaklaşımı yerini, 1970'lerin sonunda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına bırakmıştır. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, mevcut ve gelecek kuşakların refahı için çevrenin korunmasına önem vermektedir (Taban ve Kar, 2015).

1970'lerin sonu ve 1980'lerin başı itibari ile kalkınma kavramının, üretici ve dönüştürücü boyutu liberal çerçevede göz ardı edilerek, küresel kalkınma çerçevesinde yoksulluk ve açlıkla mücadele ve Bin Yıl Hedefleri ile ilgili küresel politika yaklaşımlarından oluşmuştur. Küresel kalkınma, ekonomik gelişmenin yanı sıra eğitim, sağlık, cinsiyet eşitliği, yoksulluğun azaltılması, dış yardım, insan hakları, doğal afetlere hazırlık, altyapı ve çevre sorunlarını kapsayan geniş bir kavramdır. Küresel kalkınma gelişme kavramından farklı nitelikte olup, insan odaklı değerlerin oluşması çerçevesinde meydana gelmiştir (Bakırtaş, 2014).

1990'lı yıllardan itibaren ise kalkınmanın, insani boyutuna daha fazla vurgu yapıldığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler, 1990 yılından başlayarak her yıl İnsanı Gelişme Raporu yayınlamıştır. Hazırlanan raporlarda, kalkınma süreci insanı merkez alan bir süreç olarak tanımlanmıştır. Başka bir deyişle kalkınma, insani gelişme ile özdeşleştirilmiştir (Mıhçı, 1996, s.78).

Genel olarak kalkınmanın içeriği, yıllar itibari ile ortaya çıkan yeni yaklaşımlar doğrultusunda sürekli değişmiştir. Yakın yıllarda kalkınma kavramı, artık insani kalkınma bağlamında ele alınmaktadır. İnsani kalkınma ise iyi bir eğitimi, kaliteli ve sağlıklı bir yaşamı içerisinde barındırmaktadır. Bu yaklaşımda, insan kalkınmanın merkezine alınmakta, maddi zenginliği ifade eden büyüme olgusu ise bu amaca ulaşmada kullanılan bir araç olarak görülmektedir. İnsani kalkınma anlayışına göre ülkelerin gerçek zenginliğini insanlar oluşturmaktadır (Taban ve Kar, 2015).

2.2. Bölgesel Kalkınma

Bölgesel ekonomi, ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını ve tutarlılığını analiz etmektedir. Bölgesel ekonomi yeni bir disiplin olmasına rağmen, iktisat tarihi mekânsal sorunları ele almak için karşılaştırmalı maliyet teorileri ve uluslararası ticaret teorilerinde çeşitli erken girişimler göstermiştir. Mekânsal ekonomi analizlerine Von Thünen, Weber, Palander, Hotelling, Predöhl, Christaller, Lösch gibi isimlerin çeşitli katkıları olmuştur (Nijkamp ve Mills, 1986). Bölgesel kalkınma, II. Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat bilimi içerisinde bağımsız bir disiplin olarak doğmuş ve iktisat bilimine

mekânsal bir boyut kazandırmıştır. Literatürde bölgesel iktisat; bölgesel kalkınma, alan ekonomisi, bölgesel büyüme gibi farklı kavramlarla kullanılmakla birlikte, tamamı birbirine benzer anlamlarda kullanılmaktadır. Bölgesel kalkınma, temelde ülke içerisindeki kaynakların etkin kullanılmasıyla birlikte, bölgesel ve ulusal düzeyde verimliliğin artırılmasıyla da ilgilidir. Genel itibari ile bölgesel kalkınma, bölgelerin iktisadi, sosyal, kültürel ve çevresel refah düzeylerinin geliştirilmesidir. Dolayısıyla, bölgesel kalkınma statik değil, dinamik bir anlam içermektedir.

Bölgesel kalkınmanın kökeni, kuruluş yeri kuramının öncülerinin yaşadığı Almanya'ya dayanmaktadır. Bölgesel kalkınma, 1950'li yıllarda bölgesel bilimin kurucusu W. Isard ile birlikte ABD'de ortaya atılmıştır. Daha sonra birçok bilim insanı, bölgesel kalkınma literatürüne katkıda bulunmuştur (Tüylüoğlu ve Karakaş, 2006, s.196-197). 1950'lerden itibaren bölgesel ekonomi, mekânsal ekonomik sistemin yapısı ve gelişiminin anlaşılmasında önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bölgesel ekonomi artık doğal kaynak, ulaşım ve kentsel ekonomik sorunlar ile bağlantısı olan zengin bir disiplin olarak görülmektedir (Nijkamp ve Mills, 1986). II. Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat literatürüne giren ve alan ekonomisi olarak da adı geçen bölgesel kalkınma olgusu, sanayileşme ile birlikte giderek önemli hale gelmiştir (Kargı, 2009, s.20). Bölgesel kalkınma doğal kaynak zenginlikleri, iş gücü niteliği ve miktarı, sermaye olanağı ve erişimi, verimli ve sabit yatırımlar, girişimcilik, fiziki altyapı, sektörel yapı, teknolojik altyapı ve ilerleme, kamu desteği gibi birçok faktörün belirlediği, sosyoekonomik çeşitliliğe sahip olan çok yönlü bir kavramdır (Nijkamp ve Abreu, 2020, s.297). Bölgesel ekonomi, piyasaların işleyiş analizlerine mekân kavramını dâhil eden ekonominin bir bilim dalıdır. Bunu, fiyatların oluşumunu düzenleyen ve yorumlayan mantıksal şemalara, yasalara ve modellere ekleyerek yapmaktadır. Kaynakların bölgelere dengesiz bir şekilde dağıldığı koşullarda, gelir dağılımı ve büyüme oranlarını, kalkınma, çıktı ve verimlilik düzeylerini, talep ve fiyatların oluşumunu planlara, yasalara ve modellere dâhil ederek yapmaktadır (Capello, 2007).

Bölgesel kalkınma, bölgenin sahip olduğu kaynakların kullanılması, girişimciliğin teşvik edilmesi, istihdamın artırılması, bölgenin gelir seviyesi ile yaşam standartlarının iyileştirilmesi olarak da ifade edilebilmektedir. Bölgesel kalkınmanın temel amacı, bölgeler arasında yaşanan sosyoekonomik farklılıkları minimize etmektir. Bölgesel kalkınma ile söz konusu bölgedeki mevcut eksiklikler ve bu eksikliklerin giderilmesi için yapılması gerekenler de saptanmaktadır. Bu bakımdan bölgesel kalkınma, söz konusu bölgelere istihdam olanakları yaratması ve insanların yaşam koşullarını iyileştirmesinden

dolayı, çeşitli gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından önem arz etmektedir. Bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi, ülke ya da bölgelerin kendine has sahip oldukları olanaklardan dolayı ülke ya da bölgelere göre farklılık gösterebilmektedir (Künü ve Hopoğlu, 2015, s.80).

Bölgesel kalkınma, bölgelerin kendilerine ait sahip oldukları olanakları ortaya çıkartarak, bölgenin gelişme potansiyellerini ortaya koymaktadır. Bölgelerin kendine özgü olanak ve kaynaklarına göre geliştirilen politikalar katma değeri yüksek, sürdürülebilir, rekabet üstünlüğü olan bölgelerin ortaya çıkartılmasına olanak sağlamaktadır. Bölgesel kalkınma ile bölgelerarasındaki sosyoekonomik farklılıkların minimize edilmesi ve bölgedeki illerin kalkınma düzeylerinin benzer seviyeye getirilerek, dengeli bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır (Öztürk ve Çolakoğlu, 2015, s.329). Bölgesel kalkınma, ekonomik kalkınmanın hem bir ürünü hem de bir süreci olarak görülmektedir. Kalkınmanın bir ürünü olarak iş olanakları, sermaye ve yatırım hacmi, çalışma koşulları ve yaşam standardının iyileştirilmesi şeklindeyken, bir süreç olarak endüstrinin desteklenmesi, altyapı, iş gücü piyasasının geliştirilmesi şeklindedir (Stimson, Stough ve Roberts, 2006).

Bölgelerarasında görülen sosyoekonomik dengesizlik sorunu, bölgesel kalkınma kavramını beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan bölgesel kalkınma kavramı, geri kalmış bölgelerin çeşitli biçimlerde geliştirilmesi şeklindedir. Bölgelerarasındaki gelişmişlik farklılıkları ise söz konusu bölge gelişiminde rol oynayan ekonomik ve sosyal faktörlerin, ülke üzerindeki dağılım yoğunluğunun farklı olmasından ve küreselleşmenin etkisi ile yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve yoksulluğun azaltılması gibi hedeflerin ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bunların yanı sıra nüfus artışı, iç göç, coğrafi ve tarihi nedenlerden dolayı da bölgesel dengesizlikler yaşanabilmektedir (Akbulut, 2018, s.57). Bölgesel kalkınma, çeşitli bölge ve sektörlerdeki yatırım miktarlarının yükseltilerek, bu bölgelerde ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesini öngörmektedir. Dolayısıyla da bölgesel kalkınmanın sağlanması için bölgelerin kendilerine has ekonomik potansiyelleri ortaya konarak, söz konusu bölgelerde hızlı bir kalkınma süreci başlatılabilecektir (Arslan, 2005, s.291). Bölgesel kalkınma, bölgelerin gelişme potansiyellerinin harekete geçirilmesi, girişimcilik, sermaye ve bilgi gibi bölge dışı unsurların, bölgeye çekilmesi ile bir bakıma fakirlik çemberinin kırılması şeklinde ifade edilebilmektedir (İldırrar, 2004).

2.3. Bölge Kavramı ve Çeşitleri

Bölge kavramının tanımı ve içeriği dönemler itibari ile değişiklikler göstermektedir. Bölge kavramı, eski dönemlerde çiftçilerin iklim koşulları, toprak ve topoğrafya gibi çeşitli durumlara göre bazı yerleri aynı isimle tanımlamaları ve bir mekân parçasının diğerlerinden olan farkını göstermek amacıyla da kullanılmıştır. 18. yüzyılda bölgenin, ilk bilimsel tanımlaması yapılmıştır. Haritacılar sınır tanımlamaları yaparken, su havzalarının bir bütünlük içerisinde olduklarını görmüşler ve dolayısıyla ilk bölge tanımlamalarını da nehir ve dağ zirvelerini tanımlayarak başlamışlardır. Coğrafyacıların daha sonra konu ile ilgilenmeleri üzerine, coğrafik özelliklere göre bölge tanımlamalarının yapılmasına başlanmıştır (Eraydın, 2004, s.2).

Bölge, coğrafya biliminin gelişimi için merkezi bir kavram olmaktadır. Genel kabul görmüş bir tanımı olmasa da bölgeyi, sınırları tanımlanmış olan karmaşık mekânsal bir birim olarak tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte bölge, fiziksel ve doğal, sosyal, tarihsel, politik, kültürel ve ekonomik özelliklerine göre homojenlik derecesi açısından tanımlanabilecek bir coğrafi yakınlık ve karşılıklı bağlantı içermektedir. Bölgelerin farklılaşmasında ve bölgesel kalkınmanın insan faaliyetlerinde, kültür önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte güven duygusu, gelenek ve alışkanlıklar, iletişim ve etkileşim kuralları bir bölgenin özelliklerini belirlemektedir. Ayrıca tarihsel, politik ve doğal faktörler de bölgeleri etkilemektedir (Azis, 2020, s.269).

Bölge kavramının içeriği, çeşitli bakış açılarına ve dönemseller sorunlara göre de farklılık gösterebilmektedir. Coğrafi alan açısından benzer özelliklere sahip, toplumsal ve demografik bakımdan bütünlük içerisinde olan mekânsal yerleşimler, bölge olarak ifade edilebilmektedir. Genel itibari ile bir ülkenin tamamından küçük ancak bir kentten daha geniş olan mekân da bölge olarak tanımlanabilmektedir. Bölge ölçeği, bölge amaçları açısından değişmekte ve coğrafi, toplumsal ve ekonomik bakımdan ölçütlerle de açıklanabilmektedir (Sert, 2012, s.121).

Bölge kavramı, mekânı belirli parçalara ayırma şeklinde belirtilen diğer kavramlardan ayrı olarak birtakım özelliklere sahiptir. Bu özellikler şu şekildedir; Bölge kavramında bir devamlılık söz konusudur. Bununla birlikte bir ayırım fikri ile bütünlük ve benzerlik vardır. Son olarak da bölge kavramının içerisinde, bir genelleştirme söz konusu olmaktadır (Sevinç, 2011, s.39).

Bölge kavramı homojenlik faktörü temel alınarak coğrafi, kültürel, tarihi, yerleşim ve yoğunluk kriterleri bakımından çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Diğer

bir faktör olan ekonomik yapılanmalar ve ortak çıkarlar doğrultusunda bölgeler ise birtakım sektörlerin hâkim olduğu bölgeler, uzun mesafeli transit bölgeler, bir ülkeye sınırı olan ve bu ülkenin iktisadi faaliyetlerinden etkilenen bölgeler ile ortak yerleşim alanlarının iktisadi yapısından etkilenen bölgeler şeklinde tanımlanmaktadır (İldırar, 2004).

Devlet açısında bölge tanımlaması ise devlet içerisindeki, kamu örgütlenmesinin sınıflandırılması biçimindedir. Hükümet ve yerel yönetimler arasında, mekânsal bir kademe oluşturması bölgenin önemli işlevlerindendir (Arslan, 2010, s.88). Bölgenin bir başka tanımı ise birim olarak bütünlük gösteren yeryüzü içerisinde, kendine has coğrafi, ekonomik, sosyal ve siyasi niteliklere sahip olan ve küçük alt kademelere ayrılabilen alanlardır. Aynı zamanda idari bir birim olarak bölge, bir devlet değildir. İl üstü bir kademe şeklindedir ve bölge en az ölçüt olarak, hukuki ve idari bir varlık şeklinde tanınmalıdır (Nalbant, 1996, s.40). Bölgeler coğrafi bir alanı kapsama, benzer bir ekonomik ve sosyal yapıya, ortak tarihi geçmişe, etnik ve kültürel özelliklere sahip olma ile birlikte ortak bir söyleme sahip insanlardan oluşma gibi nitelikler taşımaktadır (Bakkal ve Yıldırım, 2018, s.800).

Geleneksel anlayışa göre bölge, ulus devlet sınırları içerisinde sınırları çizilmiş ve ulusal devlet denetiminde, bir araya gelen yerel birimlerin mekânsal bütünlüğü ile oluşan birimlerdir. Küresel açıdan bölge tanımı ise bir ilişki ağı ile belirlenen, yerellerin oluşturduğu, mekânsal sürekliliği bulunmayan, doğrudan uluslararası ilişkilere açılan, sınırları değişken olan birimdir (DPT, 2000, s.7).

Belirli bir bölge tanımlamasının yapılabilmesi için sosyoekonomik, coğrafi, kültürel, fiziki ve kentsel birtakım ölçütlere ihtiyaç duyulmaktadır. Yalnızca ekonomik açıdan bir bölge tanımlaması yapıldığında, bölge kavramının analizinde ikili bir ayrıma gidilmektedir. Bu ayrımlardan ilki, bölgelerin ekonomik yapılarına göre yapılan bölge tasnifi iken ikinci ayrım da bölgelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre yapılmaktadır (Gerni, Sarı, Sevinç ve Emsen, 2015, s.312). Tüm bölgeler bir dereceye kadar dışarıdan bir gözlemci tarafından veya toplumsal olarak içeriden oluşturulsa da dayatılmış bir bölgeselleşmenin sonucudur. Her iki durumda da birçok farklı ölçek, kapsam ve duyarlılığa sahip bölgeler, insan doğasının bir parçasıdır. Bölgeselleşme, modern olmanın genel niteliğini ifade eder ve bu genel nitelik bölgeselleşme terimini tanımlamak için de kullanılabilir. Bölgeselleşme, modernleşmeye benzer şekilde bölgeleri oluşturma süreci ve bölgesel perspektiflerin aktif olarak desteklenmesidir. Bölgeselcilik, bölgelerin daha hızlı ve adil bir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmesi,

idari verimliliği artırması, siyasi, demokrasi ve temsiliyeti güçlendirmesi, kültürel kimliğin gelişimine katkıda bulunması, doğal ortamın korunması, yaratıcılık ve yeniliğin teşvik edilmesi gibi çeşitli amaçlara ulaşmak için de uygulanmaktadır (Soja, 2009, s.260).

Bölge ayrımı ile ilgili ilk sistematik çalışma Von Thünen tarafından yapılmıştır. Günümüzde genellikle bölge kavramı, makroekonomik bakımdan ortaya konulmaktadır. Çoğunlukla da Boudeville'nin homojen, kutuplaşmış ve plan bölge şeklindeki bölge sınıflandırması benimsenmektedir (Kaya, 2009, s.5).

2.3.1. Ekonomik Yapı Açısından Bölge Türleri

Ekonomik açıdan bölge kavramı, bir ülkenin alt mekânsal birimleri olarak kabul edilmektedir. Bölgeler ekonomik bakımdan değerlendirildiğinde, ekonomik yapıları ile ekonomik gelişmişlik düzeyleri bakımından bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Ekonomik yapıları bakımından bölge ayrımı ise bölgelerin belirli bir zaman ve mekândaki durumlarına göre homojen, kutuplaşmış ve plan bölge şeklinde sınıflandırılmaktadır (Doğan ve Yıldız, 2007, s.149).

2.3.1.1. Homojen Bölge

Homojenlik kavramı, bütün öğelerin benzer yapı veya nitelikte olması manasına gelmektedir. Bütün noktaları aralarında benzer özellikler gösteren alanlar, homojen alan olarak ifade edilmektedir. Homojen alan, benzer ekonomik özelliklere sahip noktalardan oluşan birliklerdir. Ülkelerdeki homojen alanların tespiti için kentli nüfus oranı, eğitim düzeyi, işsizlik oranı, kişi başına düşen milli gelir gibi iktisadi gelişmişlik düzeyini belirleyen ölçütler kullanılabilmektedir. Homojen bölgeyi belirleyebilmek için ilk olarak homojen alanların belirlenmesi gerekmektedir. Homojen bölge, homojen bir alana karşılık gelen ve benzer özelliklere sahip, komşu alanlardan oluşmaktadır (Dinler, 1998).

Homojen bölge belirli kriterlere göre birbirini takip eden kesimlerin oluşturduğu bir bütün olarak da tanımlanmaktadır. Homojen bölge, sosyoekonomik bakımdan birbirine benzer birimlerden oluşan, sürekli mekânlardır. Bu bölge türünde, benzer özellikler gösteren bitişik durumdaki alanlar gruplaştırılarak sınırlar belirlenmektedir. Homojen bölge türü, genellikle bir ülkede bölgelerarasında yaşanan gelişmişlik farklılıklarının azaltılması için uygulanan politikaları yönlendiren bir bölge türüdür. Gelişmişlik düzeyleri bakımından benzer olan komşu illerin, homojen bölgeyi oluşturdukları gözlemlenebilmektedir (İldırar, 2004). Başka bir deyişle homojen bölge,

benzer gelişmişlik düzeyinde olan komşu illerin meydana getirdiği bir bölge türüdür (Işık, Baysal ve Ceylan, 2010, s.5).

1970'lere girerken İmar ve İskân Bakanlığı ile DPT, Türkiye için homojen bölge ayrımı yapmıştır. Ülkemizde I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmasından sonra, bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmaya yönelik politikalara öncelik verilmesi fikri, bölgelerarası gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi amacı ile planlamacıları, homojen bölge ayrımı yapmaya yönlendirmiştir. Yapılan bölge ayrımı resmi bir nitelik kazanmamış, ancak karar organları tarafından benimsenmiştir. Bu yüzden homojen bölge esasına göre yapılan bölge ayrımında elde edilen bölgeler, etüd bölge olarak anılmaktadır. Çalışma sonucunda Türkiye, 8 temel bölgeye ayrılmıştır. Ayrılan bu bölgelerin 4'ü de aralarında 15 alt bölgeye ayrılarak, toplam 19 bölge ortaya çıkmıştır. Bu ayrımında, Doğu Anadolu'da bulunan Elazığ, Bingöl, Malatya, Tunceli, Diyarbakır, Bitlis, Mardin, Siirt, Urfa, Erzurum, Erzincan, Kars, Muş, Gaziantep, Adıyaman, Kahramanmaraş, Van, Ağrı, Hakkâri illeri, ülkenin göreceli olarak en geri kalmış illerini oluşturmuştur. En gelişmiş iller ise Marmara ve Ege Bölgesindeki iller olmuştur (Dinler, 1998).

2.3.1.2. Kutuplaşmış Bölge

Bir ülke içerisindeki bütün yerleşme merkezleri, karşılıklı olarak bir etkileşim içerisinde. Buna karşılık olarak köy, kasaba gibi küçük yerleşim merkezleri, ticari açıdan kendilerinden daha büyük yerleşme merkezleri olan kentlere bağlıdır. Aynı şekilde kentlerde, kendilerinden daha büyük merkezlerin (metropollerin) etkisi altında kalabilmektedir. Bir yerleşme merkezi, kendisinden küçük bir yerleşme merkezini etkiliyor ise bu yerleşme merkezinin bir cazibe merkezi haline geldiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla da kendinden küçük yerleşme merkezlerini etkisi altına alan cazibe merkezleri, etkiledikleri ve birlikte kapsadıkları alanlar ile kutuplaşmış bölgeyi ortaya koymaktadır. Bir cazibe merkezi, ne kadar fazla yerleşim merkezini etkiliyor ise o kadar büyük bir kutuplaşmış bölgeyi oluşturmaktadır (Dinler, 1998).

Ekonomik gelişme, ülkenin her yerinde aynı zaman ve hızda başlamamakta ve bazı bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Bunun sonucu bu bölgeler, cazibe merkezleri haline gelerek avantajlı hale gelmektedirler. Böylece kutuplaşmış bölge, bir merkez ve onu çevreleyen yerleşme merkezlerinden meydana gelmektedir. Kutuplaşmış bölge ayrımında, büyük ve orta büyüklükteki kent ile kasaba ve köy gibi yerleşim basamakları bulunmaktadır (İldırar, 2004).

Bölgelerarasındaki gelişmişlik farklarının belirlenmesi ile elde edilen homojen bölge ayrımı statik bir yapıda gerçekleşmekte iken kutuplaşmış bölge dinamik bir yapıya sahiptir. Bölgelerdeki sosyoekonomik gelişmişlik farkının, hangi boyutlarda olduğunu homojen bölge ayrımı gösterebilmektedir. Ancak homojen bölge ayrımı, bir bölgenin diğer bölgeler ile olan ilişkilerinin yoğunluğunu dikkate almamaktadır. Bu noktada dinamik bir yaklaşım olan, kutuplaşmış bölge ayrımına başvurulmaktadır (Dinler, 1998).

KÖY Dairesi tarafından ülkemizdeki, kutuplaşmış bölgelerin belirlenmesi amacıyla anket yöntemine başvurularak bir çalışma yapılmış ve bu çalışma sonuçları 1982 yılında yayınlanmıştır. Anket çalışmasında kullanılan birinci form merkez işlevlerini saptama formu, ikincisi imalat sanayinin durumunu saptama formu ve üçüncüsü etki alanını saptama formu şeklindedir. Anket formları sonucu, yerleşme merkezleri hiyerarşik olarak yedi gruba ayrılmıştır. Hiyerarşinin en altında 35.117 adet köy karakterli yerleşme merkezleri, hiyerarşinin en üstünde ise Türkiye'nin en gelişmiş merkezi olan ve diğer tüm yerleşme merkezlerini de etkisi altına alan, İstanbul yer almaktadır. Mevcut yerleşme merkezleri 7 kademeye ayrılmıştır. İstanbul yedinci kademe merkezi olarak, birinci derece kutuplaşmış merkezdir. İstanbul'un altında, altıncı kademe merkezleri olan Ankara, İzmir, Adana ve Gaziantep yer almaktadır. Altıncı kademe merkezleri, etki alanları itibarıyla hiyerarşik olarak ikinci derece kutuplaşmış merkezlerdir. Beşinci kademe merkezinde ise Bursa, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Kayseri, Konya, Malatya, Samsun, Sivas ve Trabzon yer almaktadır. Birinci kademede 1 merkez, altıncı kademede 4 merkez ve beşinci kademede 11 merkez ve bunların etkiledikleri bölge dikkate alındığında toplam 16 kutuplaşmış bölge saptanmıştır. Kutuplaşmış bölge merkezleri ve bunların etki alanlarını gösteren, kutuplaşmış bölge ayrımları Tablo 1'de yer almaktadır (Dinler, 1998).

Tablo 1.

Türkiye’de Yerleşme Merkezleri Kademeleşmesi Çalışmasına Göre Belirlenen Kutuplaşmış Bölgeler

Bölge No	Bölge Merkezi	Merkezin Etkilendiği İller
Bölge I	İstanbul	Bolu, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Zonguldak, Kastamonu
Bölge II	Bursa	---
Bölge III	Eskişehir	Bilecik, Kütahya
Bölge IV	İzmir	Afyon, Antalya, Aydın, Burdur, Denizli, Isparta, Manisa, Muğla, Uşak, Balıkesir
Bölge V	Ankara	Çankırı, Çorum, Kırşehir
Bölge VI	Konya	Niğde
Bölge VII	Adana	Hatay, İçel
Bölge VIII	Samsun	Amasya, Giresun, Ordu, Sinop, Tokat
Bölge IX	Kayseri	Nevşehir, Yozgat
Bölge X	Sivas	---
Bölge XI	Malatya	---
Bölge XII	Gaziantep	Adıyaman, Urfa, Kahramanmaraş
Bölge XIII	Trabzon	Artvin, Rize, Gümüşhane
Bölge XIV	Erzurum	Erzincan, Ağrı, Kars, Muş
Bölge XV	Elazığ	Bingöl, Tunceli
Bölge XVI	Diyarbakır	Bitlis, Hakkâri, Mardin, Siirt, Van

Kaynak: Dinler, 1998, s.96

2.3.1.3. Plan Bölge

Bölge ayırım türlerinden biri olan plan bölge, ülkeden küçük ancak kentten büyük olan, yerinden yönetilebilen, demokratik yönetime ve bütçeye sahip bir bölge türüdür (DPT, 2000, s.8).

Plan bölgeler, kalkınma planlarının uygulanmasına yardımcı olmak ve alınan ekonomik kararlarda, bir bütünlük sağlamak adına belirlenen bölgelerdir. Bu bölgeler, doğal faktörler veya yerel ve merkezi yönetim birimlerin de saptanabilmektedir. Diğer yandan homojen ve kutuplaşmış bölge çalışmaları da bölge planlama çalışmalarına öncülük etmektedir. Hatta bazı ülkelerde, plan bölge sınırları homojen ve kutuplaşmış

bölge çalışmalarından sonra belirlenmektedir. Homojen ve kutuplaşmış bölgeler, ekonomik faaliyet ve yapı şekli, nüfusun sosyoekonomik özellikleri, bölge ve çevre arasındaki ilişkilerin yoğunluğu doğrultusunda belirlenmektedir. Plan bölgeler ise kalkınma planlarının uygulanmasına yardımcı olmak ve bölgelerin ülke kalkınmasına katılmasına katkıda bulunmak doğrultusunda belirlenmektedir (İldırrar, 2004).

Plan bölgeler, bir ülkenin bölgesel sorunlarının yoğunluğu ve niteliklerine göre ülkenin tamamını kapsayabileceği gibi yalnızca problemli bölgeleri de kapsayabilmektedir. Ulusal kalkınma planında mekân boyutuna yer verebilmek için yapılan bölgesel ayırım sonucunda, birinci tip plan bölge kavramı ortaya çıkmıştır. Birinci tip plan bölge kavramı tüm ülkeyi kapsamakta ve bölgelerin sayısı, ülke genişliği ile sosyoekonomik durumu bakımından, bu plan bölgelerin sayısı değişkenlik göstermektedir. Ulusal kalkınma planı uygulaması yapılmadan önce, bölgesel sorunları giderebilmek için yapılan bölgesel planlama sonucu da ikinci tip plan bölge ortaya çıkmaktadır. Bu tip plan bölge yaklaşımında, ülkenin tamamının bölgelere ayrılması yerine, yalnızca sorunların yaşandığı yöreler plan bölge olarak belirlenerek bu sorunların çözülmesine yönelik, bölgesel planlama yapılmaktadır (Dinler, 1998).

Türkiye’de planlı dönem öncesi ve sonrasında günümüze kadar DPT ve diğer merkez birimleri tarafından farklı bölgelerde, bölgesel kalkınmaya yönelik çeşitli projeler yapılmıştır. Yapılan bu projelerin ortak hedefi, geri kalmış bölgelerin planlanması ve ekonomik bakımdan kalkınmalarının gerçekleştirilmesini sağlamaktır (Aydın, 2008, s.306).

2.3.2. Ekonomik Gelişme Düzeyleri Bakımından Bölge Çeşitleri

Ülkeler, ekonomik gelişmişlik durumları bakımından gelişmiş, az gelişmiş, potansiyel gelişme ve potansiyel bakımdan az gelişmiş bölgeler biçiminde sınıflandırılmaktadır. Ekonomik gelişme düzeyleri bakımından bölgeler, dinamik bir seyir izlemektedir.

2.3.2.1. Gelişmiş Bölge

Gelir düzeyi ve gelir artış hızı, ülke ortalamasından daha iyi düzeyde olan bölgeler, gelişmişler bölge olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte gelişmiş bölgeler, sadece gelir seviyesi bakımından değil, sosyokültürel göstergeler bakımından, eğitim ve

sağlık hizmetleri, yol, su, elektrik gibi altyapı yatırımları bakımından, ülkenin diğer bölgelerine göre gelişmişlik gösteren bölgelerdir (İldırar, 2004).

Gelişmiş bölgelerin, şehirleşme ve sanayileşme oranları iyi düzeydedir. Verimli topraklara sahiptir ve kişi başına gelir seviyesi de genellikle ülke ortalamasının üzerindedir. Bu bölgelerde okuryazarlık oranları, vasıflı iş gücü, tasarruf ve yatırım oranları yüksektir ve bölge istihdam olanaklarından dolayı da sürekli göç almaktadır (Doğan ve Yıldız, 2007, s.150). Genel itibari ile gelişmiş bölgelerin gelir dağılımı dengeli ve kalkınma hızları, geri kalmış bölgelerin kalkınma hızından daha yüksektir. Üretim faktörlerinin verimliliği yüksek ve faktör dağılımı çoğunlukla dengelidir. Doğal ortam gelişmeye uygun olmakla birlikte, altyapı yatırımları gelişmiş düzeydedir. Bunlarla birlikte gelişmiş bölgeler, dışarıdan da göç almaktadırlar (Kulaksız, 2008, s.17).

2.3.2.2. Az Gelişmiş Bölge

Az gelişmiş bölgeler, gelişme avantajları bulunmayan veya gelişme potansiyelini yitirmiş bölgelerdir. Bu bölgeler, sosyoekonomik göstergeler bakımından diğer bölgelerle karşılaştırıldığında ekonomik avantajlarının olmadığı görülmektedir (İldırar, 2004). Az gelişmiş bölgeler, sanayileşme ve şehirleşme bakımından yetersiz düzeyde olup, daha çok tarımsal ekonomik yapıya sahip, kişi başına düşen gelir düzeylerinin düşük olduğu ve gelir dağılımının dengeli olmadığı bölgelerdir. Az gelişmiş bölgelerde, düşük gelir düzeyi ve buna bağlı olarak da tasarruf oranlarında ve sermaye yetersizliğinden dolayı da yatırımlarda düşüklük görülmektedir (Doğan ve Yıldız, 2007, s.151).

Az gelişmiş bölgelerde ekonomik yapı tarıma dayanmakta ve gelir dağılımında dengesizlikler görülmektedir. Faktör verimliliği düşük ve faktör dağılımı dengesizdir. Altyapı yatırımları ve teknoloji yeterli düzeyde gelişmemiştir. Eğitim ve sağlık düzeyleri düşük, nüfus artış oranları ise yüksektir. Tüm bunlar doğrultusunda az gelişmiş bölgeler, dışarıya göç vermektedir (Kulaksız, 2008, s.15).

2.3.2.3. Potansiyel Gelişme Bölgesi

Potansiyel gelişme bölgesi, gelişme hızı ülke ortalamasının üzerinde olup, gelir düzeyi ülke ortalamasının altında olan bölgelerdir. Aynı zamanda bu bölgelere gelişme halindeki az gelişmiş bölge de denilmektedir. Bu bölgelerin zaman içerisinde gelişme potansiyelleri söz konusudur. Ancak bu bölgelerin mevcut potansiyellerinin, harekete geçirilmesi gerekmektedir. Potansiyellerin harekete geçirilmemesi sonucu bölge, az

gelişmişliğini devam ettirmektedir. Bölgedeki kaynakların verimli bir şekilde değerlendirilmemesi, bölgeye yatırımların çekilememesi ve iş gücü kaynaklarından yeterince faydalanılamaması ile bölge az gelişmişliğini sürdürmekte iken diğer taraftan gelişimini devam ettirebilmektedir (İldırar, 2004).

2.3.2.4. Potansiyel Bakımından Az Gelişmiş Bölge

Gelişme potansiyelini yitirmiş bölgeler, potansiyel bakımından az gelişmiş bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu bu bölgelerde, gelişme hızı ülke ortalamasının altında iken kişi başına düşen gelir düzeyi ülke ortalamasının üzerinde olmaktadır. Dolayısıyla refah düzeyleri düşecek ve gelişme potansiyellerini kaybettikleri için de az gelişmiş bölgeler haline geleceklerdir. Bölgedeki sanayi faaliyetleri için gerekli fiziki altyapı ve hammadde kaynaklarının yetersizliği ile bölgede geleneksel sanayi faaliyetlerinin yok olması sonucu, söz konusu bölgeler gelişme potansiyellerini kaybedebilmektedir (Doğan ve Yıldız, 2007, s.151).

2.4. Bölgesel Kalkınma Politikası

Bölgesel kalkınma politikaları, refah düzeyi iyi derecede olan bölgeler ile ekonomik açıdan geri kalmış bölgeler arasında görülen gelişmişlik farklarının minimize edilmesi veya yok edilmesi amacıyla uygulanmaktadır. 1929 Ekonomik Buhranı'nın sebep olduğu ekonomik dengesizlikler ve yoksulluğu azaltma çabaları, bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmaya başlamasında önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde krizden etkilenen sanayileşmiş ülkeler gerek üretim alanında yaşanan istikrarsızlıklar gerekse de bölgesel dengesizlikler nedeniyle bölgesel kalkınma politikalarını uygulamaya başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın da yol açtığı toplumsal yıkımlarla birlikte uygulanan politikalar, bölgesel kalkınma anlayışının benimsenmesini ve bu bağlamda yeni politika uygulamalarının hazırlanmasını sağlamıştır (Günaydın, 2013, s.76).

Bölge kavramı ile bölgesel kalkınma politikalarının ön plana çıkmasında, Ekonomik Buhran döneminde kalkınma ekonomisinin yükselişi de etkili olmuştur. Keynesyen politikaların hâkim olduğu bu dönemde bölgesel kalkınma politikaları, ulusal kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür. Bölgesel kalkınma politikalarıyla, ekonomik gelişmenin dengeli bir biçimde sürdürülmesi amaçlanmıştır (Yılmaz, 2011, s.30).

Ülkeler kendi gereksinimleri doğrultusunda, dünya genelinde gerçekleşen sosyoekonomik değişimlere ayak uydurmak, meydana gelen olumsuz koşulları yok etmek ve ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek amacıyla, bölgesel kalkınma politikalarını hazırlamaktadırlar. Bununla birlikte kalkınmaya yönelik bölgesel politikalar, ekonomik faaliyetlerin, potansiyel kaynakların ve nüfusun bölgelerarasında dengeli dağılımını sağlamaya yardımcı olmaktadır. Bunun üzerine bölgesel dengesizlikler azalmakta, geri kalmış bölgeler sosyoekonomik açıdan kalkınmakta ve böylelikle ülke genelinde ekonomik gelişme sağlanmaktadır. Dolayısıyla bölge ve ülke kalkınması da aynı amaca hizmet etmektedir (Takım, 2010, s.261).

Genel itibari ile bölgesel kalkınma politikalarının değişimine baktığımızda, 19. yüzyıldan 1929 Ekonomik Buhranı'na kadar geçen dönem içerisinde, ulus devletler bölge olgusuna ulusal birliği sarstığı yönünde yaklaşmış ve sıcak bakmamıştır. 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra ise geleneksel bölgesel kalkınma politikaları hâkim olmuştur. 1973 Petrol krizi sonrasında, ortaya çıkan gelişmeler doğrultusunda geleneksel bölge politikaları yetersiz kalmış ve bunun sonucu yeni bölgesel kalkınma politikaları ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2011, s.38).

2.4.1. Geleneksel Bölgesel Kalkınma Politikaları

1929'da ortaya çıkan Büyük Buhran'ın etkileri 1939'ların sonlarına kadar sürmüş ve bu etkiler Keynes'in devlet müdahalesine dayalı politikaları aracılığıyla giderilebilmiştir. Keynesyen iktisat politikaları gerek büyüme ve kalkınma konularında gerek ise makroekonomik değişkenler bakımından, kamunun ekonomideki yerini ve devlet kuruluşlarının yerel organlar karşısındaki etkisini artırmaya yönelik olmaktadır. Bu doğrultuda 1970 öncesinde uygulanan bölgesel politikalar, merkeziyetçi bir yapıda olan klasik bölgesel kalkınma politikalarıdır. Söz konusu bu politikalar aracılığı ile az gelişmiş bölgelerin endüstrileştirilmesi sağlanarak, bölgelerarası dengenin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Uygulanan bu politikalarda, büyük yatırımların ülke ekonomisinin belirli sektör ya da coğrafi alanlarda yapılması sonucu sağlanacak faydanın, diğer alanlara da yayılacak olması fikri vardır. Politika uygulamalarındaki çeşitli kararlar yerel halka danışılmadan, devlet tarafından alınmaktadır. Politika araçları olarak altyapının iyileştirilmesi, özel sektör ve girişimciliğin teşvik edilmesi ile bölgedeki yatırımların artırılması amaçlanmaktadır.

Klasik bölgesel kalkınma teorilerinde, bölgelerden merkezlere kaynak akışı, merkezden bölgelere ise sermaye akışları olmaktadır. Kalkınma belirli dinamik sektör ya da bölgelerde başlayıp, diğer alanlara yayılmaktadır. Sanayileşme, şehirleşme, sermaye yoğun kalkınma, ileri düzey teknoloji kullanımı gibi konulara önem verilmektedir. Kalkınma, büyük ölçekli yatırım projelerini, bölgesel entegrasyon faaliyetleri ile bunu gerçekleştirecek büyük ölçekli kurum ve dağıtım mekanizmalarını kapsamaktadır (Kargı, 2009, s.21).

1950-1960'lı yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından, Keynesyen refah devlet modeli benimsenmiştir. Keynesyen devlet modeli ile ulus devletin dengeli ekonomik gelişmişliği amaçlanmakta ve aktif, planlamacı bir devletin gerekliliği vurgulanmaktadır. 1950-1960'lı yıllarda mevcut olan korumacı ve müdahaleci politikalar çerçevesinde, ekonomik gelişmişliğin sürdürülmesi için gerek görülen sermaye birikimini sağlamak, kaynakların verimli kullanımı gerek ulusal gerek bölgesel düzeyde sürdürülebilir dengeli büyümeyi gerçekleştirmek, geri kalmış bölgelerin gelişme düzeylerini artırmak gibi amaçlar doğrultusunda gerekli görülen bölgelere, planlı müdahalenin yapılması gerektiği öngörülmüştür. Bu planlama ise ancak Keynesyen refah devlet modeli doğrultusunda gerçekleşebilirdi. Bu kalkınma yaklaşımında, merkezden yönetilen bir planlama benimsenmektedir. Keynesyen modelde, ekonominin sürükleyici faktörü olarak, piyasa ve devletin birlikte olduğu bir karma ekonomi yaklaşımı uygulanmaktadır. Bu doğrultuda kalkınma politikalarında, “büyük işletmeler, büyük emek ve büyük devlet” şeklinde bir kitle üretim yapısı tasarlanmıştır. Böylece hem merkezi yönetimin önemi vurgulanmış hem de büyük işletmelere ağırlık verilmiştir (Çakmak ve Erden, 2004, s.79-81).

Geleneksel bölgesel politika anlayışı, gelişmiş ülkelerin çoğunda Keynesyen anlayışın egemen olduğu firma merkezli, standartlaşmış, teşvik sisteminin olduğu politikalar. Aynı zamanda bu politikalar, az gelişmiş bölgelerin gelişimi için sosyal politikalar ile gelirin dengeli paylaşımına da önem vermektedir. Keynesyen anlayışta büyük ölçekli imalat sanayi, bölge ekonomisinde çarpan etkisi yaratmak ve gelişmeyi bölgenin tamamına yaymak açısından önemli bir güç kabul edilmektedir. Bu bölgesel kalkınma anlayışında kullanılan politika araçları arasında finansal teşvikler, altyapı yatırımları, imalat sanayinin kontrolü ile devlet kontrolündeki sanayi tesisleri yer almaktadır (Akpınar, 2012, s.35).

Genel itibari ile 1950-1960'lı yıllarda uygulanan kalkınmaya yönelik bölgesel politikalar, bölgelerarası dengeli kalkınmayı amaçlayan, kalkınma değişkenlerinin

yukarıdan aşağı doğru belirlendiği, merkezi planlama ve karar verme süreçlerinde merkeziyetçiliğin olduğu, büyük ölçekli ve kitlesel üretim doğrultusunda kamu/özel yatırımlarına dayalı politikalardan meydana gelmektedir. 1973’de ortaya çıkan Petrol kriziyle birlikte, sermayeye dayalı büyük endüstriler yeterli istihdam sağlayamamıştır. İlerleyen zamanlarda, büyük ölçekli ve kitlesel üretime dayalı kamu harcamalarında da önemli bir azalma yaşanmış ve kitlesel üretim yerini esnek üretim biçimine bırakmıştır. Tüm bu olanlar, sanayileşmeye dayalı bölgesel kalkınma politikalarının sorgulanmasına neden olmuştur. 1973 Petrol krizinin yaşandığı dönemde artık kalkınma politikalarında köklü değişikliklere gidilerek klasik bölgesel politikaları yerine, yeni bölgesel kalkınma politikaları ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2011, s.31).

Geleneksel bölgesel politikalar, küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni koşullara uyum sağlayamamış ve dengeli biçimde bölgelere yapılan devlet yardımları da ekonomik gelişme için yeterli olmamıştır. Öncelikli olarak belirlenen bölgelere yönelik bir yeniden dağıtım politikası da zorluklarla karşılaşmıştır. Dolayısıyla da tüm bunlar, devlet yardımlarının uzun dönemdeki faydasının sorgulanmasına yol açmıştır. Yardımların bölgeleri pasifleştirdiği, girişimciliği baskıladığı ve yatırımların niteliğini artırmadığı anlaşılmıştır. Bunlar doğrultusunda bölgelerin rekabet gücünü artırmaya yönelik olarak, yeni bir bölgesel politika modeli geliştirilmiştir (Kumral, 2008, s.5-6).

2.4.2. Yeni Bölgesel Kalkınma Politikaları

Yeni bölgesel kalkınma politikalarının ortaya çıkmasında, 1973 Petrol krizi sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, küreselleşme etkileri, Neo-liberal politikalar, post-fordist üretim ve yeni kamu yönetimi anlayışları etkili olmuştur. Küreselleşme süreci ile birlikte ulusal kalkınma, kentlerin ve bölgelerin kalkınması ile gerçekleşmektedir. Neo-liberal kalkınma anlayışı ile birlikte devletin, bölgesel gelişme üzerinde üstlendiği birçok görev ortadan kaldırılmış ve böylece devletin yeniden yapılandırılmasına gidilmiştir. Yeni bölgesel politika anlayışının gelmesiyle birlikte devlet güdümlü, firma merkezli ve teşvik esasına dayalı politika anlayışı geride kalarak, bölgelerin kendi potansiyellerinin ortaya çıkarıldığı ve küçük ölçekli işletme üretimine dayalı Neo-liberal politikalar ön plana çıkmıştır. Yeni kamu yönetimi yaklaşımı, geleneksel kamu yönetiminin yerini almıştır. Bu anlayış ile devletin, toplum içerisindeki rolü yeniden biçimlendirilmiştir. Yeni kamu yönetimi anlayışı ile devletin birincil fonksiyonlarında daha verimli ve etkin olmasının sağlanması ile vatandaşların yönetime katılma imkânlarının geliştirilmesi

amaçlanmaktadır. Ayrıca bu anlayışla birlikte, kalkınma merkezden belirlenen yukarıdan aşağıya bir süreç olmak yerine, aşağıdan yukarıya bir anlayışla gerçekleştirilmektedir (Yılmaz, 2011, s.31-32).

Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımına göre bölgelerin kendi bünyelerindeki potansiyellerin güçlendirilmesi ve bu yönde alınan kararların dışarıdan değil, olabildiğince söz konusu bölgeye ait olması gerekmektedir. Böylelikle kendini yönlendirebilen ekonomik büyüme ve kalkınmanın, yukarıdan dayatılan politikalara nazaran daha başarılı olacağı düşünülmektedir. Yeni bölgesel kalkınma teorilerinde, bölge ekonomilerinin yapısal özellikleri kalkınma açısından önem taşımaktadır. Bir bölgenin kalkınmada başarısız ya da başarılı olması, büyük ölçüde politik kurumlara, bölgesel yardımlara, altyapıya, vasıflı iş gücüne, faktör fiyatlarına, nüfus yoğunluğuna, sosyal sınıfların varlığı gibi bölgesel koşullara bağlı olmaktadır (Kargı, 2009, s.23-24).

1980’li yıllardan itibaren dünya ekonomisine hâkim olmaya başlayan küreselleşme ve yerelleşme hareketleri ile birlikte bölgesel kalkınma politikalarında, doğrudan devlet yardımlarının yerine içsel gelişmeye ve mekânların niteliğini artırmaya yönelik yapılan yatırımlara önem verilmiştir. Geleneksel bölge politikalarında iş gücüne, hammaddeye ve pazara olan uzaklık dikkate alınırken, yeni bölgesel politikalarda sosyal ilişkiler, norm ve kurumlardan oluşan yapılara önem verilmektedir (Akiş, 2011, s.244).

Yeni bölgesel politikalar, rekabetçi üstünlüğü kurumsal anlaşmalar, bilgi ve ağ yapı ile sosyal sermayeye dayandıran bir tutum içerisindedir. Geleneksel bölgesel politika anlayışında ise altyapı yatırımları, teşvikler, organize sanayi bölgeleri gibi bölgesel kalkınma araçları kullanılmaktadır. Bu araçlar günümüzde de kullanılmakta ancak tek başına yetersiz kalmaktadır. Geleneksel bölgesel teşvik yöntemleri, post-fordizm ile ürünlerde yaşanan değişime ayak uydurmakta zorluk yaşamış ve değişime gitmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda yeni bölgesel politika araçları, firmalar ile yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve diğer bölgesel kuruluşlar arasındaki ilişki sonucu yenilenmiştir. Bilimsel ve teknolojik altyapı, politikaların içeriğini belirlemede yetersiz kalmakta ve yenilik, bölgesel politikada önemli bir yer tutmaktadır. Başka bir deyişle bu “firmalar için yenilik politikası” yerine, “firmalarla birlikte yenilik politikası” ilkesinin benimsenmesidir.

Tablo 2’de geleneksel ve yeni ekonomide temel alınan bölgesel kalkınma araçları detaylı olarak gösterilmektedir (DPT, 2008, s.16-17).

Tablo 2.

Geleneksel ve Yeni Ekonomide Temel Alınan Bölgesel Gelişme Araçları

Genel Kavramlar	Geleneksel Ekonomi	Yeni Ekonomi
Temel altyapı	Enerji, su, yol, demiryolu, liman, havaalanı	Telekomünikasyon, Çok işlevli platformlar, Geniş bant internet
Yerel altyapı	Endüstriyel parklar, İş kuluçkaları, Teknoparklar	Lojistik alanlar, İnternet kuluçkaları, En iyi uygulamaların gelişmesi için sanal ağlar
İnsan kaynakları	Eğitim ve öğrenim, Engelli insanların adaptasyonu, Mesleki eğitim	Bilgi, Sürekli öğrenme, Ticaret gereklerinin önceden tespiti
İşletme destek politikası	Sübvansiyon, Vergi indirim, Özel destekler, (danışma servisleri), Denetim, Danışmanlık hizmetleri	Finansal mühendislik, Ortaklaşa destek, Uzman desteği/özel destekler
Potansiyel bölge yatırım çekiciliği	İş yaratma, Değişken yatırım araştırmaları, Rekabet avantajları	İç girişimcilik, İşletmeler arası iş birliği, Kümelenme
Kamu yönetiminin rolü	İş desteği, Yerel kaynakların fiyatlandırılması, Kamu hizmeti, Değerlendirme, Öncelikler tanıma, Anlaşmalar sağlama	Ortaklık, Yönetişim, Bölgesel araştırmalar, Teknolojik izleme, Ekonomik istihbarat, Sürdürülebilir kalkınma, Kamu-özel kesim ortaklıkları, Örnek edinme, Kamu harcamalarının fayda/maliyet oranı, Entegrasyon stratejileri, Yenilikçilik

Kaynak: DPT, 2008, s.17

Yeni bölgesel kalkınma ile geleneksel bölgesel kalkınma anlayışı arasındaki farklılıklardan biri, bölgesel kalkınmanın doğasında yer almaktadır. Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımında temel amaç bölgesel yenilik iken geleneksel yaklaşımda temel amaç bölgesel gelişmedir. Geleneksel yaklaşımda, “bölgelerarası yeniden dağıtım” söz konusu iken yeni bölgesel kalkınma yaklaşımında “yerel ve bölgesel kaynakların harekete geçirilmesi” esas alınmaktadır. Yeni yaklaşımda, bölgelere verilen teşvik ve ulusal transferlere bağlı olmadan, bölgelerin kendi yerel kaynaklarının harekete geçirilmesi ile karşılaştırmalı üstünlüklerden yararlanılarak, bölgede büyüme gerçekleştirilebilmektedir. Söz konusu bu yaklaşım, geleneksel ve yeni bölgesel kalkınma anlayışı arasındaki önemli

bir farklılıktır. Ayrıca yeni bölgesel kalkınma anlayışında yenilikçiliğe, bilgi ve bilgiye yönelik kaynaklara da önem verilmektedir (Dulupçu, Sungur ve Keskin, 2010, s.242).

Geleneksel bölge yaklaşımında, devletin karar verme sürecindeki temel rolü tanımlanmakta iken 1970 sonrası yeni bölgesel yaklaşımda merkezi ve yerel yönetimlerin birlikte sorumluluğu gündeme gelerek, yerel yönetime verilen görevler ağırlık kazanmıştır. Böylece kademeli olmayan örgütlenme yapısına bir yönelim gerçekleşmiştir. Yeni bölgesel yaklaşımda, bölgesel birimlerin çoğunlukta olması, yarı özerk ve bölgesel gelişmeye yönelik yeni birimlerin oluşturulmasıyla da yeni dönemde uygulanan politikalarda farklılıklar görülmektedir. 1970 sonrasında tabandan tavana şekillenen ve kamu, yarı kamu ve özel kurumların birlikte hareket ettiği, yeni dönem bölgesel politikalarda Bölgesel Kalkınma Ajansları da önemli bir yere sahiptir (Eraydın, 2004, s.13-14). Ayrıca Tablo 3’de de geleneksel ve yeni bölgesel kalkınma politikalarının temel özellikleri yer almaktadır.

Tablo 3.

Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri

Özellikler	Geleneksel Politikalar	Bölgesel	Yeni Bölgesel Politikalar
Amaçlar	Bölgesel eşitlik Ulusal ekonomik büyüme Yatırımların az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesi Altyapının geliştirilmesi		Bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi Bölgesel ekonomilerin kapasitelerinin artırılması İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi
Karar verme- uygulama sürecinin yapısı	Ulusal ölçekte genel politikalar ve bazı özel bölgelerin seçimi Merkezi hükümetlerin takdir yetkisine bağlı seçim Kademeli yapı		Bölgesel ve yerel hükümetlerin birlikte karar verme süreci Bölgesel-yerel karar yetkisi Yönetişim ağırlıklı karar süreci Kademeli olmayan örgütlenme biçimleri
Politika araçları	Kamu finansal desteği Ağırlıklı olarak kamu kaynaklarına bağımlılık Tanımlanmış bölgesel birimler için bağlayıcı kararlar Bürokratik düzenlemeler		Kamu finansal desteği Koşullara bağımlı örgütlenme Gönüllü ve koşullu bilgilendirme Kamunun sağladığı danışma hizmetleri
Siyasal ortam	Ulusal politikaların öne çıktığı bir siyasal ortam		Ulusal politikalar ile bölgesel ve yerel politikaların ağırlık kazanması
Siyasi sorumluluk	Karar verme sorumluluğu olan merkezi hükümet Taşra teşkilatına verilen uygulama sorumluluğu		Ulusal hükümet ve bölgesel ve yerel örgütlerin doğrudan politika uygulamalarına yönelimi
Uygulamacı kurumlar	Merkezi hükümet Merkezi hükümetin taşra teşkilatları Bürokratik ilişkiler		Bölgesel birimler Yarı özerk birimler Bürokrasi yerine işletme yönetimi

Kaynak: Eraydın, 2004, s.13.

2.5. Bölgesel Kalkınma Politikasının Temel İlkeleri

Bölgelerarasındaki sosyoekonomik gelişmişlik farklılıklarının minimize edilmesine yönelik uygulanan, bölgesel kalkınma politikalarında birbirlerinin

tamamlayıcısı niteliğinde olan sosyal kârlılık, kalkınma kutbu ve halkın katılımı şeklinde temel ilkeleri bulunmaktadır.

2.5.1. Sosyal Kârlılık İlkesi

Girişimcilerin, kârlılık amaçlarına yönelik aldıkları yatırım kararları karşısında, işletmelerin özel faydaları ile toplumun sosyal faydaları örtüşmeyebilmektedir. Söz konusu bu işletmeler, kısa dönem içerisinde kendilerine en yüksek kârı ve verimi sağlayacak faaliyetlere yönelerek, kendilerine en fazla avantaj sağlayan bölgelerde faaliyetlerini gerçekleştirmeyi tercih etmektedirler. Bu durum karşısında bölgelerarası sosyoekonomik gelişmişlik farklılıklarının azaltılması amacıyla devlet veya kamu kuruluşları tarafından, geri kalmış bölgelerde ekonomiyi canlandıracak ve buna yönelik yatırımların yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede bölgesel kalkınma politikasının birincil ilkesi olarak, devlet tarafından geri kalmış bölgeler için kısa vadede sosyal kârlılığı yüksek, uzun vadede ekonomik olabilecek yatırımların yapılması gerekmektedir. Günümüz modern devlet anlayışı, toplumun refah seviyesinin yükseltilmesine dayalıdır ve dolayısıyla sosyal yarar, özel yarara karşı daha öncelikli olmaktadır.

Sosyal kârlılık ilkesi çerçevesinde, bölgesel kalkınma politikalarından söz edebilmek için devletin geri kalmış bölgelere müdahalede bulunması gerekmektedir. Bununla birlikte devletin ihtiyaç duyulan bölgeler için girişimcilere teşvik tedbirleri uygulaması yeterli görülmemekte, bunun yanında altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve söz konusu bölgelerin kalkınmasına yönelik faaliyet ve yatırımların bizzat yapılması gerekmektedir (Dinler, 1998).

2.5.2. Kalkınma Kutbu İlkesi

Bölgesel kalkınma politikasının diğer bir ilkesi de kalkınma kutbu ilkesidir. F. Perroux'a göre ekonomik gelişme ülkenin her yerinde aynı anda gerçekleşmez. Farklı şiddetlerde olmak üzere, gelişme kutup veya noktalarında görülmekte ve zamanla çeşitli kanallar aracılığı ile tüm ekonomiye yayılmaktadır.

Diğer endüstrilere göre daha hızlı gelişen ve sürükleyici endüstri denilen birimler aracılığı ile gelişme sağlanmaktadır. Sürükleyici birimler etrafına psikolojik, ekonomik ve teknik planda bir kutuplaşma etkisinde bulunmaktadır. Bölgesel kalkınma kutbu ilkesine yalnız gelişmiş ülkeler değil, gelişmekte olan ülkeler de başvurmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yer alan az gelişmiş bölgeler için devletin alacağı ekonomik

bir karar ile kalkınmaya en uygun şartlara sahip noktalarda, yapay kutuplar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bir kalkınma kutbu yaratılırken, söz konusu bölgenin daha hızlı gelişme imkânına sahip sektörlerine, özellikle de endüstriyel sektörlerle yatırım yapılması gerekmektedir. Bir bölgeye yatırım yapılırken, bazen bölgedeki mevcut faaliyetler az gelişmiş bölgelere yönlendirilebilir veya az gelişmiş bir bölgede yeni bir faaliyetin gerçekleştirilmesi sağlanabilmektedir. Dolayısıyla her iki durum için de sürükleyici endüstrinin, geri kalmış bölgede faaliyete geçmesinin sağlanması gerekmektedir (Dinler, 1998). Gelişme potansiyellerini bir avantaja çevirerek, bir kalkınma kutbu haline gelen bölgeler zamanla, diğer bölgelere göre ekonomik faaliyetlerin daha yoğun olduğu merkezlere dönüşebilmektedirler. Bunun sonucu hem kendi kalkınmasına hem de yakın çevresinde bulunan bölgelerin kalkınmasına katkıda bulunmuş olmaktadır (Yılmaz ve İncekaş, 2018, s.162).

2.5.3. Halkın Katılımı İlkesi

Bölgesel kalkınma faaliyetlerine, yerel halkın katılarak söz sahibi olması şeklinde ifade edilen son ilke, halkın katılımı ilkesidir. Bölgesel politikaların başarılı olabilmesi için bölge halkının politikalarda söz sahibi olarak, ekonomik ve sosyal ortamın birlikte hareket etmeleri gerekmektedir. Halkın bölgesel kalkınma faaliyetlerine katılımı, ekonomik alanda uygulanan demokratik bir ilke olmaktadır. Etkin bir bölgesel kalkınma politikasında, yerel halkın rolü ön planda olmaktadır. Bölgesel kalkınma politikalarına halkın katılımı deyimiyle kastedilmek istenen, faaliyetlerin uygulama ya da karar aşamasına, devlet memurları dâhil olmak üzere, bölge halkının fiilen veya danışman olarak katılmasıdır. Bölge halkının bölgesel politika faaliyetlerine katılımı, bölgesel kalkınma komisyonu, kalkınmayı düzenleme komiteleri, belediye meclisi ve mesleki odalar gibi kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşmektedir (Dinler, 1998).

Halkın yönetime katılmasında, sivil toplum kuruluşlarına da önemli görevler düşmektedir. İşçi ve işveren sendikaları, partiler, vakıf ve dernek gibi kuruluşların görevi sadece halkın siyasete katılımını sağlamak değil bölgeler lehine geliştirilen projelerin de desteklenmesidir. Bununla birlikte, akademik çevreler ile üniversiteler arasında yapılan iş birlikleri de bölgesel kalkınmanın politik yönünün azaltılmasını sağlamaktır (İldırar, 2004).

2.6. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amacı

Bölgesel kalkınma politikaları, bölgelerarasındaki ekonomik faaliyetlerin, kaynakların ve nüfusun dengeli dağılımını sağlamayı amaçlamaktadır. Böylelikle az gelişmiş bölgelerin, sosyoekonomik açıdan kalkınması sağlanarak bölgesel dengesizliğin azaltılması, bölgenin değerlendirilmesi ve gelişmenin ülke geneline yayılması sağlanmaktadır. Bir bölgenin kalkınmasına yönelik bir plan hazırlanırken hem ulusal hem de bölgesel kalkınma amacı arasında bir uyum gözetilerek, kaynakların kullanımında bir rasyonellik sağlanmaya çalışılmaktadır (Kaya, 2009, s.26).

Bölgesel kalkınma politikaları, ülkelerin geçirmiş olduğu tarihi süreçler, ekonomik şartlar ve farklı politik tutumlardan dolayı ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Ancak ülke uygulamalarına bakıldığında, bazı ortak özelliklere rastlanabilmektedir. Bu ortak özellikler şu şekildedir (Takım, 2010, s.262);

- Bölgesel kalkınma politikalarında, yalnızca geri kalmış bölgelere değil diğer tüm bölgeleri de içine alacak şekilde kalkınma politikalarına önem verilmekte,
- Bölgelerarasında büyümenin yeniden dağıtımı yerine, bölgelerin kendi imkân ve kaynaklarının daha verimli şekilde kullanılarak, bölge potansiyelinin ve ulusal kalkınmaya etkisinin üst düzeye çıkarılması ve böylece rekabet edebilirliğin artırılması,
- Kurumsal altyapıyı, bölgelerarası ilişkilerin geliştirilmesi üzerine girişimcilik ile beşeri sermayeyi teşvik eden politikaların tercih edilmesi,
- Bölgelere ait rekabet üstünlüklerinin belirlenerek geliştirilmesi ve devamlılığının sağlanması,
- Firmalar arası iş birlikleri, teknoloji transferleri ve bilgi akışı ile kurumlar arası etkileşimin sağlanması,
- Yenilikçiliğin ve girişimciliğin, bölge potansiyellerinin açığa çıkarılmasında temel araçlar olarak kullanılması,
- Fiziksel ve ekonomik altyapı, araştırma ve teknoloji geliştirme, turizm ve çevre gibi sektörleri içeren müdahale alanlarının belirlenmesi ile birlikte daha çok mekânsal tutarlılığa önem verilmesi,
- Politika uygulamaları iş birliği ve müzakerelere dayanan, kalkınmanın gerçekleşmesinde bölgelere daha fazla yetki veren, yerel yönetimler, sivil

toplum örgütleri ve iş dünyasının katılımını sağlayan, merkezi yönetimin temel altyapının sağlanması ile yatırımların iyileştirilmesinde öncülük ettiği bir yaklaşımı içermektedir.

2.7. Bölgesel Kalkınma Politikası Araçları

Her ülke yapısında, farklı şiddetlerde olmak üzere bölgesel dengesizlikler mevcuttur. Ülkelerin ekonomik yapısındaki, az gelişmiş bölgelerin sorun ve olanakları büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Bundan dolayı farklı bölgesel kalkınma politika araçları ile farklı sonuçlara erişmeyi hedefleyen, birden fazla bölgesel kalkınma politikası bulunmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, bölgelerarası gelişmişlik düzeylerini iyileştirmeye yönelik kullanılan, bölgesel politika araçları değişkenlik gösterebilmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki gerek büyük kent sorunları gerek geri kalmış bölge sorunları, gelişmekte olan ülkelerdeki büyük kent ve geri kalmış bölge sorunlarından farklılık göstermektedir.

Gelişmiş ülkelerdeki, nispi geri kalmış bölgelerin ekonomik yapısı, tarıma dayalı bölgeler olabileceği gibi endüstrinin gerilemesiyle canlılığını kaybetmiş bölgeler de olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki geri kalmış bölgeler ise genellikle altyapı sorunları olan, ekonomisi tarıma dayalı ve işsizlik nedeniyle göç veren bölgeler şeklindedir. Bu farklılıklar doğrultusunda, bölgeleri veya ülkeleri kategorilere ayırarak her bölge için farklı politika araçları yerine, genel olarak tüm bölgeleri kapsayacak bölgesel kalkınma politikası araçlarını ele alacağız (Dinler, 1998). Bu bağlamda, her bölge türü için kullanılabilecek olan bölgesel politika araçları şu şekilde sıralanabilir; bölgesel planlama, kamu yatırımları, teşvik önlemleri, kalkınma ajansları, yönetsel örgütün bölgesel kalkınma sorunlarına adaptasyonunu sağlamak, girişimciliğin teşvik edilmesi ve diğer araçlar şeklindedir.

2.7.1. Bölgesel Planlama

Dünya üzerindeki ülkelerin çeşitli faktörler bakımından farklı özelliklere sahip olmaları ve kaynakların ülkeler arasında dengeli dağılmaması sonucu, ülkeler içerisindeki bölgelerde de birtakım sorun ve farklılıklar görülmektedir. Ülkelerdeki söz konusu bu bölgelerde yaşanan problemlerin çözümüne yönelik bölgesel kalkınma aracı olarak, bir bölgesel planlama yapılmaktadır. Bölge planlamasının esas amacı, bölgelerarası dengesizliklerin minimize edilmesidir. Bölge planlaması, bölgelerin yerel önceliklerini

bilerek ve ulusal olarak mekânsal bütünlüğü sağlayabilecek olan sektörleri ortaya koymaktadır (DPT, 2000, s.10).

Bölgesel planlama, yalnızca bir mekânın koordinasyonu değil bölgelerde karşılan sorunlar veya ileride karşılaşılabilecek problemlere karşı çözüm yolları ve uygulama olanaklarının önerilmesidir. Bölge planlaması, gözleme dayanan teknikler ve matematiksel yöntemler şeklindeki bilimsel araştırma teknikleri ile gerçekleştirilmektedir. Ulusal planlama, bölge planları arasında eşgüdüm ve denge sağlamasından dolayı bölge planlamasının ön koşuludur. Diğer taraftan bölge planlamasında, alt bölge planlamasının yapılması da ayrı bir önem taşımaktadır. Alt bölge sınıflandırmaları ise gelişmiş, az gelişmiş, büyüme baskısı altında olan, acil müdahale, risk bölgeleri, hassas bölgeler ve özel statülü bölgeler şeklindedir (Arslan, 2005, s.278-279).

Genel olarak bölge planlamaları; sektörel etkinliklerin karşılıklı bağımlılıklarını vurgulamalı, bölge için stratejik hedefler geliştirmeli, bölgesel talepler ile ulusal öncelikleri yansıtmalı, değişen koşullar ile mücadele edebilecek güçte olmalı, bölge planı yapımı ve uygulamasında yerel katılımcıların fikirlerinden faydalanılmalı, gözleme dayalı bir mekanizma içermelidir (DPT, 2000, s.21).

Ayrıca bölge planları, hazırlandıkları amaçlar doğrultusunda genel olarak dört gruba ayrılmaktadır (İldırar, 2004):

Geri Kalmış Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar: Geri kalmış bölgelerin kalkındırılması amacıyla yapılan bölgesel planlardır. ABD’de Tennessee Vadisi bu tür bir plana örnek teşkil etmektedir.

Anakent Planları: Hızlı gelişen büyük kent ve anakent bölgelerinin büyüme sorunlarına ve bu bölgelerin yerleşimlerinin düzenli bir şekilde gerçekleşmesini amaçlayan bir plan türüdür. İstanbul, New York, Tokyo, Moskova ve Toronto için hazırlanan planlar, metropoliten bölge planlarıdır.

Kaynakları Bakımında Zengin Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar: Kaynakları bakımından zengin ancak kaynakları kullanılmamış olan bölgelerin gelişimi için hazırlanan bir bölge türüdür. Büyük nehirlerin sulama ve enerji sağlama imkânlarından yararlanarak, çevresindeki az gelişmiş bir bölgenin gelişimini sağlamaya yönelik uygulanan bir plandır.

Özel Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar: Özel nedenlerden dolayı geri kalmış veya geliştirilmesinde farklı sebeplerden dolayı sakınca görülmüş, bölgelerin kalkındırılmasını sağlamak üzere hazırlanan bir plan türüdür.

2.7.2. Kamu Yatırımları

Bölgelerarasında görülen gelişmişlik farklılıklarını, minimize etmek amacıyla kullanılan politika araçlarından biri de kamu harcamalarıdır. Ülkenin nispeten geri kalmış bölgelerinin gelişimi üzerine, devlet tarafından gerekli harcamalar yapılarak kamu yatırımları yapılmaktadır. Bu doğrultuda kamu yatırımları ile birlikte söz konusu bölgelerin altyapı eksiklikleri tamamlanarak işletmelerin bölgeye çekilmesi ve bölgede bir canlanmanın görülmesi amaçlanmaktadır (Dinler, 1998).

Kamu yatırımlarının yoğun yapıldığı bölgelerin büyüme hızı artarken, kamu yatırımlarının daha az yapıldığı bölgelerin büyümesi daha düşük düzeyde gerçekleşmekte ve bu durum bölgelerarası gelir dağılımında dengesizliklerin olmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak kamu yatırımlarının dengeli dağıtılması gerekmekte ve dengeli bir dağılım sonucu bölgesel gelirden de bir dengenin yakalanması söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla bölgelerarasındaki gelişmişlik farklılıkları, uygulanan çeşitli kamu yatırımlarından doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Bundan dolayı uygulanacak kamu yatırımları, bölgesel kalkınma açısından önem taşımaktadır (Öztürk, 2012, s.487).

Kamu harcamalarının eğitim, sağlık, altyapı, ulaştırma gibi alanlarda yapılmasının maliyet ve verimlilik üzerinde etkisi olmaktadır. Yapılan bu harcamalardan, eğitim harcamaları iş gücünün niteliğini iyileştirmekte, sağlık harcamaları emek verimliliğini artırmakta, altyapı ve ulaştırma alanlarında yapılan kamu harcamaları ise yatırım maliyetlerini düşürmektedir. Tarım, turizm gibi sektörlerde yapılan, doğrudan kamu harcamaları ile oluşan katma değerler, bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Devlet yaptığı kamu harcamaları ile bölgesel gelişmişlik farklılıklarını iyileştirmeye yönelerek, bölgesel kalkınmayı desteklemektedir (Demirtaş ve Aksel, 2018, s.172).

2.7.3. Teşvik Önlemleri

Teşvikler, birtakım ekonomik faaliyetlerin diğer faaliyet alanları bakımından daha fazla gelişimini sağlamak üzere, kamu tarafından sağlanan maddi, gayri maddi yardım ve özendirme şeklidir. Ekonomik teşviklerin, ülke adına kaynakların daha yararlı

olduğu alanlara yapılması esas alınmaktadır. Bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi için yatırım indirimi, gümrük muafiyeti, KDV desteği, teşvik kredileri, arsa tahsis, elektrik enerjisi sübvansiyonu gibi çeşitli teşvikler uygulanmaktadır. Bölgesel kalkınma politikasında uygulanan etkin bir teşvik sistemi, bölgesel dengesizliklerin giderilmesine katkıda bulunabilmektedir. Bu bağlamda hangi bölge ve sektörlerin ne kadar teşvik alacağı iyi analiz edilmeli ve verilen bu teşvikler belirli bir plan ve hesaplamalara dayalı olmalıdır. Az gelişmiş bölgelerde bulunan girişimcilere, teşvikler verilerek yatırım yapmaları özendirilmekte ve böylece söz konusu bu bölgelerin canlandırılması amaçlanmaktadır. Bölgelere yönelik teşvik verilmesi gereken sektörler belirlenirken, ihracata dayalı işletmelere öncelik sağlanmalıdır. Tüm bunlar ile birlikte her durumda bölgelere verilen teşviklerin verimli kullanılmadığı ve bunun sonucu bölgelere gerekli ekonomik canlılığın sağlanmadığı söz konusu olabilmektedir (Öztürk ve Uzun, 2010, s.104-105).

Bölgesel kalkınma politikası araçlarından teşvikler, sektörlerle ve bölgelere göre farklılık göstermektedir. Teşvikler, illerin gelişmişlik düzeyleri bakımından farklı düzeylerde verilmektedir. Ekonomiyi canlandırma ve yatırımları üretken sektörlerle yönlendirmek amacıyla uygulanan teşvikler, geri kalmış bölgelerde daha cazip olmaktadır. Mali ve vergisel teşvikler, iktisadi ve sosyal altyapı yatırımları belirli bir düzeye ulaştıktan sonra, önem derecesine uygun olarak gelişme potansiyeli olan projelere verilmelidir (Kaya, 2009, s.28).

2.7.4. Kalkınma Ajansları

Yeni bölgesel kalkınma anlayışı bağlamında, Kalkınma Ajansları bölgesel kalkınmanın sağlanması için planlanmış bir politika aracı olarak görülmektedir. Kalkınma Ajanları, bölgesel kalkınmaya ilişkin karar ve politikaların, bölgede yaşayanlar tarafından alındığı ve uygulandığı, strateji tasarım kurumlarıdır. Kalkınma Ajansları, genel veya sektörel düzeydeki kalkınma sorunlarını belirleyerek, bu sorunlara yönelik stratejik çözüm önerileri geliştirmekte ve sorunlara pratik çözüm geliştiren projeleri desteklemektedirler. Ayrıca bu kurum ile birlikte önceden devlet tarafından üstlenilen kalkınma misyonu, artık toplumun çeşitli kesimleri ile paylaşılmaktadır (DPT, 2008, s.18).

Bölgesel Kalkınma Ajans'larının kuruluş amaçları ve yerine getirdikleri hizmetler doğrultusunda farklı tanımları söz konusudur. Bölgesel Kalkınma Ajansları, bağımsız

idari yapıya sahip olan ve söz konusu bölgelerinin sosyoekonomik yapısının geliştirilmesi amacıyla kurulmuş kurumlardır. Çoğunluğu Avrupa'da olmak üzere, farklı ülkelerde bulunan bu ajansların temel kuruluş sebepleri, bölgesel kalkınma stratejilerinin gerçekleştirilmesi, gerekli altyapı hizmetlerinin sağlanması, girişimcilere finansal olmak üzere destek sağlamak şeklinde ifade edilebilmektedir. Bölgesel Kalkınma Ajans'ları, bölge sorunları ve potansiyelleri doğrultusunda geliştirdikleri politikalarla bölge ekonomisini canlandırmakta ve bölge halkının gelişmeye katılımını sağlamaktadır. BKA'ların amaçları, uzun dönemli bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli koşulların sağlanması bakımından ekonomik, bölge çekim gücünü artırmak bakımından çevresel ve bölgenin sosyokültürel değerlerinin geliştirilmesi bakımından sosyal olarak sınıflandırılabilir (Berber ve Çelepçi, 2005, s.146-148).

Tennessee Valley Authority projesi, 1933 yılında ABD'de Tennessee nehrinde yaşayanlara uygun fiyatlı elektrik temin etmek ve bölgenin sosyoekonomik gelişimini sağlamak amacıyla yapılan, Bölgesel Kalkınma Ajanslarına ilk örnektir (Küçükali, 2013, s.207). Avrupa'daki ilk örnekleri ise Batı Avrupa'da, bölge ekonomisini canlandırmak ve sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak amacıyla 1950'li yıllarda kurulmuştur. Avrupa Birliği Yapısal Fonları'nın kullanılması ile birlikte kalkınma ajanslarının faaliyetleri ve sayıları artmıştır. Avrupa Birliği'nde, ilk kalkınma ajanları Belçika, Fransa ve İtalya'da faaliyet göstermiştir (Türkoğlu, 2015, s.218). Türkiye için DPT Müsteşarlığı tarafından, ülkemize özgü bir kalkınma ajansı modeli oluşturularak, 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kalkınma ajansı modeli ile yerel düzeyde yapılan çalışmalar ve bölgesel gelişme stratejileri birleştirilerek, ülke potansiyellerinin ortaya çıkarılması ile bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması amaçlanmaktadır. Türkiye'deki ilk kalkınma ajansları, Çukurova ve İzmir Kalkınma Ajansları olarak 2006 yılında kurulmuştur (Akpınar, 2012, s.40).

2.7.5. Yönetimsel Örgütün Bölgesel Kalkınma Sorunlarına Adaptasyonunu Sağlamak

Ülkedeki yönetimsel örgüt bölgesel politikaların uygulanmasında, politika gereklerine karşılık vermede birtakım güçlükler yaşayabilmektedir. Bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasına gidildiğinde, ülkedeki yönetimsel örgütün bu politika gereklerine uygun olmadığı durumlarda, yeni bir bölgesel örgütlenmeye gidilmektedir. Bu durum karşısında çözülmesi gereken, yönetimsel örgüt sorunları şu şekildedir;

Yönetimsel yapıyı belirlenen plan bölgeleri doğrultusunda örgütlemek, plan bölgelerinde yetki genişliği, yetki devri ve yerinden yönetimi gerçekleştirmek, bölgesel yönetimin mali olanakları ile personel imkânlarını ve yönetim kademelerinde dengeyi sağlamak, gerekli durumlarda özel görevleri gerçekleştirmek amacıyla özel kuruluşlar oluşturmak şeklindedir (Dinler, 1998).

2.7.6. Girişimciliğin Teşvik Edilmesi

Girişimcilik, birey ile toplumlar için değerler sunan ve ekonomik fırsatlar yaratarak, ekonomik sistemde değişikliklere sebep olan bir süreçtir (Yılmaz ve Sünbül, 2009, s.196). Girişimcilik, gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın, gelişmiş ülkelerde hareketlilik, zenginlik ve refah yaratmanın temel taşıdır. Bunlara bağlı olarak girişimcilik, toplumların gelişmişliğine etki eden ve aynı zamanda ekonomik düzeyi gösteren bir olgudur (İşcan ve Kaygın, 2011, s.277).

Son yıllarda yaşanan ekonomik krizler gelişmiş tüm ülkeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Toplumsal ve ekonomik hayatı olumsuz etkileyen bu gibi durumların en aza indirilmesi bakımından girişimcilik, ekonomik piyasaların canlandırılması ve yeni iş alanlarının oluşturulması, sosyal refah düzeyinin artırılması açısından önemli bir araç olmaktadır. Girişimciliğin kalkınmaya olan önemli katkısından dolayı şehir ve bölgelerin kalkınmasında girişimciliği artıracak çeşitli faaliyet ve teşviklerin yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede şehir ve bölgelerde yapılan başarılı girişimler sayesinde, ülkenin istihdam kapasitesi artırılabilir, ülke ekonomisinde büyüme sağlanabilir, yeni sanayi kuruluşları kurularak toplumda birtakım değişim ve dönüşümler gerçekleştirilebilmektedir (Uçar, 2019, s.123).

Girişimciler teknolojik imkânlardan yararlanarak, bulunduğu ortama bir dinamizm kazandırmaktadır. Yeniliğe olan ilgilerinden dolayı, yeniliğe duyarlı imalat ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bu yoğunlaşma ise bölgesel kalkınmayı sağlamak için yaratıcılık faktörünün gelişmesine olanak sağlamaktadır. Bölgelerdeki eğitim, kültür, aile yapısı, din faktörü gibi çeşitli unsurlar girişimcileri etkilemektedir. Dolayısıyla da bölgesel farklılıkları gidermede, girişimciliği desteklemek ve yetiştirmek önem taşımaktadır. Bu çerçevede bir ülkenin bazı bölgelerinde, sanayileşmenin ve iş olanaklarının daha fazla olması, söz konusu bölgenin girişimciliğe daha uygun olmasından da kaynaklanmaktadır (Kasalak, 2014, s.264).

Girişimcilik faaliyetleri, bölgesel kalkınma politikalarında önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte girişimcilik faaliyetleri, işsizliği azaltarak refah düzeyinin artırılıp büyükşehirlere yapılan göçün önlenmesinde önemli bir kalkınma aracı olmaktadır. Bu faaliyetler ile az gelişmiş bölgelere yönelik faaliyetlere, gelişmiş bölgeleri de çekerek özel sektör, yerel yönetimler ve diğer aktörlerle birlikte, ulusal ve uluslararası rekabet gücünün sağlanması amaçlanmaktadır (Sevinç ve Eren, 2016, s.8).

2.7.7. Diğer Araçlar

Ülkelerarasında bölgesel kalkınma politika araçları çeşitlilik göstermektedir. Her ülke kendi sosyoekonomik özellikleri doğrultusunda, bölgelere özgü politika araçları geliştirmektedir. Bu çerçevede farklılık gösteren bölgesel kalkınma araçlarından biri de Tek Köy-Tek Ürün uygulamasıdır. 1979 yılında Japonya'nın Oita Bölgesi'nde, yerel yönetim ve yerleşik halkın ortaya koyduğu, kırsal kalkınmaya yönelik bir uygulamadır. Diğer bir politika aracı olarak ise girişimcilerin işlerini kurmak için gerekli konularda danışabilecekleri ve idari işleri tek elden sağlayabilecekleri, Girişimciler İçin Tek Durak Ofisi şeklinde adlandırılan birimlerdir (İldırrar, 2004). Bunların dışında organize sanayi bölgeleri ve benzer yapıların kurulması bölgesel kalkınma araçları arasında yer almaktadır. Kültürel nitelikli bölgesel kalkınma araçları olarak da bölgelerde konferans, sergi ve fuar gibi etkinliklerin düzenlenmesi, alternatif turizmin geliştirilmesi, eğlence parkları ve bölgesel doğa parkları ile kültür merkezlerinin kurulması yer almaktadır. Bunların yanında inovasyon ve teknoloji merkezleri ile teknoparkların kurulması da örnekler arasında yer almaktadır (DPT, 2008, s.29-38).

2.8. Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Teorik Yaklaşımlar

1930'larda bölgesel ekonomiye olan ilgi artış göstermekteyken, bölgesel kalkınma ile ilgili çalışmalar 1950'lerin sonlarına doğru ortaya çıkmış ve daha sonra bölgesel kalkınma konusu çeşitli analizlerde yer almıştır. Bölgesel kalkınma teorileri, mekân ekonomisi ile ekonomik büyüme ve kalkınmanın ortak alanında, 1960'larda ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bölgesel kalkınmaya yönelik teorik çalışmalar, 1980'li yılların sonlarına kadar büyüme ve kalkınmaya dayanarak iki temel grupta toplanmıştır. Bununla birlikte 1990'lı yıllarda büyüme literatüründeki gelişmelere bağlı olarak, bölgesel kalkınma konusunda yeniliklere rastlanmaktadır. Bu gelişmeler doğrultusunda, bölgesel kalkınmaya yönelik

teorik yaklaşımlar; Bölgesel Büyüme Modelleri, Kutuplaşmış Kalkınma Teorileri ve Yeni Teoriler çerçevesinde ele alınmaktadır (İldırar, 2004). Bölgesel büyüme modelleri ve bölgesel teoriler, bölgelerde artan ekonomik ve sosyal dengesizlikler sonucu ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle bölgelerdeki eşitsizlikler artış göstermektedir. Dolayısıyla da ekonomik büyüme ve sosyal dağılımın, bölgesel farklılıklarını azaltmak için devletin uyguladığı politika uygulamalarında artış görülmektedir (Mukhopadhyay, 2020, s.282).

2.8.1. Bölgesel Büyüme Modelleri

Bölgesel büyüme sorunlarını çözmeye yönelik teorik modeller çoğunlukla, büyüme teorilerinin etkisi altında kalmaktadır ve bu doğrultuda bölgesel büyüme modelleri geliştirilmektedir (Erkan, 1987). Bölgesel büyüme modelleri başlığı altında dört modeli inceleyeceğiz. Bu modeller;

- Keynesyen Bölgesel Büyüme Modeli
- Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modeli
- İhracat- Talep Modeli
- Kümülatif Nedensellik Sürecine Dayanan Modeller

2.8.1.1. Keynesyen Bölgesel Büyüme Modelleri

Keynesyen analiz yöntemi, ekonomik sürecin talep yönü ile ilgilenmektedir. Bu durum, Keynesyen bölgesel büyüme modelleri içinde değişmemektedir. Bir bölgenin geliri; tüketim, yatırım, ihracat ve ithalat toplamlarından meydana gelmektedir. Keynesyen bölgesel büyüme modelleri; İhracat Modeli, Yatırım Modeli ve Harrod-Domar tipi bölgesel büyüme modellerinden oluşmaktadır (Erkan, 1987).

Keynesyen ihracat temelli teoride, gelir ve istihdamdaki bölgesel büyüme, bölge ihracatının bir fonksiyonudur. Büyüme yalnızca ihracat yoluyla değil, aynı zamanda Keynesyen gelir çarpanı etkisiyle de gerçekleşmektedir. Gelir çarpanı etkisiyle oluşan gelir artışı, yerel mal talebinde daha fazla artışa neden olur ve bu da büyümeye yol açmaktadır (Leichenko, 2000, s.304). Bölge tüketimi ve ithalatı da gelir artışının bir fonksiyonu olarak belirlenmektedir. Yatırım ise bu modelde sabit alınmaktadır.

Keynesyen bölgesel ihracat modelinde, bölgenin ekonomik faaliyetleri ihracata yönelik olan temel faaliyetler ile temel olmayan faaliyetler şeklindedir. Bunlar ihracata

yönelik olanlar, temel faaliyetler ve diğerleri temel olmayan faaliyetler şeklindedir. Bölgesel ihracat modelinde, dengeli büyümenin sağlanması için ihracat ile bölgesel gelir aynı hızda artış göstermelidir. Bölgesel ihracat modeli, bölgesel büyümenin önemli yönlerini analiz dışı bırakması ve gerçekten uzak varsayımlara dayanması nedeni ile eleştirilere maruz kalmaktadır. Modelin eleştiriye maruz kaldığı durumlar şu şekildedir;

- Ekonominin sadece talep yönü ele alınıp, arz yönünün göz ardı edilmesi,
- Bölgesel büyümede sermaye birikimi, iş gücü arzı, teknoloji gibi büyümeyi belirleyen bölge içi unsurların ihmal edilmesi,
- İhracatın olmaması durumunda söz konusu bölgede büyümenin olmaması,
- Bölgesel gelişmenin yalnızca bölgelerarası ilişkilerin bir sonucu olmadığı, aynı zamanda bölge içi faaliyetlerin sonucu olmasının dikkate alınmaması,
- Bölgesel ihracat konusu olan mallar bileşiminin dikkate alınmaması,
- Modelde bölgesel talep değişimlerinin analize dâhil edilmemiş olmasıdır.

Keynesyen bölgesel yatırım modeli ise; Hartman ve Seckler tarafından geliştirilmiş, yatırım fonksiyonunu içeren bir bölgesel talep-büyüme modeli şeklindedir. Keynesyen modelden yola çıkılarak yapılan modelde, kesikli zaman analizi kullanılmaktadır. Modelde bölge içi tüketim, bir önceki dönem gelirin doğrusal bir fonksiyonudur. Bölge içi yatırımlar ise bölgesel tüketim ile ihracattaki değişimler tarafından uyarılmaktadır. Model yatırım fonksiyonunu içermesine rağmen, bölgesel ihracat modelindeki eksiklikleri göstermekte ve bölgesel gelişme sorunlarına inmekte yetersiz kalmaktadır. Model büyümeyi, kümülatif bir sonuç olarak ortaya koymaktadır.

Keynesyen bölgesel büyüme modellerinden, biri de Harrod-Domar modelinin bölgesel büyümeye uyarlanan modelidir. Bu modele göre bir bölgenin belli bir dönemdeki tüketimi, aynı dönemdeki bölge gelirin doğrusal bir fonksiyonudur. Aynı bölgenin yatırımları ise o dönemdeki gelir artışının doğrusal fonksiyonudur. Bir ülkede bulunan tüm bölgelerin aynı büyüme hızına sahip olması durumunda, ekonomide dengeli büyüme gerçekleşebilmektedir. Bölgenin büyüme hızı, ihracatın gelir içindeki payına, sermaye/hâsıla oranına, bölgenin tasarruf ve ithalat eğilimi doğrultusunda belirlenmektedir.

Yukarıda incelediğimiz modellerde, daha çok ekonominin talep yönü ele alınmış olmakla birlikte, ekonominin üretim ve arz cephesi ihmal edilmektedir. Bununla beraber

bölgesel gelişmeyi belirleyen diğer unsurlar da göz ardı edilerek, bölgesel gelişmeye ilişkin kısmi açıklamalarda bulunmaktadır. Bölgesel büyümenin diğer bir modeli olan Neo-klasik büyüme modelleri ise Keynesyen modellerin ihmal ettiği arz cephesine yönelmektedir (Erkan, 1987).

2.8.1.2. Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modeli

Solow (1956) tarafından geliştirilen Neo-klasik büyüme modeli 1980’li yıllara kadar büyüme literatürüne hâkim olmuştur. Neo-klasik büyüme modeline göre tasarruf oranı ile durağan sermaye, iş gücü ve kişi başına gelir arasında doğru orantı bulunmaktadır. Bu bağlamda, daha az tasarrufta bulunan bir ülke karşısında daha çok tasarrufta bulunan bir ülke, daha zengin ve durağan olarak sermaye yoğun bir ülke olmakla birlikte, tasarruf oranındaki artış durağan büyüme hızını etkilememektedir. Durağan hale geldiğinde ekonomik büyümeyi belirleyen temel unsurlar, teknolojik değişme ve nüfus artış hızı olmakla birlikte, bu iki unsur modele dışsal olarak katılmaktadır. Neo-klasik büyüme modelinin diğer bir varsayımı ise uzun dönemde, ülkelerin kişi başına milli gelir düzeyinin birbirlerine yaklaşarak, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının ortadan kalkacağı yönündedir (Kar ve Ağır, 2006, s.53).

Solow (1956) ve Swan (2001) tarafından geliştirilen Neo-klasik gelişme modellerinde üretim miktarları, iş gücü, sermaye ve dışsal olarak kabul edilen teknoloji düzeyinin bir fonksiyonudur. Bölgesel üretkenlikteki artışlar teknolojik gelişmeye, çalışan başına sermaye miktarı artışına ve kaynakların etkin dağılımına bağlı olmaktadır (Edwards, 2007, s.210). Neo-klasik büyüme modelinde ölçeğe göre sabit getiri, faktörler arası ikame, teknolojinin dışsal olması, sermayenin marjinal verimliliğinin azalması ve bağımsız yatırım fonksiyonunun olmaması (tasarruf-yatırım eşitliğinin sağlanması) gibi varsayımlar bulunmaktadır (Kibritçioğlu, 1998, s.214).

Neo-klasik büyüme teorisinde, sermayenin azalan getiriye sahip olduğu varsayılmaktadır. Büyümenin belirleyicisi olan sermaye artışı azalan bir getiriye sahip olduğundan, büyüme belirli bir yerde kalmaktadır. Söz konusu bu durum ise büyüme anlamında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bir yakınsamanın olacağını ve bu iki ülke arasındaki gelişmişlik farkının azalacağını göstermektedir. Neo-klasik büyüme modelinin bu varsayımı, daha sonra yapılan araştırmalar sonucunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın azalmadığını hatta giderek arttığını ortaya çıkarmış ve böylece modelin eksikliği görülmüştür (Taban ve Kar, 2006, s.161).

Neo-klasik modele göre bölgelerarasında teknolojik gelişme, sermaye stoku ve iş gücü stokunun büyümesi farklılık gösterebilmektedir. Buradan hareketle Neo-klasik model, bölgesel büyüme farklılıklarının nedenlerini açıklamaktadır. Neo-klasik modele göre bölgesel büyüme farklılıklarının önemli nedenlerinden biri de bölgelerarasında faktör göçünün olmasıdır. Buna bağlı olarak sermaye ve iş gücü, kendilerine en yüksek getiriyi sağlayan bölgelere doğru yönelmektedir. Neo-klasik modelde, bölgelerarasında faktör hareketliliğinin serbest olduğu ve tüm bölgelerdeki faktör fiyatları hakkında tam bilgiye sahip olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla, Neo-klasik modelde bölgesel büyüme farklılıkları sadece sermaye ve iş gücünün içsel büyüme farklılıklarından değil, bölgelerarasında olan faktör göçünden de meydana gelmektedir.

Çeşitli araştırmacılar, Neo-klasik Bölgesel Büyüme modelinin bazı temel varsayımlarının gerçekten uzak olması dolayısıyla, bölgelerarasındaki büyüme farklılıklarının nedenlerini açıklayan farklı yaklaşımlara yönelmiştir. Bu alternatif yaklaşımlar bölgesel ekonominin arz değil, talep yönüne yoğunlaşmaktadır (İldırar, 2004).

2.8.1.3. İhracat-Talep Modelleri

İhracat temelli teorinin geliştirilmesinde, Charles Tiebout (1950) ve Douglass North (1955) etkili olmuştur. North'a göre bölgesel büyüme, büyük ölçüde bölgenin dış dünya talebine verdiği yanıtla yani yaptığı ihracat ile belirlenir. North'a göre bir bölgenin ihracatı sadece sanayi malları ihracatından değil, tarımsal mallardan, hizmet odaklı mallardan ya da imalat sanayi mallarından oluşabilmektedir (Dawkins, 2003, s.138).

İhracat temelli teoriye göre ticaret büyümenin motorudur ve ihracat oranındaki büyüme, bölgesel ekonomilere dışsalılık ve verimlilik sağlamaktadır. İhracat temelli teoriye göre girdi arzı ve ihracat talebinin esnekliği varsayımı altında, üretim ve istihdamdaki bölgesel büyüme, bir bölgenin ihracatı için dışsal talebin bir fonksiyonudur. Bölgesel büyüme, yalnızca ihracat mallarının satışı yoluyla değil, aynı zamanda bir Keynesyen gelir çarpanı aracılığıyla da gerçekleşmektedir. Bir bölgenin ihracatındaki artış ile ilişkili gelir artışı, yerel mallara olan talebi artırır ve bu da bölgesel gelirin daha fazla artmasına sebep olmaktadır.

North, ihracat temelli teoriyi genişletmiştir. North'a göre bölgesel büyüme için dış talep yeterli olmasına ilişkin, ekonomik gelişme için üretim ve taşıma maliyetlerinde karşılaştırmalı üstünlük gibi bölgesel durumlar olmalıdır. Dış ekonomilerin gelişmesi ve

teknolojik gelişmeler gibi diğer arz yönlü faktörler de bir bölgenin ihracat üssünün başarısını artırabilmektedir. North ayrıca, ihracatın bir bölge ekonomisinin döngüsel hassasiyetini ılımlı hale getirdiğini ve bir bölgedeki iş gücünü de etkilediğini savunmaktadır.

North'un belirttiği gibi ihracat temelli teoride bölgesel büyümeyi dış talepteki değişikliklere bağlayarak, girdi fiyatları, iş gücü kalitesi, yatırım seviyeleri, taşıma maliyeti ve kapasite kısıtları gibi bölgesel büyümeyi açıklayabilen arz faktörleri göz ardı edilmektedir. 1950'lerde North ve Tiebout arasındaki tartışmalar sırasında ortaya çıkan bir eleştiri de teorinin uygulanabilirliğinin büyük ölçüde bölge ekonomisinin ölçek ve kapsamının bir işlevi olduğu yönündedir.

Tiebout'a göre ihracat temelli teori, birkaç sektörün egemen olduğu, küçük bölgesel ekonomiler için uygundur. İhracat sektörlerinin, toplam üretimin küçük bir kısmını oluşturduğu bölgelerde, yerel sektörler bölgesel büyümeyi etkilemektedir. Ayrıca Tiebout'a göre ihracatın büyümenin itici gücü olması durumu kısa vadede geçerlidir. Uzun vadede bir bölgenin yerleşik sektörlerinin, büyüme için daha önemli olduğu kabul edilmektedir. Çünkü bu sektörler, bölgeye çekilen endüstrileri ve üretilen yenilikleri etkilemektedir. Yine de Tiebout, kısa vadede bölgesel büyümeyi belirleyen, bir ihracat üssünün geliştirilmesinin mümkün olduğu görüşündedir. Yerleşik endüstriler, olası herhangi bir gelişmede kilit bir faktör olacaktır. Teori eleştirilere rağmen, bölgesel kalkınma, planlama ve uluslararası ticaret ve büyüme analizlerinde kullanılmaya devam etmektedir. Bölgesel kalkınma uygulamaları, bir bölgenin bölgelerarası ihracatına odaklanmaktadır. Bu uygulamalarla ilgili önemli bir sorun, ihracat tabanının tanımlanmasıdır (Leichenko, 2000, s.304-305).

2.8.1.4. Kümülatif Nedensellik Sürecine Dayanan Modeller

Neo-klasik bölgesel büyüme kuramına göre bölgelerarasında zamanla bir yakınsama olacaktır. Kümülatif nedensellik kuramını savunanlar ise bölgelerarasında kişi başına gelir düzeyi ya da ücret düzeyinde bir yakınsamanın neden olmayacağına dair modeller geliştirilmiştir. Kümülatif nedensellik temelinde geliştirilen başlıca modeller; Myrdal Modeli, Kaldor Modeli, Dixon-Thirlwall Modeli şeklindedir (İldırrar, 2004).

Gunnar Myrdal'a göre, ölçeğe göre artan getiri sanayileşen ilk bölgelerde ekonomik faaliyetlerin kümelenmesini sağlamaktadır. Büyüme süreci de kümülatif nedensellik süreci boyunca kendini besleme eğilimindedir. Az gelişmiş bölgeler ucuz iş

gücü avantajına sahip olmasına rağmen, sanayileşmiş bölgelerde bulunan kümelenme hareketleri ile bu avantaj dengelenmektedir.

Myrdal, geri kalan bölge ürünleri için büyüyen ihracat pazarları ve yeniliklerin gecikmeli bir bölgeye yayılmasından kaynaklanan yayılma etkisi (spread effects) ile az gelişmiş bölgelerin, gelişmiş bölgelerdeki büyümeden faydalanabileceğini savunmaktadır. Ancak bu faydalanmalar, geri kalmış bölgeden gelişmiş bölgeye sermaye ve emeğin akışından kaynaklanan geri itme etkisi (backwash effects) ile dengelenme eğilimi göstermektedir. Bölgelerarasındaki serbest ticaret, gelişmiş bölgelerdeki büyümeyi geri kalmış bölgeler pahasına daha da kolaylaştırarak, kümülatif nedensellik sürecini güçlendirmeye hizmet etmektedir (Dawkins, 2003, s.139).

Kaldor, Myrdal'ın bölgesel gelişmeyi kümülatif nedensellik süreci olarak ele alan yaklaşımını mekanik bir modele dönüştürmüştür. Kaldor, kümülatif nedensellik ilişkisini, yığılma ekonomileri ile sanayileşme sürecinde ortaya çıkan dışsal ekonomiler sonucu ortaya çıkan ölçeğe göre artan getiri durumu olarak ele almaktadır. Kaldor'un geliştirdiği modelde, bölgedeki teknik ilerlemenin hızı ile bölgesel gelirdeki artış hızının bir fonksiyonu (Verdoorn yasası) belirlenmektedir. Böylece gelişen bölgede, teknik ilerleme ile gelir arasındaki ilişki o bölgede kümülatif gelişme yaratmaktadır (Erkan, 1987).

Dixon ve Thirlwall tarafından geliştirilen kümülatif nedensellik modelinde, önceki modellerde eksik olan dışsal faktör modele dahil edilmiştir. Dışsal faktörler, dünya geliri ve ikame malları fiyatındaki değişiklikler sonucu da belirlenmektedir. Bununla birlikte dışsal faktörler, ihracat büyüme oranını etkilemektedir. İhracat büyüme oranı ise bölgesel çıktı düzeyini etkilemektedir (İldırar, 2004).

2.8.2. Kutuplaşmış Kalkınma Teorileri

Bölgesel büyüme modellerinde ilgi alanı denge durumu iken bölgesel gelişme teorilerinde, bölgelerin gelişim süreçlerinde ortaya çıkan farklılık ve dengesizliklerdir. Bölgesel gelişme dinamiği de bölgelerarasında dengeli olmayan gelişme ve kutuplaşmalarda aranmaktadır. Mekân olgusunun ekonomiye dâhil edilmesi, ekonomik ilişkilerde kutuplaşmış büyüme ile gelişmeyi meydana getirmektedir. Ekonomik sürecin kutuplaşması, bölgesel ve sektörel düzeyde gerçekleşmektedir. Sektörel kutuplaşmada, bölgesel gelişme sektörel olarak gerçekleşirken, bölgesel kutuplaşmada bölge boyutunda kutuplaşma gerçekleşmektedir (Erkan, 1987).

2.8.2.1. Sektörel Kutuplaşmış Kalkınma

Büyüme kutbu terimi, 1949'da François Perroux tarafından ekonomi literatürüne dâhil edilmiştir. Perroux'a göre ekonomik kalkınma, aynı anda her yerde gerçekleşmemekte, önce bazı noktalarda ya da kutuplarda ortaya çıkmakta, daha sonra farklı yoğunluklarda ekonominin tamamına yayılmaktadır (Darwent, 1969, s.5). Perroux ekonomik gelişmenin, dengesizlik ve eşitsizliğin olduğu bir durumda gerçekleşebileceğini ve bu durumları ortadan kaldırmak yerine onlardan faydalanılması gerektiğini ileri sürmektedir (Erkal, 1978, s.44).

Perroux'un büyüme kutupları teorisi, Schumpeter'in "Yenilikler" teorisinden esinlenilmiştir. Schumpeter ekonomik gelişmeyi sektörel ve zamansal boyutta ele alırken, Perroux ekonomik gelişmeyi sektörel, zamansal ve mekânsal boyutta ele almaktadır. Büyüme kutbu, girdi-çıktı yoluyla birbiriyle etkileşim içinde olan endüstrilerin oluşturduğu bir gelişme alanıdır. Her büyüme kutbu sürükleyici güce sahip, çevresini etkileyen lider bir endüstri çevresinde oluşturulmakta ve bunlarla etkileşim halinde bulunan endüstrilerde ekonomi içerisindeki diğer sektörlerden daha çabuk büyümektedir.

Büyüme kutbu teorisinde, sürükleyici endüstri ile birlikte kilit endüstri ya da firma da bulunmaktadır. Endüstriler arası ilişkiler sonucu, sürükleyici endüstri üretimindeki artış, bu endüstriye girdi sağlayan endüstrilerin üretimini de etkilemektedir. Eğer bu uyarılmış üretim artışı, başlangıçtaki egemen endüstrinin büyüme hızından daha büyük ise bu endüstriye kilit endüstri denilmektedir. Perroux'un çalışmaları egemen endüstriye hem girdi veren hem de girdi alan endüstrileri içermektedir. Kilit endüstrilerin yenilikçi, sürükleyici ve dinamik olması halinde, endüstriler arasında gelişme kutbu oluşmaktadır. Diğer endüstriler de sürükleyici güce sahip çekirdek endüstri etrafında, kümelenme yoluna gitmektedir. Bu kümelenme eğilimi ise endüstriyel kompleks oluşturacaktır. Perroux, bu konulara değinmesine rağmen sürükleyici endüstri ve endüstriyel kompleks gibi kavramlara yeterince açıklık getirilememiş ve bunlar arasındaki ilişki yeterince açıklanmamıştır. Bununla birlikte Perroux, büyüme kutbu yaklaşımında sektörel ilişkileri öne çıkarırken, bölgesel analizler geri planda kalmıştır (Erkan, 1987).

2.8.2.2. Bölgesel Kutuplaşmış Kalkınma

Perroux'un büyüme kutbu yaklaşımında, endüstriler arası ilişkiler ele alınmakta iken bölgesel analizler geri planda kalmaktadır. Ancak daha sonra bölgesel olarak ekonomik farklılık ve dengesizlikleri, kalkınmanın sürükleyici unsuru olarak ele alan,

bölgesel kutuplaşmış kalkınmaya yönelik analizler de meydana gelmiştir. Bölgesel kutuplaşma analizlerinin ilk örnekleri Myrdal, Hirschman, Boudeville gibi iktisatçılar tarafından ortaya atılmıştır (İldırar, 2004).

2.8.2.2.1. Hirschman ve Myrdal'ın Yaklaşımları

Myrdal ve Hirschman, bölgelerarasında gerçekleşen ilişki ve etkileşimleri analiz etmeye yönelmişlerdir. Onlara göre, bir ülkenin iktisadi gelişimi tüm bölgelerde ve aynı zaman diliminde gerçekleşmemektedir. Ülkedeki ekonomik gelişme, gelişimin başladığı bölgelerde giderek yoğunlaşmaktadır. Hirschman'a göre ekonomik gelişme dengesiz bir şekilde ve bölgesel olarak meydana gelmektedir. Genel olarak bir ülkenin ekonomik gelişimi için söz konusu ülkenin bölgelerinde büyüme noktaları oluşturulmalı ve bu oluşumun sağladığı dışsal ekonomi yardımı ile ekonomik gelişme sağlanabilmektedir. Bu bağlamda gelişme bölgeleri büyüme noktaları bulunan bölgelerken, büyüme noktaları olmayan diğer bölgeler az gelişmiş bölgeler olarak adlandırılmaktadır. Hirschman ve Myrdal gelişme bölgelerinin etrafa yaydıkları etkileri, yayılma ve geri itme etkisi şeklinde iki grupta toplamaktadır (Erkan, 1987). Bir bölgedeki ekonomik gelişmenin sermaye, iş gücü, mal ve hizmet faktörleri dolayısıyla diğer bölgeler üzerindeki olumsuz etkisine geri itme etkisi, aynı faktörler ile bir bölgedeki ekonomik gelişmenin diğer bölgeler üzerindeki pozitif etkisi ise yayılma etkisi olarak adlandırılmaktadır (Bayraktutan ve Solmaz, 2018, s.511).

Hirschman'a göre bölgesel kalkınma düzenli gerçekleşmemekte ve kalkınmanın itici güçleri yavaş yavaş çevreye yayıldığı coğrafi merkezlerde yoğunlaşmaktadır. Myrdal ise düzenli olmayan ekonomik büyümenin uzun vadeli tarihi, kültürel ve ekonomik koşullar sonucu olduğunu varsaymaktadır. Bundan dolayı gelişmiş bölgeler yayılma etkisi ile daha da gelişirken, geri kalmış bölgelerde bir gelişme gerçekleşmemektedir (Szajnowska-Wysocka, 2009, s.78).

Hirschman'ın analizlerinde yayılma etkisinin etrafa yaydığı olumlu etki zamanla artarken, olumsuz etkilerin gücü azalmaktadır. Myrdal'a göre de olumsuz etkilerin gücü zamanla artmaktadır. Bölgelerarasındaki ilişkiler, kümülatif nedensellik ilişkisi bağlamında gelişmiş bir bölgenin giderek daha fazla gelişmesine katkıda bulunurken, az gelişmiş bir bölgenin de gelişmesini engellemektedir. Dışarıdan bir müdahalenin olmaması durumunda ise kümülatif gelişme, yayılma ve geri itme etkisine bağlı olarak,

gelişen bölgeleri pozitif yönde etkilerken diğer bölgeleri olumsuz etkilemekte ve bunun sonucu bölgelerarası uçurum gittikçe açılmaktadır (Erkan, 1987).

Hirschman'a göre bölgelerarasında görülen dengesizlikler kalkınmayı kolaylaştırmaktadır ve bundan dolayı da iktisadi büyüme için her zaman denge söz konusu olmayabilmektedir. Myrdal'a göre ise kalkınmış bölge ile geri kalmış bölge arasındaki dengesizlik kalkınmayı kolaylaştırmamakta, aksine bu bölgelerdeki farklılıklar giderek büyümektedir (Erkal, 1978, s.44).

2.8.2.2.2. J. Friedman'ın Yaklaşımı: Merkez-Çevre Modeli

Myrdal ve Hirshman, bölgesel kutuplaşma ile ilgili açıklamalarını gelişmiş ve az gelişmiş bölgelerarasındaki ilişkilere dayandırmaktayken, J. Friedman merkez-çevre (core-periphery) ilişkisine dayandırmaktadır. Friedman'a göre ekonominin endüstriyel yapıya geçiş döneminde, bölgesel gelişmenin merkez-çevre ilişkisi şeklinde değişimi meydana gelmiştir. Bu doğrultuda ekonomik gelişme, bir merkez etrafında toplanırken, geriye kalan diğer bölgeler bu merkeze bağlı hale gelmektedir. Çevrenin merkeze bağımlılığı dolayısıyla iş gücü, sermaye ve doğal kaynaklar gibi faktörler çevreden merkeze doğru hareket etmektedir. Çevrede genellikle geleneksel üretim yöntemleri mevcutken, merkezlerde endüstrileşme ve ticaret hadleri söz konusudur. Myrdal'ın bahsettiği yayılma ve geri itme etkisi, merkez-çevre modelinde de görülmektedir. Merkezin ekonomik gelişmesi hızlanırken, çevre yoksullaşmaktadır. Üretimin merkezde yoğunlaşması sonucu, merkezde gelir düzeyi de hızla artmaktadır. Merkezde meydana gelen gelişmeler yapısal değişimler, yenilik ve bilgi akışının olduğu aktif bir süreç meydana getirmektedir. Bunun sonucu merkez, yenilikçi değişimlerin odak noktası haline gelmektedir. Yeniliklerin şehirlerde ortaya çıkması, modelde şehrin önemini artırmıştır. Friedman'a göre önemli olan, şehirlerin yenilikçi merkezler olmasıdır. Yenilikçi değişimlerin olduğu merkezlere, çekirdek bölge (core region) denmektedir. Friedman'a göre geri itme etkisi, ekonomik güçlerin etkisiyle ortadan kalkacaktır. Çekirdek bölgede zamanla hizmet sektörü yoğunlaşmaktadır. Bu da gelişmenin çevreye yayılmasını kolaylaştırmaktadır (Erkan, 1987).

Friedman'ın öne sürdüğü merkez-çevre teorisi, sanayileşmenin çeşitli aşamalarında, ulusal ekonomik yapılardaki mekânsal değişiklikleri modelleme çabası olarak ortaya çıkmıştır. Model ve modelin coğrafi ölçekler karşısındaki esnekliği, 1970'lerin başında bölgesel planlama teorisi üzerine klasik denge teorisi için önemli bir

alternatif oluşturmıştır. Friedman, mekânsal ekonomik örgütlenmenin, kentleşmiş merkez alan ve geriye kalan kırsal çevre olmak üzere iki unsurdan meydana geldiğini öngörmektedir. İki unsur da bölgesel özellik içermektedir. Merkez bölgeler, inovasyon ve büyüme potansiyeli yüksek kentsel ya da metropolitan ekonomiler olarak gelişmektedir. Diğer yandan, gecikmeli büyüme veya durgunluk yaşamış çevre bölgelerde büyüme, merkez bölgelerin kaynak taleplerine bağlıdır. Çevre bölgedeki artan gelir seviyeleri, merkez bölgeden kaynaklanan ekonomik büyümeye bağlıdır. Doğal kaynaklar, sermaye ve iş gücü akışları iki alt bölgeyi birbirine bağlamakta ve her iki alanda da büyümenin gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır (Moore, 1994, s.318).

Merkez bölge, çevre bölgeleri yalnız teknolojik olarak değil, kültürel ve politik olarak da etkisi altına almaktadır. Çevre bölgeler de ekonomik, teknolojik, politik, kültürel ve hizmet açısından merkez bölgeye bağımlılık göstermektedir. Ulusal ölçekte bir çevre olarak görünen bölge, yerel veya bölgesel ölçekte merkez olarak görülebilir ya da ulusal bir merkez, dünya ekonomisinin çevresi olabilmektedir (Szajnowska-Wysocka, 2009, s.78-79).

2.8.2.2.3. Boudeville Yaklaşımı ve Lösch-Christaller Modelleri: Merkezi Yerler Teorisi

Boudeville, bölge ve coğrafi mekân kavramlarına açıklık getiren asıl kişidir. Boudeville, Perroux'un sektörel kutuplaşma ile ilgili görüşlerini, coğrafi mekâna aktararak bölgesel-sektörel büyüme kutuplarını geliştirmiştir. Endüstri ile firmalar arasındaki ilişki, bölgesel olarak kümülatif yığılma ile birlikte farklılaşmaktadır. Dolayısıyla belirli sektörlerde görülen büyüme, birtakım coğrafi bölgelerde meydana gelmektedir. Boudeville'e göre endüstriler arasındaki girdi-çıktı ilişkisini veren matematiksel mekânın, coğrafi mekâna uygulanması ile ekonomik mekâna ulaşılmaktadır. Ekonomik mekân ise bölge ve sektörler arasındaki ilişkileri içermektedir.

Boudeville ekonomik mekânı, birbirine benzer ögelerden meydana gelen homojen mekânlar, heterojen veya kutuplaşmış mekânlar ile plan mekânlar şeklinde üçe ayırmaktadır. Bununla birlikte mekân ve bölge ayrımını da yaparak homojen, kutuplaşmış ve plan bölge ayrımını getirmiştir.

Mekâna bağlı fonksiyonel büyüme kutbunu, büyüme kutbunun coğrafi yorumu ortaya koymaktadır. Yani kutuplaşma, coğrafi-fonksiyonel bir mekânda meydana gelmektedir. Coğrafi büyüme kutbunun oluşabilmesi için sürükleyici bölgesel

endüstriyel biriminin olması gerekmektedir. Ekonomik faaliyetlerin coğrafik olarak toplulaşması, şehirler şeklinde olmaktadır. Bu durumda bölgesel gelişme, endüstriyel komplekslere bağlı şehirler arası ilişkiler tarafından belirlenmektedir. Büyüme kutuplarının coğrafi mekâna aktarılacak ve endüstriyel kompleksler ile sürükleyici endüstrilere sahip şehirlerin, bölgesel/coğrafik büyüme kutuplarını oluşturması Boudeville’i merkezi yerler teorisi ile ilgilenmeye yönlendirmiştir (Erkan, 1987).

Ekonomik faaliyetlerin neden belirli yerlerde yoğunlaştığı, insanların ticaret amaçlı bir araya geldiği merkezlerin olduğu ve bu merkezlerin nerede kurulacağı sorusu uzun zamandır mekânsal iktisatçıların ilgisini çekmiştir. 19.yy ve 20.yy’larda Alman bilim adamları bu alana yoğunlaşmış ve dünyada etkili olmayı başarmışlardır. Söz konusu üç bilim adamı: Johann Heinrich von Thünen, Walter Christaller ve August Lösch arazi kullanımı teorisini geliştiren ilk kişilerdir (Fischer, 2011, s.471).

Christaller, Güney Almanya’da yerleşmeler üzerinde yaptığı analiz sonucu 1933 yılında, Merkezi Yerler Kuramı’nı ortaya koymuştur. Christaller, bu analiz ve gözlemler sonucu Güney Almanya’da merkezler arası ilişkiler olduğunu ve merkezler arasında 7 kademeli bir yapının olduğunu belirlemiştir. Bunlar sonucunda da kentsel kademelenme modelini geliştirmiştir. Bu kuramda, ürün ve hizmetler sadece merkezlerde bulunmaktadır ve insanlar ihtiyaçlarını bu merkezlerden karşılamaktadır. Merkezlerin sahip olduğu ürünlerde, hizmet ve niteliklerine göre merkezler arasında kademe farklılıkları olmaktadır. Alt kademe bir merkezde az miktarda ürün ve hizmet çeşidi sunulmakta iken üst kademe bir merkezde daha fazla ürün çeşidi ve hizmet sunulmaktadır. Dolayısıyla alt kademe merkez içerisinde, üst kademe ise merkezin hizmet alanı içerisinde (Sakarya, Erkut ve Evren, 2015, s.123-124).

Lösch ise ekonomik faaliyetlerin yer aldığı sisteme ilişkin, ilk genel denge kavramını geliştirmiştir. Von Thünen tarımsal arazi kullanımı üzerinde yoğunlaşmıştır ve tarımsal ürünler için bir kuruluş teorisini (location theory) önermiştir. Lösch, merkezi yerler teorisi sonucu ekonomik bölgelerin doğası kavramını geliştirmiştir. Her ne kadar çalışmaları farklı odaklarda olsa da üç araştırmacının da ortak bir görüşü vardır: Her durumda ekonomik bölge, ana merkez (major center) tarafından tanımlanır. Büyük merkez, onu çevreleyen bir “etki alanı” na sahiptir ve bu etki alanı ekonomik olarak merkeze bağlıdır (Fischer, 2011, s.471-472).

2.8.2.2.4. Buttler'in Büyüme Merkezleri Yaklaşımı

Buttler, coğrafi büyüme kutupları ve merkezi yerler teorisinin birleşimini, büyüme merkezleri olarak adlandırmaktadır. Kutupların sektörel olarak yorumlanması için merkezi yerler ile sürükleyici birimler arasında bir ilişki kurmaktadır. Buttler'in büyüme merkezleri teorisinde, sektörel olarak bölgesel kutuplaşmalar açıklanırken, şehirleşme süreçleri de analize eklenmiştir. Böylece şehirleşme de gelişim süreci içinde yer almaktadır. Bu yaklaşımda şehir merkezlerinin büyüklükleri ile dağılımları dikkate alınarak, yerleşim yerlerinin yapısına bağlı kutuplaşmalar yaşanmaktadır. Buttler'in yaklaşımı, bölgesel büyümede şehir ve şehirleşmenin önemini ortaya koymaktadır (Erkan, 1987).

2.8.3. Yeni Teoriler

Klasik iktisat teorileri, ülkeler ve bölgeler arasındaki gelir farklılıklarının nedenleri üzerine yaptıkları analizler ile yeterli teorik açıklamalarda bulunamamıştır. Bununla birlikte uzun zamandır bölgesel kalkınma ve ulusal kalkınma arasında, doğrusal bir ilişki olmayabileceği görüşü iktisatçılar arasında kabul edilmeye başlanmıştır. Bu görüş paralelinde son dönemlerde geliştirilen, Yeni Büyüme Teorisi ile Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi'ndeki argümanlar ile teorik bir çerçevenin oluşturulduğu görülmektedir. Neo-klasik büyüme teorisine göre sermaye ve iş gücü zamanla az gelişmiş bölgelere hareket ederek, kısa sürede ekonomik olarak gelişmiş bölgelerin düzeyine gelecektir. Ayrıca taşıma maliyetlerinin sıfır ve ölçeğe göre sabit getirinin olması gibi varsayımları taşıması ile bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının açıklanmasında yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Barro, Romer, Lucas, Grossman ve Helpman gibi iktisatçılar yeni görüşler bulma çabasına girmişlerdir (İldırar, 2004).

2.8.3.1. İçsel Büyüme Teorileri

Neo-klasik Büyüme Modeli'nde, teknolojik ilerleme dışsal olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı Neo-klasik büyüme modeli, iktisadi büyümenin nedenini tam olarak açıklayamamaktadır. Modeldeki bu eksiklik, yeni bir teorinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1980'li yıllarda öncülüğünü Paul Romer ve Robert Lucas'ın yaptığı yeni bir yaklaşım olan, İçsel Büyüme teorisi ortaya çıkmıştır. Neo-klasik büyüme teorileri ile İçsel büyüme teorileri arasındaki temel farklılık sermaye getirisine ilişkin kabul ettikleri varsayımlardır (Taban ve Kar, 2006, s.161).

Neo-klasik büyüme modeli sermayenin azalan getirisini, içsel büyüme modeli ise beşeri sermayeyi de kapsayan sermayenin artan getirisini kabul etmektedir ve bunun da uzun dönemde iktisadi büyümeyi azaltmayacağı kabul edilmektedir. İçsel büyüme modelinde teknoloji içselleştirilmekte ve kamu politikalarının da iktisadi büyümeyi etkileme mekanizmaları ortaya konmaktadır (Kar ve Taban, 2003, s.149). Neo-klasik büyüme modeline göre uzun dönemde gelişmekte olan ülkeler, daha yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerin kişi başına gelir düzeylerine erişeceklerdir. Başka bir deyişle uzun dönemde bir yakınsama durumu söz konusudur. İçsel büyüme teorileri ise Neo-klasik büyümenin öngördüğü bir yakınsamanın olmadığını ancak koşullu yakınsamanın olabileceğini kabul etmektedir (Ateş, 1996, s.16).

İçsel büyüme modelinde, ilk olarak Barro tarafından kamu harcamalarının uzun dönemde kişi başı GSYH büyüme oranını etkilediği öne sürülmüştür. Barro'ya göre eğitim, savunma ve vergi politikaları dışında kalan kamu tüketim ve yatırım harcamalarının büyümeyi olumsuz, eğitim harcamalarının büyümeyi pozitif etkilediğini ve üretken olmayan kamu tüketim harcamalarının ise büyüme üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığını ancak kaynak dağılımını bozduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla kamu harcamalarının özel sektör için tamamlayıcı ve destekleyici nitelikte, kişilerin refah düzeyini ise artırıcı nitelikte olduğu içsel büyüme yaklaşımında belirtilmektedir (Ateş ve Kaytancı, 2015, s.38).

İçsel büyüme teorisine göre bölgelerarasında olan gelir farklılıkları uzun dönemde daha da açılmaktadır. Bunun nedeni bilgi yayılımının ve üretiminin bölgelerarasında farklılık göstermesidir. Bu bağlamda Neo-klasik iktisadın görüşü olan bölgelerin büyüme oranlarının, uzun dönemde birbirine yakınsayacağı ve gelişmekte olan bölgelerin, gelişmiş bölgelere yakınsayacağı görüşü İçsel büyüme teorisi bakımından reddedilmektedir (İldırar, 2004).

1980'lerde exojen bölgesel kalkınma anlayışı yerine, birtakım değişikliklere gidilerek yeni bir yaklaşım olan endojen kalkınma anlayışı meydana gelmiştir. Bunun sonucu alan odaklı yeni politika ve stratejiler geliştirilmeye başlanmıştır. Bölgesel kalkınmada yaşanan bu değişimler sonucu bazı yeni dinamik bölgeler ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerin ortaya çıkmasında, kalkınma sürecinin bölge içindeki dinamikler ile başlatılması etkili olmuştur. Yaklaşımın diğer özellikleri arasında yeniliklerin ve ağ gelişiminin teşvik edilmesi, yerel-bölgesel kaynakların özelliklerinden yararlanmak yer almaktadır. İçsel kalkınma anlayışına göre bölgesel aktörler, kurumlar ve kaynaklar birbiriyle etkileşim içinde olan bölgesel dinamikleri oluşturmak için farklı düzeylerde

organize olurlar. Bu dinamikleri; şehir sistemleri, yenilikçi çevre ve yerel üretim sistemleri şeklinde sıralamak mümkündür (Çetin, 2005, s.2-4).

2.8.3.2. Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı

Ülkeler arasında veya ülke içerisinde olan ekonomik aktivitelerin mekânsal dağılımlarında farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Söz konusu bu farklılıklar komşu ülkeler, bir ülkenin bölgeleri ya da semtleri arasında da olabilmektedir. Bazı mekânlar ekonomik aktiviteleri çekmekte başarılı iken bazıları daha düşük cazibeye sahiptir. Mekân ve ekonomik aktiviteler arasındaki ilişkiye dair çeşitli sorular, iktisatçıların ilgisini bu alana yöneltmiş ve mekân kavramını da teorilerin merkezine doğru çekmiştir. Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımı, mekân ile ekonomik aktivite arasındaki ilişkiyi inceleyen önemli yaklaşımlardan biridir (Ekinci ve Ersungur, 2013, s.206).

Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımının temelini teşkil eden P. Krugman'ın 1991 yılından yaptığı çalışmada bir ülkenin sanayileşmiş merkezi ile tarımsal üretimin olduğu bir çevrenin, içsel olarak nasıl farklılaşabileceğini göstermektedir. İmalat sanayi firmaları yer seçiminde, taşıma maliyetlerini düşürürken ölçek ekonomilerinden yararlanmak için talebin daha fazla olduğu bölgeleri seçme eğilimindedir. Talep ise imalat sanayiinin dağılımına bağlıdır. Merkez-çevre modelinin ortaya çıkışı taşıma maliyetleri, ölçek ekonomileri ve imalatın milli gelir içindeki payına bağlı olmaktadır (Krugman, 1991, s.483).

1990'lı yılların sonlarına doğru P. Krugman tarafından, artan getiri ve eksik rekabet modellerini kullanarak ekonominin mekânsal özelliklerini bulunduran bir yaklaşımdır. Krugman öncülüğünde gelişen yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının temelinde, mekânsal ekonominin temelini oluşturan denge yerleşim teorisi bulunmaktadır (Kum, 2011, s.235-236). Krugman bu alanda yazdığı eserlerde eksik rekabet, artan maliyet ve taşıma maliyetlerini birleştirerek, ulusal ve uluslararası düzeylerde hem mekânsal ekonomik yığılmaları hem de bölgesel dengesizliklerin mikro ekonomik temellerini açıklığa kavuşturmuştur (Fujita ve Thisse, 2009, s.109).

Ekonomik coğrafya yaklaşımında üç temel varsayım bulunmaktadır. İlk olarak, ölçeğe göre artan getiri varsayılmaktadır. Bu da şirketlerin üretimini, tek bir firmada yoğunlaştırma eğilimine neden olur. Diğer iki varsayım ise üretim faktörlerinden emek ve sermayenin hareketli olduğunun kabul edilmesi ile taşıma maliyetlerinin modele dâhil edilmesi şeklindedir (Hassink ve Gong, 2019, s.1). Ekonomik aktivitelerin bir mekânda

yığılmasında birbirine zıt iki kuvvet olan, mezkezcil ve merkezkaç kuvvetlerinin etkisi bulunmaktadır (Krugman, 1999, s.143). Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımının amaçlarından biri de ekonomik aktiviteyi bir araya getiren merkezcil kuvvetler ile ekonomik aktivitelerin mekânsal dağılımına neden olan merkezkaç kuvvetlerin karşılaşmasını sağlamaktır (Fujita ve Krugman, 2004: 141). Coğrafi yoğunlaşma, yoğunlaşmayı teşvik eden merkezcil kuvvetler ve yoğunlaşmayı önleyen merkezkaç kuvvetleri arasındaki rekabetin sonucu gerçekleşmektedir. Merkezcil kuvvetler, piyasa büyüklüğü etkisi, yoğun iş gücü piyasası, saf dışsal ekonomilerdir. Merkezkaç kuvvetler ise sabit faktörler, toprak rantı ve negatif dışsal ekonomilerdir. Büyük yerel bir piyasa, ölçek ekonomilerine bağlı mal üretiminde daha büyük pazarlara ulaşımı sağlayan yerlerin tercih edilmesi ile geri bağlantı, yerel üreticilerin maliyetini azaltarak ara malların yerel üretimini artırarak da ileri bağlantı sağlamaktadır. Endüstriyel yoğunlaşma, özellikle uzmanlığa dayalı yerel iş gücü piyasasını desteklemektedir. Böylece hem işçi hem de işveren istediğiyle çalışabilmektedir. Yerel ekonomik bir faaliyet yoğunluğu ise bilgi yayılımıyla, saf dışsal ekonomiler yaratabilmektedir. Merkezkaç kuvvetleri toprak, doğal kaynaklar ve uluslararası alanda iş gücü gibi hareketsiz üretim faktörleri hem arz hem de talep yönünden üretim yığılmasını engeller. Ekonomik faaliyetin yığılması yerel toprak talebini artırarak, toprak rantını yükseltir ve bu da daha fazla yığılmanın oluşmasını engeller. Bununla birlikte ekonomik faaliyetlerin yığılması, negatif dışsal ekonomilere de neden olabilmektedir (Krugman, 1998, s.8).

Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımına göre ekonomik faaliyetlerin mekânsal olarak yoğunlaşmasının nedeni büyüme, uzmanlaşma ve içsel/dışsal ekonomiler dolayısıyla oluşan ticaret avantajlarıdır. Bu teorinin temelinde Lokasyon Teorileri bulunmaktadır. Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi, kendinden önceki teorilerin çeşitli unsurlarını tek çatı altında toplayarak modelleştirmiştir. Söz konusu teorinin önceden ortaya konulanları belirtmesi nedeni ile eleştirilmesine rağmen, temel katkısı önceki teorilerin modellemesi olmasıdır. Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi, eski ve yeni teorileri içinde birleştirerek ekonomik yönden mekâna farklı açıdan bakmayı mümkün kılmış ve mekân kavramını analizlerde önemli hale getirmiştir (Topçuoğlu ve Çalışkan, 2016, s.110).

BÖLÜM III

TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

3.1. Türkiye’de Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarının Ortaya Çıkış Nedenleri

Sanayi devrimi ile birlikte bölgelerarası gelişmişlik farkları, iktisadi gelişimin yaşandığı her ülkede farklı yoğunluklarda, kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bir durum haline gelmiştir. Dünya genelinde gelişmiş, az gelişmiş ülkeler gibi kavramlarla tasvir edilen gelişmişlik olgusu, çeşitli ülke ekonomilerinin bölge ve kentlerinde ortaya çıkmaktadır. Gelişme sürecinde iktisadi faktörlerin, ülke genelinde dengeli olmayan dağılımı bölgelerarasında gelişmişlik farklılıklarının görülmesine neden olmaktadır. Günümüzde de hemen hemen her ülkede bölgesel eşitsizlik sorununa rastlanmaktadır. Bölgesel eşitsizlik, yalnızca gelişmekte olan ülkelerde görülen bir durum değildir. Gelişmiş ülkelerin çeşitli bölgelerinde de eğitim ve sağlık hizmetleri, enerji, su, altyapı ve belediye hizmetleri yetersizliği, trafik sıkışıklığı, gürültü ve çevre kirliliği gibi bölgesel farklılıklar görülebilmektedir.

Genellikle bir ülkedeki gelişme süreci tüm bölgelerde değil, belirli bölgelerde başlamakta ve bu gelişim zamanla tüm ülkeye yayılamadığından dolayı geriye kalan bölgelerde nispi bir gerileme görülebilmektedir. Dolayısıyla da ülkenin bölgeleri arasında sosyoekonomik bir uçurum yaşanmaktadır. İktisatçılara göre coğrafi konum, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişme gibi faktörlerin etkisiyle ekonomik gelişme, bir başlangıç noktası etrafında yığılmaktadır. Bundan dolayı da iktisadi gelişme, her yerde aynı anda ve ölçüde olamamaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları artış göstermektedir (Yılmaz, 2001, s.1-2).

Bu çerçevede bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları, Türkiye’ye özgü bir durum değildir. Bugün dünya üzerindeki çeşitli ülkelerde farklı yoğunluklarda olmak üzere, bölgesel dengesizlikler görülebilmektedir. Ülkemizdeki bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ortaya çıkışı ile gelişimini coğrafi, tarihi, iktisadi ve kültürel faktörleri göz önüne alarak inceleyeceğiz.

3.1.1. Tarihsel Nedenler

Türkiye’nin doğusu ve batısı arasındaki gelişmişlik farkının kökenleri Osmanlı Devleti’ne kadar uzanmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin İngiltere olmak üzere

gelişmiş ülkeler ile yaptığı ticaret anlaşmaları sonucu, dışa bağlı yerleşme yapısının meydana gelmesiyle birlikte, Anadolu'daki bölgelerarasında gelişmişlik farklılıkları görülmeye başlanmıştır. Batı Avrupa'da başlayan sanayileşme hareketine Osmanlı Devleti'nin seyirci kalması da Osmanlı'nın giderek zayıflamasının ve ortadan kalkmasının nedenlerinden biri olmaktadır.

19. yüzyılda yabancı devletlerle yapılan çeşitli anlaşmalarla Osmanlı topraklarında yabancıların fabrikasyon ürünleri, bir kısıtlama olmadan satabilmeleri sonucu Osmanlı şehirlerindeki ekonomik faaliyetler sekteye uğramıştır. Geleneksel sanayileri çöken Osmanlı kentleri, üretim işlevlerini yitirmiş ve Batı ülkeleri ile yapılan ticarete, dağıtma ve toplama işlerini üstlenen birimler haline gelmişlerdir. Dışa bağımlı olan yeni düzende, bazı kentler önemini kaybedip nüfus olarak da azalırken, Avrupa ülkeleriyle ulaşım açısından kolaylık sağlayan, özellikle de liman kentler ön plana çıkarak kalabalıklaşmıştır. Bu dönemde az nüfuslu bazı liman şehirleri hızla gelişme gösterirken, Anadolu'nun içindeki birçok şehir mevcut nüfusunu koruyamamıştır. Batı Anadolu'daki kentler ile deniz kıyısındaki kentlerin canlanması, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu kentlerinin de giderek önemini azalması sonucu, Türkiye'de bölgelerarası dengesizlikler ortaya çıkmaya başlamıştır (Dinler, 1998).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin bulunduğu ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlar dolayısıyla bölgelerarası dengesizliği giderme çabaları sekteye uğramıştır. Zamanla Batı Anadolu coğrafi konumu ve doğal kaynakları dolayısıyla Batı Avrupa ülkeleri ile ticaret yaparak daha da gelişme şansına sahip olmuştur. Ancak bu avantaja sahip olmayan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Batı Anadolu arasındaki fark giderek açılmıştır. Cumhuriyetin sonraki yıllarında ise devletin izlediği politikalar ve sermaye sahiplerinin, büyük şehirlere göçü dolayısıyla bölgelerarasındaki farklılıklar kapanmak yerine artış göstermiştir (Yılmaz, 2001, s.4).

3.1.2. Coğrafi Nedenler

Bölgelerarası dengesizliklerin önemli sebeplerinden biri de iklim, doğal koşullar, doğal kaynaklar, ulaşım ve haberleşme imkânları gibi coğrafi nedenlerdir. Ülkemizdeki coğrafi bölgeler de farklı doğal özelliklere sahiptir. Gerek ülke kalkınmasında gerek ise bölge kalkınmasında önemli bir yere sahip olan tarım sektörü, bölgelerin bulunduğu coğrafi koşullardan etkilenmektedir. Doğal kaynakların bölgelerarasındaki dengeli

olmayan dağılımı, bölgelerarasında farklılıkların yaşanmasına sebep olmaktadır (Oral ve Uğur, 2013, s.144).

Ülkeler iklim koşulları bakımından incelendiğinde sanayileşmiş ülkeler, dört mevsimi yaşayan bir iklim kuşağında yer alırken, geri kalmış ülkeler genellikle çok sıcak ya da soğuk iklim kuşaklarında yer almaktadırlar. Kimi görüşlere göre ılıman iklim bölgelerinde yer alan ülkelerin, tropikal bölgelerde yer alan ülkeler bakımından daha gelişmiş olması, coğrafi nedenlerden dolayıdır. Bununla birlikte ılıman bölgelerdeki ülkeler, doğal kaynaklar bakımından da üstünlüğe sahiptir ve bu durum da gelişme için önemli bir adım teşkil etmektedir.

Ülkemiz bölgeleri arasında Doğu Anadolu bölgesinin, diğer bölgelere nazaran coğrafi etmenler bakımından yoksun olduğu görülmektedir. Doğu Anadolu bölgesi ortalama yükseklik bakımından ülkenin en yüksek ve dağlık bölgesinden biridir. Bu yükseklik sonucu çok sert bir iklime de sahiptir. Yazları ise oldukça sıcak geçmektedir. Tüm bunların sonucu bölgenin büyük bir kısmı tarıma elverişli değildir ve otlaklarla kaplıdır. Bölgenin yüzey şekillerinden dolayı, ulaşım da zorluklar yaşanmaktadır. Batı da ise iklim, ılıman deniz iklimi şeklindedir. Ulaşım bakımında da gerek deniz gerek kara ulaşım olanakları daha kolaydır. Dolayısıyla coğrafi bakımdan Batı ve Doğu Anadolu kıyaslandığında, Doğu Anadolu'nun aleyhine olan coğrafik koşullar, bölgenin kalkınmasının önünde duran engellerden biri haline gelmiştir (Dinler, 1998).

3.1.3. İktisadi Nedenler

Türkiye'deki imalat sanayisinin, önem sırası bakımından Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşması, Güneydoğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde ise daha seyrek düzeyde olması bölgelerarasında dengesizlik oluşmasının nedenlerinden biri olmaktadır. Sanayinin özellikle Marmara bölgesinde yoğunlaşması ile imalat sanayisindeki istihdamın çoğu bu bölgeye kaymaktadır. İmalat sanayisindeki iş gücü verimliliğinin bölgelerarasında farklılık göstermesi, özellikle Marmara bölgesinde iş gücü verimliliğinin yüksek olup, Güneydoğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde düşük olması dengesizliğe yol açmaktadır. Tarım sektöründeki emek verimliliği, sanayi sektörüne göre daha düşük düzeydedir. Bu da tarım sektöründeki istihdamın çok olduğu bölgelerde, kişi başına gelirin düşük olmasına neden olmaktadır. Tarımdaki emek verimliliği imalat sektörüne göre düşüklük göstermekle birlikte, aynı zamanda bölgelerarasında da farklılıklar göstermektedir. Bunun sonucu tarım sektöründe çalışanlar

arasında da gelir farklılıkları yaşanmaktadır. Yurt içi ticaret hadleri, 1980'lerden itibaren tarım aleyhine işlemiştir. Fiziki üretimin yeterince artmadığı durumlarda tarımda kişi başına gelirin, satın alma gücünün ve kırsal kesimdeki refahın düşmesine yol açmaktadır. Özellikle Güneydoğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde bu durum yoğun olarak görülmüştür.

Az gelişmiş bölgelerdeki yüksek bağımlılık ve doğurganlık oranları bu bölgelerdeki kişi başı gelirin düşük olmasının nedenlerinden biri olmaktadır. Pazarlara ve girdi kaynaklarına yakınlık derecesi de bölgelerarası eşitliği etkilemektedir. İç pazarın özellikle Marmara Bölgesinde yoğunlaşması, pazara dönük sanayileri buralara yöneltmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ise pazara ulaşım zor ve maliyetli olduğundan dolayı pazara yönelik sanayilerin gelişimi belirli bir zaman gerektirmektedir (Yılmaz, 2001, s.5-8).

3.1.4. Kültürel Nedenler

Bir ülkenin sosyal gelişimi, o ülkenin sahip olduğu kültürel yapıya bağlıdır. Bölgelerarası dengesizliğin azaltılmasında eğitim seviyesinin yükseltilmesi, iş gücü niteliğinin geliştirilmesi de önemli bir unsurdur. Bu bağlamda üniversiteler, yüksekokullar, sanat akademileri, meslek kursları, kütüphaneler, müzeler, kültür dernekleri ve tiyatro salonları gibi eğitim ve kültür kuruluşlarının çoğaltılması gerekmektedir. Ülkemizin az gelişmiş bölgelerine baktığımızda da bu kuruluşların azlığı görülebilmektedir (Kaya, 2009, s.36).

Kültürel açıdan ülkemiz bölgelerine baktığımızda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin diğer bölgelere nazaran yeterli gelişimi göstermediği görülmektedir. Söz konusu bu bölgelerde, çok önceye dayanan aşiret yapısı devam etmekte ve bu yapı bölgelerin üretim yapılarını, insan ilişkileri ve yaşam biçimlerini şekillendirmektedir. Ülkemizin çoğu yerinde aşiret ve beylik geleneği giderek azalmaktayken, Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki bazı yörelerde varlığını sürdürmektedir. Bu bölgelerdeki iktisadi ve sosyal faaliyetlerin şekillenmesinde büyük ölçüde şeyh, ağa ve aşiret reislerinin kültürel anlayışları baskınlık göstermektedir (Kulaksız, 2008, s.26).

3.2. Türkiye’de Bölge Kavramı

Yeryüzündeki doğal ve beşeri faktörler her yerde aynı olmadığından, yeryüzü belirli bir sistematik halinde bölgelere ayrılmaktadır. Bu çerçevede bölge bilimi olarak

anılan, yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Bölge bilimi, coğrafya bilimi dışında farklı disiplinlerden de oluşmaktadır. Her disiplin de bölge kavramını farklı kriterler doğrultusunda ele almaktadır (Taş, 2006, s.186). Bölge kavramının oluşturulması ve bölgelerin ayrımı, bir bütünün parçaları hakkında bir karara varmayı ve anlamayı sağlayan tümevarım yöntemiyle ilişkilidir. Tümevarım yöntemiyle, tek tek olgulardan yola çıkılarak genel kanılara ulaşılmaktadır (Doğan ve Gökburun, 2019, s.43). Türkiye’de 1941 yılına kadar, coğrafyacılar tarafından çeşitli bölge sınıflandırmaları yapılmıştır. 1941 yılında Türkiye Ankara’daki Birinci Coğrafya Kongresinde, 7 büyük coğrafi bölge ile 22 ikincil bölgeye ayrılmıştır. Daha sonra yapılan bu bölge ayrımında 7 büyük coğrafi bölge “coğrafi bölge”, ikincil bölgeler ise “coğrafi bölüm” olarak adlandırılmıştır (Özçağlar, 2003, s.12).

Birinci Coğrafya Kongresi tarafından yapılan coğrafi bölgelerin saptanmasının temel amaçları arasında, ilk ve orta öğretimdeki coğrafya derslerinin yeni bölge ayrımı bağlamında daha verimli işlenmesi ve coğrafyacılar tarafından yapılan bölge ayrımlarını bilimsel bir temele oturtturarak belirlemek ile bölge ayrımındaki karışıklıkları önlemek şeklindedir. Tüm bunlar doğrultusunda kongrede, Türkiye 7 coğrafi mıntıka ve her mıntıka için de ikincil bölgelere ayrılmıştır. Bu bölge ayrımı aşağıdaki şekildedir (Özçağlar, 2006, s.8-9):

I-Karadeniz Bölgesi:

Doğu Bölgesi

Orta Bölge

Batı Bölgesi

II-Marmara Bölgesi:

Istranca Bölgesi

Ergene Bölgesi

Çatalca-Kocaeli Bölgesi

Güney Marmara Bölgesi

III-Ege Bölgesi:

İç Batı Anadolu Bölgesi

Ege Bölgesi

IV-Akdeniz Bölgesi:

Antalya Bölgesi

Adana Bölgesi

V-İç Anadolu Bölgesi:

Yukarı Sakarya Bölgesi

Konya Bölgesi

Orta Kızılırmak Bölgesi

Yukarı Kızılırmak Bölgesi

VI-Doğu Anadolu Bölgesi:

Erzurum-Kars Bölgesi

Yukarı Murat Bölgesi

Van Bölgesi

Yukarı Fırat Bölgesi

Hakkâri Bölgesi

VII-Güneydoğu Anadolu Bölgesi:

Dicle Bölgesi

Orta Fırat Bölgesi

Ülkemizdeki coğrafi bölge sınırlarının çiziminde, coğrafi konum ile birlikte yeryüzü şekilleri, bitki örtüsü, iklim, toprak, su yapısı, yerleşim, nüfus ve ekonomik faaliyetler gibi unsurlar da yer almaktadır. Bölge sınırlarının saptanmasında genel olarak doğal unsurlar belirleyici olmuştur (Özçağlar, 2003, s.13-14).

Birinci Coğrafya Kongresinde, coğrafi bölge sınırları belirlenirken beşeri ve iktisadi unsurlar yeterince dikkate alınmamıştır. Bununla birlikte bölge ayrımı yapılırken yörelere inilmemiş, daha sonra bölgeler içinde yöreler aranmıştır (Özçağlar, 2006, s.10). İl ve ilçe yönetim alanlarının bölünüşüyle ilgili düzenlemeler yapılırken, oluşturulan il alanlarının coğrafi bölgeler içerisinde sınırlandırılmamasından dolayı, coğrafi bölge sınırları ile idari bölge sınırları birçok yerde çakışmamaktadır. 81 ilden 53'ü bir coğrafi bölgede yer alırken, 28 ilin idari alanı birden fazla bölge içerisinde yer almaktadır (Özçağlar, 2003, s.14).

3.3. Türkiye’de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

Türkiye, küreselleşme ve AB’ye uyum süreciyle birlikte hızlı yapısal bir değişim süreci içerisine girmiştir. Avrupa Birliği’ne üye olan ülkeler arasındaki bölgesel dengesizliği azaltmak ve geri kalmış bölgelerin, Birliğin sağladığı fonlardan yararlanmaları için üye ülkelere bir bölgeleme sistemi oluşturulmuştur. Yapılan bu

sistemle bölgelerarası farklılıkların belirlenmesi ve bölgelere ait olan verilerin karşılaştırılabilmesi amaçlanmıştır (Kayalak ve Kiper, 2006, s.45).

1981 yılında Avrupa Birliği İstatistik Bürosu, Avrupa Birliği ülkelerini istatistik bölgelere ayırmak için NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması) bölgelerinin oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Daha sonra 1988 yılında, AB mevzuatına dâhil edilen bu karar ile birlikte Avrupa Birliği'ne üye ve aday ülkeler arasında, NUTS bölge sistematığının kullanılması zorunlu olmuştur (Taş, 2006, s.188).

NUTS bölge sınıflandırma uygulaması Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 olmak üzere üç hiyerarşik bölge sınıflandırmasından oluşmaktadır. AB üye ülkeleri öncelikle NUTS Düzey 1 bölgelerine ayrılmış, daha sonra Düzey 1 bölgeleri kendi içlerinde Düzey 2 bölgelerine ve son olarak Düzey 2 bölgeleri de Düzey 3 bölgeleri olarak ayrılmıştır. Düzey 3 bölgelerinin olması gereken minimum nüfus miktarı 150.000, Düzey 2 bölgeleri için 800.000 ve Düzey 1 bölgeleri için 3.000.000 minimum nüfus sınırı belirlenmiştir. Bu sınıflandırma ülkelere göre değişiklik gösterebilmektedir. Nuts 1 düzeyi büyük ölçekli sosyoekonomik bölgeleri içermekte iken Nuts 2 bölgesel politikaların uygulandığı ana bölgeleri, Nuts 3 ise özel teşhisler için küçük bölgeleri içermektedir (Doğan ve Gökburun, 2019, s.47-48).

Türkiye 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde, Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmiştir. Avrupa Birliği'ne adaylığı kabul edildikten sonra Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesi'ni imzalamış ve adaylık için gerekli şartları yerine getirmek üzere bir Ulusal Program hazırlanmıştır. 2001 yılında ise Avrupa Birliği'nin isteği üzerine ve ulusal programın da gereği olarak istatistiki bölgelerin oluşumu için DPT, Devlet İstatistik Enstitüsü ve İçişleri Bakanlığı tarafından oluşturulan bir komisyon görevlendirilmiştir. Görevlendirilen bu komisyon tarafından, Avrupa Birliği ülkelerine benzer, 3 seviyeden oluşan bir bölge sistematığı oluşturulmuştur. Oluşturulan bölge sistematığı İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İİBS) adı altında Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 bölgeleri olarak sınıflara ayrılmıştır. Düzey 1'de 12 bölge, Düzey 2'de 26 bölge ve Düzey 3'de 81 bölge bulunmaktadır. Türkiye'de İİBS yapılırken mevcut coğrafi bölgeler dikkate alınmamış, onun yerine nüfus miktarı, kültürel yapı, illerin gelişmişlik düzeyi gibi farklı kriterlere bağlı kalınarak bölge sınırları belirlenmiştir. Bununla birlikte bölgeler oluşturulurken idari bütünlük esas alınmış ve il idare alanları bağlamında bölge sınırları belirlenmiştir. Türkiye'de kalkınma planları, TBMM tarafından çıkarılan kanunla birlikte İİBS bölgelerine göre yapılmaktadır. Düzey 2 bölgeleri Avrupa

ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de planlama bölgeleri olarak ele alınmaktadır. Bu bölgelere Kalkınma Ajansları kurulmakta ve planlama çalışmaları da bölgesel ölçekte olmaktadır (Taş, 2006, s.191-193).

Tablo 4’de Türkiye’nin İİBS’sine göre yapılan bölge ayrımları yer almaktadır.

Tablo 4.

Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

Düzy 1 (12 Bölge)		Düzy 2 (26 Alt Bölge)			Düzy 3 (81 İl)	
Bölge Kodu	Bölge Adı	Bölge Kodu	Bölge Adı		Bölge Kodu	Bölge Adı
TR1	İstanbul	TR10	İstanbul Bölgesi	Alt	TR100	İstanbul
TR2	Batı Marmara	TR21	Tekirdağ Bölgesi	Alt	TR211	Tekirdağ
		TR22	Balıkesir Bölgesi	Alt	TR212	Edirne
					TR213	Kırklareli
TR3	Ege	TR31	İzmir Alt Bölgesi		TR221	Balıkesir
		TR32	Aydın Alt Bölgesi		TR222	Çanakkale
					TR310	İzmir
		TR33	Manisa Bölgesi	Alt	TR321	Aydın
					TR322	Denizli
					TR323	Muğla
TR4	Doğu Marmara	TR41	Bursa Alt Bölgesi		TR331	Manisa
		TR42	Kocaeli Bölgesi	Alt	TR332	Afyonkarahisar
					TR333	Kütahya
					TR334	Uşak
					TR411	Bursa
					TR412	Eskişehir
					TR413	Bilecik
TR5	Batı Anadolu	TR51	Ankara Bölgesi	Alt	TR421	Kocaeli
		TR52	Konya Bölgesi	Alt	TR422	Sakarya
					TR423	Düzce
					TR424	Bolu
					TR425	Yalova
TR6	Akdeniz	TR61	Antalya Bölgesi	Alt	TR510	Ankara
		TR62	Adana Bölgesi	Alt	TR521	Konya
		TR63	Hatay Alt Bölgesi		TR522	Karaman
					TR611	Antalya
					TR612	Isparta
					TR613	Burdur
					TR621	Adana
					TR622	Mersin
					TR631	Hatay
					TR632	Kahramanmaraş
					TR633	Osmaniye

(Tablo 4'ün devamı)

TR7	Orta Anadolu	TR71	Kırıkkale Bölgesi	Alt	TR711	Kırıkkale
					TR712	Aksaray
TR8	Batı Karadeniz	TR72	Kayseri Bölgesi	Alt	TR713	Niğde
					TR714	Nevşehir
		TR81	Zonguldak Bölgesi	Alt	TR715	Kırşehir
					TR721	Kayseri
		TR82	Kastamonu Bölgesi	Alt	TR722	Sivas
					TR723	Yozgat
		TR83	Samsun Bölgesi	Alt	TR811	Zonguldak
					TR812	Karabük
		TR90	Trabzon Bölgesi	Alt	TR813	Bartın
					TR821	Kastamonu
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	TRA1	Erzurum Bölgesi	Alt	TR822	Çankırı
					TR823	Sinop
		TRA2	Ağrı Alt Bölgesi		TR831	Samsun
					TR832	Tokat
		TRB1	Malatya Bölgesi	Alt	TR833	Çorum
					TR834	Amasya
		TRB2	Van Alt Bölgesi		TR901	Trabzon
					TR902	Ordu
		TRC1	Gaziantep Bölgesi	Alt	TR903	Giresun
					TR904	Rize
TRB	Ortadoğu Anadolu	TRC2	Şanlıurfa Bölgesi	Alt	TR905	Artvin
					TR906	Gümüşhane
		TRC3	Mardin Bölgesi	Alt	TRA11	Erzurum
					TRA12	Erzincan
		TRC34			TRA13	Bayburt
					TRA21	Ağrı
		TRB11			TRA22	Kars
					TRA23	Iğdır
		TRB12			TRA24	Ardahan
					TRB11	Malatya
TRC	Güneydoğu Anadolu	TRB13			TRB12	Elazığ
					TRB13	Bingöl
		TRB14			TRB14	Tunceli
					TRB21	Van
		TRB22			TRB22	Muş
					TRB23	Bitlis
		TRB24			TRB24	Hakkâri
					TRC11	Gaziantep
		TRC12			TRC12	Adıyaman
					TRC13	Kilis
TRC	Güneydoğu Anadolu	TRC21			TRC21	Şanlıurfa
					TRC22	Diyarbakır
		TRC31			TRC31	Mardin
					TRC32	Batman
		TRC33			TRC33	Şırnak
					TRC34	Siirt
		TRC34				
		TRC34				

Kaynak: TÜİK

3.4. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarının Tarihsel Gelişim Süreci

Türkiye’de bölgesel kalkınma politikalarının gelişim sürecini, planlı dönem öncesi bölgesel kalkınma politikaları ile planlı dönem bölgesel kalkınma politikaları şeklinde iki kısımda inceleyeceğiz. Planlı dönem öncesi bölgesel kalkınma politikalarını da kendi içerisinde, 1923-1950 devletçi uygulamaların olduğu dönem ile 1950-1960 liberal dönem olarak ele alıp inceleyeceğiz.

3.4.1. Planlı Dönem Öncesi Bölgesel Kalkınma Politikaları

Türkiye’de 1923-1950 dönemlerinde, ulusal bağımsızlık düşüncesi ile ülkeyi bir bütün olarak kalkındırma anlayışı hâkimdi. Savaştan yeni çıkmış olan, gerek iktisadi açıdan gerek siyasi bağımsızlık açısından mücadele veren Türkiye Cumhuriyeti devleti bu dönem içerisinde bölgesel politikalara öncelik verecek durumda değildi. Zira ülkenin tamamı nerdeyse geri kalmış durumda ve yoksulluk ile başa çıkmaktaydı (Arslan ve Demirel, 2010, s.52).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, Doğu ve Batı Anadolu arasındaki farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. O yıllarda İstanbul, Türkiye’nin en kalabalık şehriydi. Ardından İzmir ve Bursa geliyordu. Bunun üzerine TBMM 13 Ekim 1923’de Ankara’nın başkent olmasına karar vermiştir. Ankara’nın başkent olması ve idari merkez avantajının da etkisiyle giderek kalabalıklaştıkça, İstanbul’a yapılan göçler de kısmen önlenebilmiştir. Bu karar, Anadolu’nun gelişmesi adına atılan önemli bir adım olmakla birlikte, ayrıca bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılmasında da büyük bir paya sahiptir (Dinler, 1998).

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte 1923-1950 yıllarında, ekonomide devlet hâkimiyeti ön planda olmuştur. Türkiye’nin kuruluşundan bu yana görülen, ülkenin doğu ve batı bölgeleri arasındaki gelişme farklılıkları bu dönemde dikkate alınmamıştır. Bu dönem içerisinde amaç bölgesel kalkınma yerine, ulusal kalkınma fikri şeklindedir. Ulusal kalkınma adına yapılan, 17 Şubat 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi bu husustaki önemli adımlardan biridir. Kongrede, ekonomik bağımsızlığın gerçekleştirilmesi ile ulusal ekonominin çeşitli girişimcilerin desteğiyle geliştirilmesi amaçlanmıştır (Çelikkaya, Yaman, Dağlı ve Çapık, 2018, s.23). Ülkenin kalkınmasında sanayi önemli bir yere sahiptir. Bunun üzerine 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayileşme adına atılan önemli bir adım olmuştur. Bu kanun ile birlikte milli sanayiye teşvik etmek, yerli ve yabancı büyük ölçekli sanayi tesislerinin kurulmasını sağlamak ve

Türk halkını harekete geçirerek toplu girişimlerde bulunulması gibi amaçlara hizmet edilmektedir. Tüm bunların gerçekleştirilmesi için de ücretsiz arazi temini, hammadde, makine ve teçhizatla gümrük muafiyeti, belediye vergi ve borçlarından muafiyet gibi teşviklerin sağlanması öngörülmüştür (Küçüköğlu, Taş ve Ercan, 2018, s.2633).

1929'da başlayan büyük ekonomik kriz, tüm dünyayı iktisadi açıdan çıkmazda bıraktığı gibi ülkemizi de etkilemiştir. Ülkemizde kriz sonrası, müdahaleci ve korumacı politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1930 sonrasında devlet, kapalı bir ekonomi politikası izlemiş ve devletçiliğe yönelmiştir. Bundan dolayı ülkemizde, 1930'lu yıllar 'Devletçilik' dönemi olarak adlandırılmaktadır (Coşkun, 2003, s.75). 1930'larda özel sektörün yeterli sermaye birikimine sahip olamaması sonucu, devlet piyasaya üretici olarak girmiştir. Devlet üretici olarak fazla sermaye gerektiren, büyük ölçekli alanlar ile tüketim mallarının üretiminde piyasada yer almıştır. Dolayısıyla da devlet, kaynak dağıtıcı politikalara doğrudan müdahale etmiştir. Ülkemizde 1930'lu yıllardan itibaren, devlet öncülüğünde bir sanayileşme hamlesi başlatılmış ve iç pazara yönelik sanayileşmeye yoğunluk gösterilmiştir (Ay, 2007).

Ülkemiz kuruluşunun ilk yıllarında iktisadi bağımsızlığın, iktisadi gelişme ile sağlanacağı görüşü hâkimdi. İktisadi gelişme ise sanayileşme ile özdeşleştirilmekteydi. Bu bağlamda ülkemizin temel ekonomik hedefleri arasında, sanayileşmek birincil hedef olarak yer almaktaydı. 1923-1932 yıllarında sanayileşme hedefinin gerçekleştirilmesi görevi, özel sektöre verilmişti. Ancak özel sektöre verilen bu görev, dönemin şartları dolayısıyla yerine getirilememiştir. Bu doğrultuda da iktisadi alanda politika değişikliğine gidilerek, devletçi politikalar uygulanmaya başlanmıştır (Altıparmak, 2002, s.36). Devletçiliğin hâkim olduğu 1933-1939 yılları arasında, beşer yıllık iki sanayi planı hazırlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP), 1934 yılında yürürlüğe girmiştir (Dinler, 1998).

Devletçilik uygulamasının somut anlamda başlangıcı, BBYSP'nin benimsenmesi ve uygulanması olarak sayılmaktadır. BBYSP'nin tarımsal üretim ile doğal kaynaklara dayalı sanayi alanlarının kurulması, ithal edilen temel tüketim mallarının yerli üretimine öncelik verilmesi, sanayi işletmelerinin iş gücü ve hammadde kaynaklarına yakın olması şeklinde başlıca amaçları bulunmaktadır. BBYSP'nin, devletçilik uygulamasının ilk ve başarılı uygulaması olması açısından da ayrı bir önemi bulunmaktadır. 1934 yılında uygulanmaya başlanan BBYSP'nin başarılı olması üzerine, 1936'dan sonra İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın (İBYSP) hazırlıklarına başlanmıştır. İlk sanayi planının aksine, İBYSP'de ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmiştir. Bununla birlikte

ikinci sanayi planında elektrifikasyon, madencilik ve liman gibi altyapısal gelişmeler dikkate alınmıştır. Fakat İBYSP, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır (Kepenek, 2014).

Bugün hâlâ varlıklarını sürdüren demir-çelik ve tekstil gibi birçok endüstriyel işletmelerin temelleri, sanayi planlarının yapıldığı dönemde atılmıştır. Bugünkü plancılık anlayışından farklı olarak, söz konusu bu sanayi planlarında devlet tarafından kurulması planlanan işletmelerle ilgili yatırım projeleri yer almaktadır. Bununla birlikte sanayi planlarında, bölgesel kalkınma ile ilgili ilkeler yer almamakta, ancak yayılma politikası şeklinde ifade edilen yatırımların yurt genelinde yayılması sanayi planlarında yer almaktadır. Yayılma politikasıyla birlikte, devlete ait fabrikaların Anadolu'nun çeşitli yerlerine yayılması amacı güdülerek, yöreler arasındaki gelişmişlik farklarının nispeten azaltılması amaçlanmaktadır. BBYSP'de kurulması planlanan sanayi tesisleri de bu amaçla İstanbul ve İzmir dışındaki illere dağıtılmıştır.

İstanbul ve İzmir dışındaki yerlerin geliştirilmesi amacıyla, kamu tesislerinin yer seçiminde Anadolu tercih edilmiştir. Devletin, özel sektör için kuruluş yerlerinin belirlenmesinde müdahalede bulunması gerektiği savunulmuştur. Devlet işletmeleri için uygulanan ölçütlerin, özel sektör girişimcilerine de uygulanması istenmekteydi. Böylece yayılma politikası, devlet işletmelerinin yanı sıra özel sektör işletmelerine de uygulanmış olacaktı. Ancak bu politika, yalnız devlet işletmeleri için uygulanmakla neticelenmiştir.

1923-1950 yılları arasında demiryollarının millileştirilerek Doğu Anadolu'ya ve kamuya ait fabrikaların da Batı'dan başlayarak Doğu Anadolu'ya doğru yayılmasına özen gösterilmiştir. Özel sektör işletmelerinin de İstanbul olmak üzere, Batı Anadolu'da toplandığı görülmektedir. Ankara'nın başkent olmasıyla da Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi'ne doğru yönelen nüfus akımı bir nebze engellenmiştir. Ancak tüm bunlar, Batı Anadolu ile Doğu Anadolu arasındaki gelişmişlik farkının ortadan kalkmasına yetecek önlemler olamamıştır (Dinler, 1998).

1950-1960 yılları liberal politika izlenen bu dönemde, bölgesel ya da ulusal plan anlayışından uzaklaşmış ve ülkedeki az gelişmiş bölgelerin gelişimi adına bir girişimde bulunulmamıştır. Bu dönemde, halka satılacağı belirtilen devlete ait fabrikaların satışından vazgeçilmiş ve bu fabrikaların kuruluş yerlerinin seçiminde iktisadi ve sosyal etmenlerin dışında, politik nedenler de etkili olmuştur. Bunlar sonucunda, hatalı seçilen işletme yerleri ekonomiye yük oluşturmıştır. 1960 yılında, ülkedeki kamuya ait işletmelerin %10'unu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kamu İktisadi Teşekküllerine ait işletmeler oluşturmakla birlikte, özel sektör de dâhil olmak üzere ülkedeki tüm

işletmelerin %7,6'sı bu iki bölgede görülmektedir (Yardımcıoğlu, Kocamaz ve Sezal, 2012, s.382). Genel olarak, bu dönemde özel sektör teşvik edilmiştir. Bölgesel politikaların uygulanmamasıyla da özel sektör yatırımları bu dönemde İstanbul ve yakınlarında yoğunlaşmıştır (Arslan, 2008, s.173).

3.4.2. Planlı Dönem Bölgesel Kalkınma Politikaları

Türkiye planlı kalkınma dönemine fiilen, 1960'da DPT'nin kurulması ve 1963-1967 yıllarında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmasıyla birlikte başlamıştır. Planlı kalkınma döneminde bölgesel politikalar, “yatırımların dağılımında bölgesel kalkınma esas alınacaktır.” ilkesi doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Uygulanan bu bölgesel politikaların temel amacı, bölgelerarası sosyoekonomik gelişmişlik farkının minimum seviyeye getirilerek, iktisadi kalkınmayı hızlandırmaktır (Şen ve Kaya, 2015, s.199). Planlı dönemde, ilki 1963-1967 yıllarında beşer yıllık kalkınma planları olmak üzere, günümüze kadar toplam on kalkınma planı düzenlenmiştir. İlk sekiz kalkınma planı beşer yıllık iken dokuzuncu kalkınma planı yedi yıllık olarak planlanmıştır. En son kalkınma planı olan, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) ise uygulanmaya devam etmektedir.

3.4.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)

1963-1967 yılları arasını kapsayan Birinci Kalkınma Plan'ında, kalkınmanın bölgelerarası eşitsizlikleri giderici yönde olması, fazla kentleşme ve nüfus sorununun çözülmesi, kamu hizmetlerinin gelir dağılımını iyileştirici yönde olması ve potansiyel kaynakları olan bölgelerin gelişmesine yer verilmiştir. Bölge politikalarının hedefleri arasında; nüfusun dengeli bir gelir dağılımı ve bölgelerarası dengeli kalkınmayı sağlamak üzere dağıtılması, kaynakların öncelikle en yüksek üretkenliğin elde edileceği büyüme noktalarına verilerek, genel verimliliğin artırılması ve genel itibari ile geri kalmış bölgelerin kalkınması sağlanarak bölgelerarası dengenin sağlanması şeklindedir (DPT, 1963, s.471).

Birinci Kalkınma Planı'nda bölgeler; potansiyel gelişme, geri kalmış ve büyük şehir bölgeleri olarak ele alınıp incelenmiştir. Bu plan döneminde, bölge planlama konusu dünya üzerinde ve Türkiye'de yeni bir konu olduğundan dolayı, ilk olarak teorik çerçevenin geliştirilmesine ve çeşitli bölgelerde deneme çalışmalarının yapılmasına başlanmıştır. Bununla birlikte, yatırım ve hizmetlerin bölgelerarasında adil dağıtımına

yönelik olarak iller için belli indekslerden yararlanarak bir sıralama yapılmıştır. İller indeks değerleri bakımından, coğrafi bölgeler halinde gruplandırılmıştır. Daha sonra bölgeler de iktisadi ve sosyal seviyeleri bakımında sıralanmıştır. Bölgelerde yapılan çalışmalara ilk olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden başlanmıştır. Bölgedeki madenlerin değerlendirilmesi amacıyla, Keban Barajı Projesi'nin hızla yapılmasına karar verilmiştir. Potansiyel gelişme bölgesi olarak, Antalya Bölgesi ele alınmıştır. İstanbul'un iktisadi ve sosyal sorunlarına çözüm bulmak amacıyla, Doğu Marmara Bölge Planlaması çalışmaları başlatılmıştır. Önemli bir sanayi dönüşümü içerisinde olan Zonguldak bölgesi de incelenmeye alınmıştır (DPT, 1963, s.474-476).

Bu planın uygulamasında atılan bazı somut adımlar vardır. Bunlar; sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi, geri kalmış bölgelerde yatırım yapacak olanlara gelir vergisi indirimini yapılması ve ülke genelinde gelişme bölgelerinin tespit edilmesi şeklindedir. Doğu Marmara'nın sanayi, Çukurova'nın tarım ve sanayi, Antalya Bölgesi'nin tarım ve turizm, Zonguldak Bölgesi'nin ise sanayi ile gelişeceği öngörülmüştür (DPT, 2000, s.28).

3.4.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972)

1968-1972 yıllarında gerçekleşen İkinci Kalkınma Planı'nda, şehirleşme konusuna önem verildiği ve dengeli şehirleşme konusu üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Bunun üzerine planda öne çıkan hususlar şunlardır; Şehirleşmenin desteklenmesi ve bir ekonomik gelişme aracı olarak yararlanması gerektiği belirtilmiştir. Dengeli bir şehirleşme amaç edinilmiştir. Gelişme sürecinde sanayileşme, modern tarım ve şehirleşme birbirinden ayrılmaz unsurlar şeklinde ele alınmakta ve politika kararlarında da birlikte ele alınmaları öngörülmektedir. Hizmet yatırımları, ülkenin az gelişmiş bölgelerine yöneltilerek bölgelerarasında bir dengenin sağlanması planlanmıştır. Söz konusu bu yatırımlar az gelişmiş bölgelerin büyüme potansiyeli fazla olan şehir merkezlerinde yoğunlaştırılarak, çevresini de etkileyen gelişme noktaları sağlanması hedeflenmiştir. Bunlarla birlikte az gelişmiş bölgelerde iktisadi faaliyetlerin gerçekleşmesine yönelik olarak, kamu yatırımlarının bu bölgelerdeki gelişme merkezlerine yapılması öngörülmüştür. Söz konusu bu bölgelerin, kaynaklarını geliştirmeye ve özel sektör yatırımlarının da bu bölgelere çekilmesi doğrultusunda politikaların izlenmesi amaçlanmıştır (DPT, 1968, s.263).

İkinci Kalkınma Planı'nda, kalkınma planlamasının bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme politikalarıyla birlikte uyumlu olarak, bölge planlamasının yapılmasına karar verilmiştir. Az gelişmiş bölgelerde, yatırımların yapılmasına öncelik tanınmıştır. Bölgelerin gelişimi için de sektör faaliyetlerine yol gösterici ve şehrsel yerleşmeyi düzenleyici, bölge yerleşme planlarının yapılması öngörülmüştür (DPT, 2000, s.62).

Birinci Kalkınma Planı döneminde olan yatırım indirimi uygulaması, İkinci Kalkınma Planı döneminde de devam etmiştir. Yatırım indiriminden yararlanan iller, 1968 yılında 22 iken, 1972 yılında 33'e yükselmiştir. 1972 yılında, Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi kurulmuştur. Bununla birlikte yatırım indirimi olmak üzere, teşviklerden yararlanacak olan illerin, kalkınmada öncelikli yöreler kapsamında yer alan iller ile sınırlı olması gerektiği prensibinin uygulanması başlatılmıştır (Dinler, 1998).

3.4.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)

1973-1977 yıllarında gerçekleşen Üçüncü Kalkınma Planı'nda, bölgesel kalkınma ve bölgesel planlama yaklaşımları, önceki kalkınma planları bakımından daha yüzeysel olarak ele alınmıştır. Bu plan dönemi, Kalkınmada Öncelikli Yöreler'in (KÖY) uygulamaya geçirilmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. İlk defa bu plan dönemi içerisinde, bu bölgeler ile ilgili çalışmalarda yer almak üzere, Devlet Planlama Merkez Teşkilatı içerisinde örgütlenmeye gidilmiştir (İncekara ve Savrul, 2011, s.96). Üçüncü kalkınma planında bölge fikri terkedilerek, yerine yöre görüşü hâkim olmuştur. Geri kalmış tüm yörelerin, gelişmiş veya az gelişmiş bölgede yer almasına bakılmaksızın geliştirilmesi gerektiği düşünülmüştür (Dinler, 1998).

KÖY'e ilişkin planda yer alan ilke ve tedbirler şu şekildedir; KÖY'ün gelişme potansiyeline sahip doğal ve beşeri kaynakları belirlenecek ve bu yörelerin sosyoekonomik gelişmişlik seviyelerine göre gelişmişlik sıralaması yapılarak, bunların yıllık olarak yayınlanması öngörülmektedir. Bu yörelerin doğal ve beşeri kaynak, şehrsel kademeleşme, iletişim ve ulaşım ağlarını da içeren, ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi amaçlayan bir yaklaşım içinde birbirini tamamlayan tedbirlerle kalkındırılması istenmektedir. KÖY'de sanayiye yurt düzeyinde yayma çalışmaları ile kalkınma süreci başlatılacaktır. Yöresel kalkınma çalışmalarının, milli planı tamamlayıcı nitelikte ve planın uygulanmasına yardımcı olacak şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İktisadi ve sosyal bütünleşmeyi içeren yöresel kalkınma çalışmalarında gerekli olan kamu kuruluşları ve özel teşebbüsler arasında kurulması gereken iş birliği DPT tarafından

sağlanacaktır. Yapılacak çalışmalarda DPT, esas olarak il planlama tekniklerini kullanacak ve ilgililerle gereken iş birliğini sağlayacaktır (DPT, 1973, s.948-949).

3.4.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1979-1983)

1979-1983 yıllarında gerçekleşen Dördüncü Kalkınma Planı'nda, ilk defa ekonomik bütünleşmesinin, sektörler ve bölgelerarası ilişkilerin güçlenmesi, mal ve hizmet akımlarının yoğunlaşması ile sağlanacağına ve yerleşme merkezleri yardımı ile bir mekân örgütlenmesi amaçlanmıştır. Planda yer alan bölgesel gelişme politikaları üzerine alınan kararlara değinirsek; Geri kalmış bölgelerde ortaya çıkan sorunların giderilmesinde, planlamanın mekânla bütünleşmesi sağlanacaktır. Hizmet, altyapı ve sanayinin mekân bazında dağılım politikalarının belirlenmesi ile mahalli yatırımların yönlendirilmesi, DPT tarafından mekânsal olarak yapılacaktır. Bölgelerarası dengesiz dağılımı gidermek için sanayiye özendirme çabaları mal ve mekân bazında sınıflandırılacak ve alınacak önlemler her bölge için farklı olacaktır. Bölgesel çalışmalarda çeşitli kamu kuruluşları ve özel sektör arasında iş birliği sağlanacak ve DPT gerek merkezde gerek yörelerde çalışmaları yönlendirici nitelikte olacaktır. Az gelişmiş bölgelerdeki, yerel sermayenin bu bölgelerin kalkınmasında rol almasına yönelik gerekli önlemlerin alınması öngörülmektedir.

Dördüncü Planda KÖY politikaları çerçevesinde, geri kalmış bölgelerin özellikle de Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinin gelişimini sağlamak amacıyla projelerin hazırlanması itici güç olarak değerlendirilecektir. Bu bölgelere yapılacak yatırımların seçiminde ise bölgenin dış pazara yakınlık açısından coğrafi konumu göz önüne alınacaktır. Bunlarla birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde tarım ve hayvancılığın, bölgenin kalkınmasında itici bir güç olarak kullanılması üzerine proje çalışmalarının yapılması öngörülmüştür. Kuzeydoğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin, kendi aralarında ve diğer bölgeler ile ulaşımının daha kısa sürede olmasına yönelik, ulaşım ağının oluşturulmasına karar verilmiştir. Aşağı Fırat Projesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi için bir gelişme projesi olarak gerçekleştirilecektir. Sanayinin geri kalmış yöreler için özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin gelişimini sağlamak adına, yoğun olarak kalkınmada öncelikli yörelerde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir (DPT, 1979, s.292-294).

3.4.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1985-1989)

1985-1989 yıllarında gerçekleşen Beşinci Kalkınma Planı'nda, KÖY uygulaması devam etmektedir. Dördüncü Plan ile Beşinci Plan arasında KÖY uygulamalarının hedefleri benzerlik göstermekte ve bu planda bölgesel hedefler yerine bölge planlaması anlayışı hâkim olmuştur. Böylece Üçüncü Planda terkedilen bölge planlaması ilkesi tekrardan benimsenmeye başlanmıştır (Dinler, 1998).

Beşinci Kalkınma Planı'nda bölge planlaması bakımından belirlenen ilke ve politikalar şöyledir; Gelişmekte olan ve belirli sektörler açısından potansiyele sahip olan bölgelerde, gelişmenin hızlandırılması amacıyla bölge planları yapılacaktır. Bölgelerin sorunları ve potansiyel kaynaklarını tespit etmek amacıyla gerekli çalışmalar yapılacaktır ve bunun neticesinde sektörler için belirlenecek gelişme alanları “Bölge Gelişme Şemaları”nda tespit edilecektir. Bölgelerin iktisadi durumu, sektörler açısından gösterilen potansiyel ve büyük çaplı projelerin bulunması gibi faktörlere bağlı olarak, bölge planlarının yapılacağı bölgeler tespit edilecektir. Bu bağlamda, idari sınıra bağlı olmayan bölgeler belirlenecektir. Ülke yerleşme düzeni, bölgelerin gelişme potansiyelini sağlayacak şekilde yönlendirilecek ve bu şekilde bölgesel yerleşme kademelenmesinin geliştirilmesi sağlanacaktır. Bölgesel farklılıkların giderilmesi için sanayileşmenin yaygınlaştırılması ve bölgelerin talep şartlarına uygun sektörlerin teşviki için gerekli uygulamaların yapılması öngörülmüştür. Bölgelerin tarım potansiyellerini verimli bir şekilde değerlendirebilmeleri için tarım politikalarına yer verilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte bölgesel gelişmenin hızlanması amacıyla, kırsal kalkınma projeleri de ele alınacaktır. Gelişmekte olan bölgelerde imalat sanayi birimlerine ucuz maliyetli kredi imkânı sağlanacak, bölge merkezlerinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde Proje Ofisleri kurulacaktır. Bu birimler girişimcilere, yatırım konularında ve fizibilite projelerinin hazırlanmasında destek olacaktır. Gelişmekte olan bölgelerde sanayilerin gelişmesi için çok ortaklı şirketler ile işçi kuruluşlarının özendirilmesi amacı doğrultusunda “Kar Ortaklığı Belgesi” uygulamasına geçilecek ve böylece bu yatırımlara devlet güvencesi sağlanacaktır.

Planda, KÖY ile ilgili yer alan ilke ve politikalar şu şekildedir; KÖY'ün kalkındırılması ve böylece bölgelerarasındaki gelişmişlik farkının minimum seviyeye getirilmesi temel amaçtır. KÖY'de planlanacak sanayiler, potansiyel kaynakları harekete geçirecek ve bölgelerin gelişmesine yardımcı olabilecek sektörlerde gerçekleştirilecektir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, taşıma maliyetlerine duyarlı mal üreten

işletmelerin kurulması özendirilecektir. KÖY’lerdeki çok ortaklı şirketler, mahalli idare ve iktisadi devlet teşekkülü iştiraklerinin olduğu yatırımlara, KÖY için tahsis edilen fonlardan destek sağlanmasına devam edilecektir. Öncelikli il grupları ve sektörler itibariyle, teşvik tedbirleri farklı amaç ve kapsamlarda uygulanacaktır (DPT, 1985, s.161-164).

3.4.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990-1994)

1990-1994 yıllarında gerçekleşen Altıncı Kalkınma Planı’nda, Beşinci Kalkınma Planı’nda benimsenen bölgesel ayrıma dayalı, bölgesel planlama yaklaşımı terkedilmiştir. Bölge planlama kavramı yerine, bölgesel gelişme kavramı kullanılmaya başlanmıştır. KÖY’lerde daha ayrıntılı çalışmalar yapılabilmesi için bölge ve alt-bölge bazında bölgesel planlamanın yapılması gerektiği benimsenmiştir. Bu planda, ayrıntılı biçimde büyük kent sorunlarına yer verilmiştir (Dinler, 1998). Diğer planlardan ayrı olarak bu planda, bölgesel politikalarda Avrupa Birliği’nde gözetilen amaç ve uygulamaların örnek alınacağı belirtilmiştir. KÖY uygulamasına ve Organize Sanayi Bölgelerinin kurulmasına devam edilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır (Keskin ve Sungur, 2010, s.285).

Planda bölgesel gelişme çerçevesinde ele alınan ilke ve politikalar şu şekildedir; Ekonomik kalkınmanın, bölgelerarasında dengeli dağılımı ve bölgesel gelişme çalışmalarının, refah seviyesini yükseltmeye yönelik olması temel ilkedir. Bölgesel gelişme çalışmalarına yönelik, gerekli yapı ve potansiyel araştırmalar devam edecek ve bu bağlamda teşvik sistemi gerçekleştirilecektir. Metropoliten alanlara yönelen nüfus ve sanayi yoğunluğunu azaltmak, bölge içindeki ve bölgelerarası göçleri kontrol altına almak üzere metropol altı kentler, orta büyüklükteki merkezler, az gelişmiş bölgelerin merkezi konumundaki şehirlerin tespit edilip, gelişmeleri desteklenecektir. Organize sanayi bölgelerinin yapımına, sanayinin bölgelerarasında dengeli dağılımının sağlanması amacıyla devam edilecek ve yer seçiminde bölgesel gelişme şemaları temel alınacaktır.

Bu planda KÖY ile ilgili yer alan ilke ve politikalar şu şekildedir; KÖY’ün sosyoekonomik açıdan kalkındırılması ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere, bölgelerarasındaki gelişmişlik farkının en aza indirgenmesi temel hedef olmuştur. Bu yörelerin gelişmesi amacıyla devletin yöreye imalat sanayi, madencilik gibi sanayilerin kurulmasına öncülük edeceği benimsenmiştir. Diğer taraftan bu yörelerde, özel kesim yatırımlarının artırılmasını sağlamak amacıyla özel bir fon oluşturulacaktır.

Kalkınmaya engel teşkil eden yerleşme merkezleri düzeni, bu durumdan kurtarılarak kalkınmanın bir aracı haline getirilecektir. KÖY’de yaşanan sorunlar ve bunlara ilişkin çözümleri geliştirmek amacıyla, bölgede bulunan üniversitelerin bünyesinde bir Araştırma Enstitüsü kurulacaktır. KÖY’de kamu yatırım ve hizmetlerinde etkinliğin sağlanabilmesi ve eleman ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacı ile ücret rejimi dâhil olmak üzere, gerekli kamu personeli mevzuatı gözden geçirilerek geliştirilecektir. Sınır ticaretinin geliştirilmesine önem verilecektir (DPT, 1990, s.318-319).

3.4.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1996-2000)

1996-2000 yıllarında gerçekleşen Yedinci Kalkınma Planı’nda, diğer kalkınma planlarından farklı olarak bölgesel gelişme sorunları, fiziki planlama ve kentleşme sorunlarına yer verilmektedir. Ancak KÖY’ün sorunlarına ayrıca yer verilmemektedir. Diğer yandan, bu planda birinci ve beşinci kalkınma planlarında da yer verilen metropoller ile ilgili sorunlara değinilmekte ve özellikle İstanbul’da yaşanan sorunlara ağırlık verilmektedir (Dinler, 1998).

Yedinci Kalkınma Planı’nda, daha önceki planlarla getirilen KÖY uygulaması, bölgelerarası gelişmişlik farklarının ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasında olumlu sonuçlar yaratmasına rağmen, bölgelerarası dengesizlik sorunu devam etmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bazı illerde, toplumsal huzursuzluğa yol açan olaylar sonucu bölgeye yeni yatırımların gelmesi ve mevcut tesislerin işletilmesi güçleşmiştir. Bu durum iç göç hızını hareketlendirerek, kalkınma faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Doğu ve Güneydoğu bölgeleri için bölge ve alt bölge bazında çalışmalar yapılmış ve bir Aksiyon Planı uygulanmıştır. Yine bu bölgelerdeki illerin bazı ihtiyaçlarını karşılamak üzere, 1994 yılında Acil Destek Programı uygulanmıştır. Güneydoğu Anadolu Projesi’nin yürütülmesine devam edilmiş ve bu çerçevede Atatürk Barajı tamamlanmış, Harran Ovasına su verilmiştir (DPT, 1996, s.170).

Yedinci Planda, bölgesel gelişme ile ilgili öne çıkan bazı ilke ve politikalar şu şekildedir; İktisadi, toplumsal, kültürel ve siyasi yönleriyle bir bütün teşkil eden gelişmenin, ulusal birliği güçlendirecek nitelikte olması temel hedeftir. Bu görüş ile kalkınma planlarında ilk defa bölgelerarası gelişmişlik farklarının, ulusal birlik açısından bir tehdit unsuru oluşturmaya başladığı ifade edilmiştir. Ülkenin görece olarak geri kalmış yöreleri olmak üzere, başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için bölgesel gelişme projeleri ve Onarım Projesi hazırlanacaktır. Bölgesel gelişme çalışmaları ve fiziki planlar,

sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde hazırlanacaktır. Böylece bölgesel kalkınma ile çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma ifadesine ilk defa bu plan içerisinde yer verilmiştir. KÖY’de özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşanan işsizlik ve demografik sorunlara çözüm getirebilmek amacıyla, tarımsal gelişme projeleri hazırlanacak, katma değeri yüksek sanayi bitkilerinin yetiştirilmesi ve bunları işleyecek sanayilerin kurulması desteklenecektir. Bununla birlikte, kırsal istihdam artırılacak ve emek yoğun projeler uygulamaya konulacaktır. Her bölgenin kendine özgü hayvancılık, tarım, el sanatları gibi faaliyetleri desteklenecektir. Nüfus artışının yoğun olduğu bölgelerde, aile planlama çalışmalarının yapılmasına önem verilecektir.

Kır ve kent arasındaki gelişmişlik farkının azaltılmasına yönelik, işletilmeyen arazi ve hazine arazilerinin işletilmesi amacıyla gerekli düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür. Özelleştirme uygulamalarına paralel olarak ele alınan Zonguldak ve Bartın illerinin gelişimine yönelik olan, Zonguldak-Bartın Bölgesel Gelişme Projesi çalışmaları hızla tamamlanarak uygulamaya geçilecektir. Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri öncelikli olmak üzere, KÖY’lerde girişimciliği destekleme projelerini gerçekleştirecektir. Kamu hizmetlerinin halka ulaştırılması ve bölge planlaması doğrultusunda, İl Gelişme Planları hazırlanacaktır (DPT, 1996, s.174-178).

3.4.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (2001-2005)

2001-2005 yıllarında gerçekleşen Sekizinci Kalkınma Planı’nda, bölgesel gelişme konusunda belirlenen amaç, ilke ve politikalar şu şekildedir; Ulusal kaynakların en verimli ekonomik ve sosyal faydayı gerçekleştirmek üzere geliştirilmesi ve bölgelerarası dengesizlik sorununun giderilmesi temel amaçtır. Sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi gibi ilkeler temel alınarak, bölgesel gelişme politikalarının uygulanması öngörülmüştür. AB politikalarına uyumlu, bölgesel gelişme politikaları ile ilgili çalışmalara hız verilecek ve ülkemiz ile başlatılan bölgesel politikalar konusuna yönelik çalışmalar yoğunlaştırılacaktır. Bölgesel gelişmenin hızlandırılması, gelir dağılımında yaşanan dengesizliklerin azaltılması ve rasyonel kaynak dağılımı açısından da önemli olan, İl Gelişme Plan çalışmaları başlatılacaktır. Sektörel uzmanlaşma ve yeni sanayi odaklarının oluşturulmasında, ar-ge ve teknoloji desteğine, eğitim ve danışmanlık hizmetlerine, girişimciliğin geliştirilmesine ve sanayi faaliyetlerine ağırlık verilecektir. Kırsal

kesimden kente göç eden ve kentlerde yaşayan işsiz nüfusa istihdam sağlamak üzere, meslek edindirme çalışmaları hızlandırılacaktır. İstanbul'un bir metropol haline getirilme çabaları sürdürülecektir (DPT, 2001, s.63-64).

Bu plan döneminde bölgelerarasında dengenin sağlanması, az gelişmiş bölgelerin refah seviyesinin artırılması ve göç eğilimlerinin bir dengeye ulaştırılması için bölge planlama çalışmalarına devam edilmektedir. GAP çalışmalarının yanı sıra Doğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınmasına yönelik tarım ve hayvancılık olmak üzere, ekonomik ve sosyal sektörleri içerisine alan, özel sektörün bölgede gelişimini ve yatırım ortamı oluşmasını sağlayan, Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı hazırlanmaktadır. Bununla birlikte Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, sürdürülebilir kalkınmayı ve diğer bölgelerarasında denklik sağlamak amacıyla, Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) hazırlanmaktadır. Yeşilirmak Havzası'nda arazinin uygun kullanımı, doğal kaynakların yönetilmesinin sağlanması, erozyonun önlenmesi, su kirliliğinin belirlenmesi, kentleşme ve sanayileşmenin gerçekleşmesi amacıyla Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi hazırlanmıştır. Bunlarla birlikte Doğu Akdeniz Bölgesi Gelişme Projesi ve Marmara Bölge Planı hazırlık çalışmaları başlatılmıştır (DPT, 2001, s.64-67).

3.4.2.9. Dokuzuncu Kalkınma Planı Dönemi (2007-2013)

2007-2013 yıllarında gerçekleşen Dokuzuncu Kalkınma Planı, küresel rekabet gücüne sahip olan, istikrarlı biçimde büyüyen, gelir dağılımının daha adil olduğu ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye vizyonu çerçevesinde hazırlanmıştır. Söz konusu bu kalkınma planı ile birlikte belirlenen kalkınma hedefleri bağlamında makro dengeler gözetilerek, piyasaların daha etkin olması sağlanarak, sorunları önceliklendiren ve temel amaçlara yoğunlaşan yeni bir yaklaşıma geçilmiştir. Bu plan anlayışı AB üyeliğine katkı sağlayacak, temel strateji dokümanı şeklinde hazırlanmıştır. Bundan dolayı da plan dönemi, AB mali takvimine göre 7 yıllık olarak hazırlanmıştır (DPT, 2006, s.1-2).

AB'ye üyelik süreci, bölgesel gelişme politikaları üzerinde bir değişim yapılabilme imkânı sağlayabilmektedir. Bu bağlamda, üyelik sonrası yapısal fonları kullanabilmek üzere gerekli altyapı oluşturulurken, diğer taraftan aşağıdan yukarıya bölgesel gelişme politikalarının uygulanması için gerekli koşullar sağlanmaktadır. Bölgesel gelişmede özel sektörün payını artırmak ve yatırım ile istihdam artışını sağlayabilmek için yeni teşvik uygulamaları başlatılmıştır. 2004 yılında yürürlüğe giren

5084 Sayılı Kanun ile ilk aşamada 36 ilde başlatılan teşvik uygulaması, daha sonra 2005 yılında 49 ile uygulanmıştır. Daha önceki plan dönemlerinde hazırlanan GAP, Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi, DOKAP, DAP ve Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi çalışmaları bu plan döneminde de devam etmiştir (DPT, 2006, s.46-47).

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda bölgesel gelişme politikalarının temel amaçları arasında, rekabet gücünü ve istihdamı artırmak, bölgeler ile kırsal-kent arasındaki gelişmişlik farklılıklarını azaltmak, bölgelerin verimlilik düzeyini artırmak yer almaktadır. Bu bağlamda içsel potansiyele ve yerel dinamiklere dayalı gelişme ortamının sağlanmasına, kurumsal kapasitenin ve kırsal kalkınmanın artırılmasına yönelik çalışmaların yer alması öngörülmektedir. Planda, bölgesel gelişme politikalarının merkezi düzeyde etkinleştirilmesi kapsamında yer alan hususlar şu şekildedir; Ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki planlama araçları saptanacak ve planların uyumu gerçekleştirilecektir. Bölgelerin gelişmesine yönelik yapılan plan ve stratejileri, kalkınma ajansları ile birlikte hazırlanacaktır. Az gelişmiş bölgeler başta olmak üzere, büyüme ve çevresine hizmette bulunması bakımından potansiyeli yüksek cazibe merkezleri belirlenerek, bu merkezlerin ulaşılabilirliği ve altyapısı iyileştirilecektir. Bölgelerdeki yatırım olanakları iyileştirilecek, girişimciler için finansman olanakları çeşitlendirilecektir. Bölgelerde yenilikçi, dinamik, yüksek katma değer sağlayabilen öncü sektörler belirlenip, destek verilecektir (DPT, 2006, s.91-92).

3.4.2.10. Onuncu Kalkınma Planı Dönemi (2014-2018)

2014-2018 yıllarında gerçekleşen Onuncu Kalkınma Planı'nda, kalkınma süreci ekonomik büyüme, uluslararası rekabet, hukukun üstünlüğü, sürdürülebilir kaynak kullanımı gibi çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınmıştır. İnsan odaklı kalkınma anlayışı çerçevesinde, katılımcı bir tutum benimsenmiştir. Bununla birlikte plan, sürdürülebilir kalkınma anlayışını esas alan bir yaklaşımla hazırlanmıştır (DPT, 2013, s.1-2).

Onuncu Plan döneminde, bölgesel gelişme alanında somut olarak önemli ilerlemeler gerçekleşmiştir. 2011 yılı itibariyle toplam ihracatta, üniversite okuyan öğrenci sayısında, hastane yatak sayısında, GAP ve DAP bölgelerindeki bölünmüş yol uzunluğunda artış yaşanmıştır. Yerel düzeyde, 26 tane kalkınma ajansı faaliyete geçmiştir. Kalkınma ajanslarının koordinasyonu ile birlikte tüm bölgelerde bölge planları hazırlanmış ve ajanslar tarafından, mali ve teknik destekler sağlanmıştır. GAP'ın

hızlandırılması amacıyla, GAP Eylem Planı hazırlanmış ve 2008-2012 döneminde sulama yatırımları başta olmak üzere önemli ilerlemeler yaşanmıştır. Bununla birlikte DAP, DOKAP ve KOP bölge kalkınma idareleri, eylem planlarının hazırlık çalışmalarını sürdürmüştür. Bölgelerin sahip olduğu rekabet üstünlüklerini desteklemek amacıyla 2009 ve 2012 yılında yapılan düzenlemelerle yatırım teşvik sisteminin, bölgesel ve sektörel öncelikleri düzenlenmiştir. Teşvik kapsamının, gelişmişlik düzeyi düşük bölgeler lehine olması sonucu, teşvik belgesi alan yatırımların bu bölgelerdeki oranı yükselmiştir (DPT, 2013, s.119-122).

Onuncu Kalkınma Planı'nda bölgesel gelişme politikaları kapsamında yer alan bazı hususlar şu şekildedir; Bölgesel gelişme açısından, ulusal hedefleri saptamak, mekânsal gelişme ve sosyoekonomik kalkınma politikaları arasında bir uyumu sağlamak, alt ölçekli plan ve stratejilere bir çerçeve oluşturmak amacıyla Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nin yürürlüğe konulması planlanmıştır. Az gelişmiş bölgelerde, ekonomik faaliyet kolları çeşitlendirilecek, KOBİ ve mikro işletmeler geliştirilecektir. Bununla birlikte tarımsal verimlilik artırılacak, kentsel ve kırsal alandaki yaşam düzeyi iyileştirilecektir. Orta gelirli bölgelerde, üretim yapısının dönüşümü ve sektörel çeşitliliğin artırılması, girişimciliğin geliştirilmesi, yeni istihdam alanlarının sağlanması ve şehirlerin altyapıları iyileştirilerek söz konusu bu bölgelerin yaşam ve yatırım koşulları bakımından cazibesinin artırılması planlanmıştır. Limanların, Orta ve Doğu Anadolu ile GAP bölgesi bağlantıları güçlendirilecektir. Bölgesel çerçevede, finansal destek mekanizmaları oluşturularak, bölgesel girişim sermayesi ve kredi fonu uygulamaları sağlanacaktır (DPT, 2013, s.123-125).

3.4.2.11. On Birinci Kalkınma Planı Dönemi (2019-2023)

2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı daha fazla üreten, adil paylaştan, güçlü ve refah içinde bir Türkiye vizyonu ile uzun vadeli bir perspektif sunmaktadır. Bu çerçevede planın uzun vadeli kalkınma amacı, ülkemizin uluslararası konumu ile refah seviyesini yükseltmektir. Söz konusu bu plan ile Türkiye'nin yüksek gelir gruplu ve insani gelişmişlik seviyesi yüksek olan ülkeler içerisine girmesi hedeflenmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda 2023 yılında GSYH'nin 1.080 milyar dolara, kişi başına gelirin 12.484 dolara yükseltilmesi, işsizlik oranının yüzde 9,9'a düşürülmesi ve enflasyonun kalıcı olarak düşük ve tek haneli rakamlara indirilmesi amaçlanmaktadır. İnsan odaklı kalkınma anlayışı ile birlikte bireylerin gelirlerini üreterek

elde edebileceği, teknoloji ve yeni bilgiye uyum sağlama becerilerini geliştirebileceği, sosyoekonomik hayata aktif katılabileceği ortamların oluşturulması esastır (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s.26).

On Birinci Kalkınma Planı'nda, bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılması için bölgelerarası rekabet gücünün artırılması, sosyoekonomik bütünleşmenin sağlanması bağlamında çalışmalar yapılmaktadır. Kırsal kesimde yaşayanların, yaşam kalitesinin yükseltilmesi için ekonomik ve sosyal destekler sağlanmaktadır. Bölgesel gelişmenin amacı, bölgeleri yeniliğe ve iş birliğine dayalı şekilde geliştirmek ve böylece ülkenin dengeli kalkınma sürecine katkıda bulunmaktır. Bununla birlikte bölge içindeki ve bölgelerarasındaki gelişmişlik farklarını en aza indirmek temel amaçtır. Planda yer alan bazı bölgesel gelişme politika ve tedbirleri şu şekildedir; Bölgesel kalkınma, merkezi ve bölgesel düzeyde etkinleştirilecektir. Bölge, il ve ilçe bazında bölgesel gelişmişlik farklarını ölçebilecek resmi istatistiki altyapı geliştirilecektir. Az gelişmiş bölgelerde kentsel ve sınai altyapılarının iyileştirilmesi, gelişme potansiyeli olan sektörlerde istihdamın ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi desteklenecektir. Az gelişmiş bölgelerde, çevresine merkez olma özelliği taşıyan illerde Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı uygulaması sürdürülmeye devam edecektir. Toplumun daha az gelişmiş kesimlerinin ekonomik ve sosyal hayata katılımını sağlamak, yetenek gelişimi ve üretkenliğini destekleyerek istihdam edilebilirliğini artırmak amacıyla, Sosyal Destek Programı yeniden yapılandırılıp ve yaygınlaştırılacaktır (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s.170-171).

3.5. Türkiye'deki Bölgesel Gelişmenin Görünümü

Türkiye'deki İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasında yer alan düzey 1 bölgeleri olarak tanımlanan 12 bölgenin, bölgesel gelişme görünümleri kişi başına GSYH, yıllık nüfus artış hızı, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin bölgesel payları, sanayi, tarım ve hizmet sektöründe istihdam edilenler, okuma yazma bilen oranı ve yüz bin kişi başına toplam hastane yatak sayısı şeklinde çeşitli göstergeler yardımı ile 2008-2018 dönemindeki yıllar için incelenmiştir.

Tablo 5.

Kişi Başına GSYH (TL)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İstanbul	23852	23454	26253	31165	34637	39468	43645	49773	54933	65195	76769
Batı Marmara	14186	14190	16624	19455	21318	23638	26571	29076	32433	38336	45310
Ege	13737	13489	15389	18287	20665	23283	26103	28836	31855	37761	45456
Doğu Marmara	16833	16046	18283	22304	24763	28676	32059	36026	39352	46817	56226
Batı Anadolu	18349	18396	20024	23180	25062	28802	31862	35501	39367	45408	52883
Akdeniz	11297	11284	13341	15531	16960	18955	21180	23790	25689	30078	35930
Orta Anadolu	9786	9903	11723	14097	15506	17638	19686	22273	24429	28591	33141
Batı Karadeniz	9326	9355	10885	12859	14412	16298	18130	20619	22670	26065	30199
Doğu Karadeniz	9629	9603	11181	12939	14694	16482	18574	22097	22930	27036	31336
Kuzeydoğu Anadolu	6600	7061	8637	9865	11311	12517	13851	15852	17799	20895	24696
Ortadoğu Anadolu	6456	6646	7779	9181	10618	11921	13040	14591	16378	18739	21689
Güneydoğu Anadolu	6476	6527	7857	9222	10319	11974	13481	15326	16809	19544	23126

Kaynak: TÜİK

Kalkınmanın önemli ölçütlerinden biri olan kişi başına GSYH düzeyi, Türkiye'deki iller arasında dengeli bir dağılım göstermemektedir. İller arasında görülen bu dengesizlik dolayısıyla, illerin bir araya getirdiği bölgelerarasında da görülmektedir. Tablo 5'de düzey 1 bölgeleri için 2008-2018 dönemindeki, kişi başına GSYH düzeyleri incelenmiştir. 2008 yılında kişi başına GSYH bakımından birinci sırada İstanbul bölgesi yer almaktadır. Ankara, Konya ve Karaman illerinden oluşan Batı Anadolu Bölgesi ikinci sırada, devamında ise sırasıyla Doğu Marmara, Batı Marmara, Ege, Akdeniz, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz, Batı Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu Bölgeleri yer almaktadır. En düşük kişi başı GSYH düzeyi ise Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri illerinden oluşan Ortadoğu Anadolu Bölgesine aittir.

Aradan geçen on yıllık süreç içerisinde 2018 yılında, tekrar İstanbul bölgesinin en yüksek kişi başı GSYH payına sahip olduğu görülmektedir. Ardından Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu ve Yalova illerinden oluşan Doğu Marmara Bölgesi ikinci sıradayken, Ankara, Konya ve Karaman illerinden oluşan Batı Anadolu

Bölgesi de üçüncü sırada yer almaktadır. Daha sonra sırasıyla Ege, Batı Marmara, Akdeniz, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz, Batı Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi yer almaktadır. En düşük payı ise Ortadoğu Anadolu Bölgesi almaktadır. Genel itibari ile 2008 yılından 2014 yılına kadar illerin kişi başına GSYH'den aldıkları pay sıralamasında, 2009 ve 2012 yılında son sıralarda yer alan Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi birbiriyle yer değiştirmiş onun dışında diğer bölgelerin sıralamasında bir değişme görülmemiştir. 2014 ve 2015 yılında ise üçüncü sırada olan Doğu Marmara Bölgesi ikinci sırada olan Batı Marmara Bölgesine göre daha fazla pay alarak ikinci sıraya yükselmiştir. 2018 yılında ise beşinci sırada yer alan Ege Bölgesi, Batı Marmara Bölgesi ile yer değiştirerek dördüncü sıraya yükselmiştir. Bu bağlamda 2008-2018 dönemi içerisinde bölgelerarasında kişi başı GSYH'den alınan pay sıralamasında önemli bir değişiklik görülmemektedir.

Tablo 6.

Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İstanbul	9,76	17,02	26,02	27,42	16,78	21,83	15,18	19,32	9,96	15,09	2,56
Batı Marmara	17,82	7,17	10,89	14,46	11,62	9,51	21,98	10,64	16,04	17,67	18,65
Ege	9,15	14,00	18,37	-0,61	9,43	11,97	12,67	11,37	12,45	11,51	12,46
Doğu Marmara	24,97	18,36	20,71	16,11	15,09	19,63	18,42	22,55	24,35	18,11	18,18
Batı Anadolu	14,49	18,56	20,56	20,49	12,46	14,92	18,44	19,03	14,3	15,16	11,33
Akdeniz	16,07	22,1	18,24	7,67	12,06	16,01	14,3	13,35	14,13	11,83	15,16
Orta Anadolu	4,23	10,2	4,69	-1,44	2,42	5,29	3,29	2,08	13,75	7,37	21,76
Batı Karadeniz	0,03	7,61	1,41	-9,27	1,45	3,45	-1,23	1,99	10,79	5,00	24,69
Doğu Karadeniz	7,5	7,64	-4,15	-1,25	12,75	3,28	5,15	2,34	27,88	-4,61	32,02
Kuzeydoğu Anadolu	-4,94	-1,73	1,84	12,76	-1,9	-8,37	-0,58	-4,98	2,73	-5,99	10,38
Ortadoğu Anadolu	16,62	5,61	2,51	16,94	12,45	4,85	7,21	6,01	0,72	7,11	19,23
Güneydoğu Anadolu	24,78	15,14	17,25	29,00	18,04	17,18	18,89	16,21	14,6	18,2	20,88

Kaynak: TÜİK

Demografik göstergeler arasında yer alan nüfus artış hızının bölgelerarasında dengeli olmayan dağılımı ve özellikle belirli bölgelerde yaşanan yığılmalar, bölgelerin

sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini etkilemektedir. Nüfusun dağılımı ülkedeki kaynak dağılımını, kaynak dağılımı istihdam yapısını etkilemektedir. 2008 yılında en yüksek nüfus artış hızı Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu ve Yalova illerinden oluşan Doğu Marmara Bölgesi'dir. Ardından sırasıyla Güneydoğu Anadolu, Batı Marmara, Ortadoğu Anadolu, Akdeniz, Batı Anadolu, İstanbul, Ege, Doğu Karadeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz ve son olarak en düşük Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden oluşan Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi yer almaktadır. Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane illerinden oluşan Doğu Karadeniz Bölgesi kendi içerisinde diğer yıllara nazaran ve 2018 yılında diğer bölgelere göre en fazla nüfus artış hızına sahip olan bölge konumuna gelmiştir. Batı Karadeniz Bölgesi de 2018 yılı nüfus artış hızında ikinci sırada yer almaktadır. Diğerleri sırasıyla Orta Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Batı Marmara, Doğu Marmara, Akdeniz, Ege, Batı Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve son olarak en düşük nüfus artış hızına sahip İstanbul Bölgesi'dir. 2008-2018 dönemi yılları arasında İstanbul, en düşük nüfus artış hızına 2018 yılında sahip olmuştur. Net göç durumu ise 2016 yılında -71307, 2017 yılında -5972 ve 2018 yılında -210321'dir. Bu bağlamda İstanbul Bölgesi 2016, 2017 ve 2018 yıllarında diğer bölgelere göç vermiştir. Dolayısıyla nüfus artış hızının dengeli olmayan dağılımı, bölgelerarasındaki nüfusun dengesiz dağılımını göstermektedir.

Tablo 7.

Bölgelere Göre Tarım Sektörü Payı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İstanbul	0.69	0.67	0.55	0.56	0.64	0.6	0.67	0.6	0.61	0.57	0.61
Batı Marmara	8.81	7.99	8.07	7.89	7.71	7.33	8.17	7.07	7.58	7.83	7.27
Ege	18.49	17.98	17.75	17.57	19.53	18.95	20.52	18.63	19.7	19.19	19.33
Doğu Marmara	7.63	7.7	6.84	6.86	7.3	7.09	7.64	7.49	7.17	7.26	7.03
Batı Anadolu	8.38	9.02	7.54	8.74	8.33	9.59	9.51	9.19	9.27	9.38	9.86
Akdeniz	18.99	18.76	19.21	18.17	16.16	16.17	15.59	15.44	15.8	15.34	15.05
Orta Anadolu	7.32	7.93	8.12	8.45	7.84	8.27	8.37	8.38	7.95	7.97	8.31
Batı Karadeniz	9.42	9.01	8.85	8.69	8.78	8.47	8.1	8.68	8.31	8.03	7.63
Doğu Karadeniz	4.66	3.87	3.87	3.65	3.92	3.87	3.48	5.36	3.72	4.28	3.84
Kuzeydoğu Anadolu	3.65	3.92	4.54	4.5	4.78	4.56	4.2	4.48	4.67	4.82	5.03
Ortadoğu Anadolu	4.2	4.29	4.55	4.71	4.94	4.62	4.07	4.65	5.19	5.37	5.09
Güneydoğu Anadolu	7.77	8.88	10.12	10.21	10.07	10.48	9.69	10.04	10.03	9.98	10.95

Kaynak: TÜİK

Sektörlerin bölgeler üzerindeki paylarını incelediğimizde, bölgelerin farklı sektörel yapılara sahip olduğu görülmektedir. Bölgelerin ekonomik yapıları da bu bağlamda şekillenmekte ve gelişimleri sahip oldukları sektörler doğrultusunda gerçekleşmektedir. Tarım sektörünün bölgesel dağılımına baktığımızda Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri en yüksek paya sahip ilk üç sırada yer alan bölgelerdir. En düşük tarım payına sahip bölgeler ise Doğu Karadeniz ve İstanbul Bölgesi'dir.

Tablo 8.

Bölgelere Göre Sanayi Sektörü Payı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İstanbul	30.38	30.17	29.26	29.72	29.48	29.18	28.87	29.34	29.55	29.02	27.91
Batı Marmara	5.26	5.61	5.57	5.39	5.37	5.33	5.36	5.36	5.41	5.46	5.67
Ege	13.52	13.53	13.45	13.42	13.65	13.74	13.58	13.35	13.4	13.68	14.28
Doğu Marmara	16.64	16.41	16.42	16.62	16.29	16.29	16.62	16.85	16.74	17.13	17.9
Batı Anadolu	11.08	11.32	11.34	11.01	10.94	10.83	10.69	10.66	10.56	10.35	10.2
Akdeniz	7.76	7.69	8.32	8.18	8.21	8.17	8.3	8.27	8.37	8.36	8.3
Orta Anadolu	3.79	3.68	3.62	3.7	3.59	3.56	3.41	3.39	3.46	3.55	3.42
Batı Karadeniz	3.12	3.09	3.21	3.19	3.15	3.21	3.22	3.14	3.16	3.13	3.16
Doğu Karadeniz	1.8	1.85	1.79	1.72	1.79	1.79	1.89	1.87	1.87	1.93	1.98
Kuzeydoğu Anadolu	0.71	0.74	0.78	0.78	0.85	0.86	0.83	0.79	0.78	0.8	0.76
Ortadoğu Anadolu	1.45	1.4	1.47	1.46	1.78	1.9	1.95	1.75	1.62	1.51	1.39
Güneydoğu Anadolu	4.5	4.52	4.77	4.8	4.9	5.13	5.29	5.23	5.08	5.08	5.03

Kaynak: TÜİK

Sanayi sektörünün bölgesel dağılımına bakıldığında ise 2008-2018 dönemi yılları arasında en yüksek sanayi sektörü payı İstanbul Bölgesi'ndedir. Diğer bölgeler sırasıyla Doğu Marmara, Ege, Batı Anadolu, Akdeniz, Batı Marmara, Güneydoğu Anadolu, Orta Anadolu, Batı Karadeniz şeklindedir. En düşük sanayi sektörü paylarında ise son üç sırada Doğu Karadeniz, Ortadoğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri yer almaktadır.

Tablo 9.

Bölgelere Göre Hizmet Sektörü Payı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İstanbul	34.26	34.2	34.61	34.79	35.02	35.05	34.96	35.64	35.29	35.99	35.97
Batı Marmara	3.38	3.42	3.44	3.43	3.41	3.32	3.28	3.2	3.25	3.23	3.24
Ege	11.85	11.69	11.59	11.59	11.43	11.3	11.31	11.14	11.13	11.15	11.22
Doğu Marmara	8.78	8.66	8.7	8.83	8.98	9.22	9.11	9.09	9.17	9.18	9.2
Batı Anadolu	13.5	13.56	13.03	12.66	12.25	12.3	12.3	12.23	12.44	12.21	11.95
Akdeniz	10.16	10.25	10.43	10.54	10.53	10.42	10.52	10.44	10.12	10.13	10.41
Orta Anadolu	3.2	3.23	3.3	3.27	3.32	3.3	3.34	3.27	3.29	3.2	3.16
Batı Karadeniz	4.0	4.0	3.94	3.93	3.92	3.92	3.89	3.79	3.84	3.72	3.66
Doğu Karadeniz	2.41	2.45	2.48	2.44	2.43	2.4	2.41	2.34	2.35	2.27	2.23
Kuzeydoğu Anadolu	1.53	1.56	1.54	1.52	1.52	1.5	1.51	1.47	1.51	1.46	1.45
Ortadoğu Anadolu	2.49	2.57	2.53	2.56	2.55	2.51	2.46	2.42	2.49	2.41	2.44
Güneydoğu Anadolu	4.42	4.4	4.41	4.45	4.62	4.75	4.92	4.98	5.11	5.05	5.07

Kaynak: TÜİK

Hizmet sektörünün bölgesel dağılımına bakıldığında ise 2008-2018 dönemi yılları arasında en yüksek hizmet sektörü payı İstanbul Bölgesi'ndedir. Diğer bölgeler sırasıyla Batı Anadolu, Ege, Akdeniz, Doğu Marmara, Güneydoğu Anadolu, Batı Karadeniz, Batı Marmara, Orta Anadolu Bölge'leridir. En düşük paya sahip son üç sırada yer alan bölgeler ise Ortadoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu şeklindedir.

Genel anlamda bölgelerin sektörel dağılımlarındaki pay sıralamaları büyük oranda değişmemektedir. Bölgeler kendi sektörel paylarını korumaktadırlar. Bu bağlamda her bölge sahip oldukları sektörlerle ilgili olarak istihdam sağlamak ve ekonomik gelişimleri sahip oldukları sektörler doğrultusunda gerçekleştirmektedir.

Tablo 10.

Sanayi Sektöründe İstihdam Edilenler (%)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İstanbul	37,7	40,0	39,8	36,7	35,1	36,7	36,2	32,8	31,8	32,2
Batı Marmara	26,2	29,0	29,2	28,5	28,5	31,1	30,9	30,4	28,9	29,1
Ege	25,9	26,3	24,7	24,2	25,3	26,7	26,6	27,9	27,4	28,1
Doğu Marmara	37,3	39,2	38,8	38,0	36,9	39,9	37,4	39,1	39,4	38,4
Batı Anadolu	23,4	23,9	23,2	23,3	24,0	26,7	25,3	25,6	25,2	25,1
Akdeniz	20,5	19,0	18,3	19,4	21,2	21,9	22,0	21,0	20,6	20,7
Orta Anadolu	21,1	21,8	22,8	21,3	21,1	22,6	22,8	23,8	25,7	25,0
Batı Karadeniz	15,5	17,0	17,7	17,9	20,2	20,5	19,2	18,6	19,2	18,3
Doğu Karadeniz	12,8	12,6	14,8	13,4	14,3	17,5	17,0	15,6	15,1	16,3
Kuzeydoğu Anadolu	7,4	8,5	13,2	12,7	13,3	13,1	11,6	11,9	12,7	12,7
Ortadoğu Anadolu	14,5	14,7	18,3	17,6	19,3	18,6	18,8	18,4	20,5	20,6
Güneydoğu Anadolu	23,9	23,7	25,7	28,1	26,8	25,1	24,2	24,5	23,9	23,7

Kaynak: TÜİK

Sektörlerin (tarım, sanayi, hizmet) istihdam üzerindeki dağılımı bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi hakkında bilgi vermektedir. Genellikle gelişmiş ülkelerde sanayi ve hizmet sektörü, tarıma nazaran daha ağırlıklıdır. 2009 yılında sektörlerin bölgelerdeki istihdam dağılımı incelendiğinde, 2009 yılında sanayi sektörünün istihdam payındaki dağılımında en yüksek pay İstanbul, ikinci en yüksek pay Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu ve Yalova illerinden oluşan Doğu Marmara Bölgesi, üçüncü sırada Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale illerinde oluşan Batı Marmara Bölgesi, diğerleri sırasıyla Ege, Güneydoğu Anadolu, Batı Anadolu, Orta Anadolu, Akdeniz, Batı Karadeniz, Ortadoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve son olarak en düşük sanayi istihdam payına sahip Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden oluşan Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'dir. 2012 yılından itibaren ise Doğu Marmara Bölgesi, İstanbul Bölgesinden daha fazla istihdam payına sahip olarak birinci sıraya yükselmiştir. Dolayısıyla sanayi, İstanbul ve Marmara Bölgesinde yoğunlaşmıştır.

Tablo 11.

Tarım Sektöründe İstihdam Edilenler (%)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İstanbul	0,3	0,4	0,5	0,6	0,6	0,5	0,7	0,9	1,2	1,2
Batı Marmara	31,1	30,6	29,1	25,6	25,9	25,0	23,9	22,7	23,5	22,1
Ege	23,6	26,5	29,6	30,5	30,2	24,8	24,1	23,1	21,8	20,3
Doğu Marmara	15,6	15,3	16,8	17,1	18,3	14,5	14,8	11,9	12,8	13,1
Batı Anadolu	12,6	14,5	14,6	13,4	13,4	9,9	10,4	10,1	10,1	10,4
Akdeniz	31,1	32,8	32,5	29,7	27,2	23,6	22,5	23,3	22,0	20,6
Orta Anadolu	30,1	33,5	38,5	39,4	35,8	29,5	31,5	30,4	26,8	25,2
Batı Karadeniz	49,7	45,0	46,4	43,0	40,6	40,9	39,7	39,9	39,9	40,4
Doğu Karadeniz	54,6	54,7	53,6	55,2	47,1	44,6	43,8	42,2	43,2	40,6
Kuzeydoğu Anadolu	58,7	57,3	52,3	47,5	49,7	55,4	55,7	50,8	47,2	44,7
Ortadoğu Anadolu	36,5	40,9	39,7	41,7	41,7	39,2	38,2	35,3	37,7	35,2
Güneydoğu Anadolu	25,7	26,6	23,3	23,3	24,5	28,2	25,5	22,7	24,8	24,0

Kaynak: TÜİK

İstihdamın tarım sektöründeki dağılımına baktığımızda 2009 yılında, en yüksek istihdam payı Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden oluşan Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'dir. İkinci sırada Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane illerinden oluşan Doğu Karadeniz Bölgesi yer almaktadır. Diğerleri sırasıyla Batı Karadeniz, Ortadoğu Anadolu, Akdeniz, Batı Marmara, Orta Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu ve sonuncu sırada en düşük tarım istihdam payı İstanbul Bölgesi'ne aittir. 2009-2018 dönemi içerisinde Kuzeydoğu Anadolu, Doğu ve Batı Karadeniz en yüksek tarım istihdam payına sahip olan ilk üç bölge içerisinde yer almaktadır. En düşük paya sahip son üç sırada ise İstanbul, Batı Anadolu ve Doğu Marmara Bölgesi yer almaktadır. Dolayısıyla bu bölgeler sanayi ağırlıklı, tarımın geri planda olduğu daha gelişmiş bölge konumundadır.

Tablo 12.

Hizmet Sektöründe İstihdam Edilenler (%)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İstanbul	62,1	59,6	59,7	62,7	64,3	62,8	63,1	66,3	67,1	66,6
Batı Marmara	42,8	40,4	41,8	46,0	45,7	44,0	45,2	47,0	47,6	48,9
Ege	50,5	47,2	45,7	45,3	44,5	48,4	49,3	49,0	50,8	51,7
Doğu Marmara	47,2	45,5	44,4	44,9	44,8	45,6	47,9	49,0	47,9	48,5
Batı Anadolu	64,0	61,6	62,1	63,3	62,7	63,4	64,3	64,2	64,7	64,6
Akdeniz	48,5	48,2	49,3	50,9	51,6	54,5	55,5	55,6	57,4	58,6
Orta Anadolu	48,7	44,6	38,8	39,3	43,1	47,9	45,7	45,8	47,4	49,8
Batı Karadeniz	34,8	38,0	35,9	39,1	39,2	38,6	41,0	41,4	40,8	41,3
Doğu Karadeniz	32,6	32,6	31,8	31,4	38,6	37,8	39,2	42,2	41,7	43,1
Kuzeydoğu Anadolu	33,7	34,2	34,7	39,6	37,1	31,5	32,6	37,3	40,1	42,7
Ortadoğu Anadolu	49,2	44,4	42,0	40,7	38,9	42,2	43,0	46,4	41,9	44,2
Güneydoğu Anadolu	50,5	49,6	51,0	48,6	48,7	46,7	50,2	52,8	51,3	52,4

Kaynak: TÜİK

Hizmet sektörünün istihdam içerisindeki dağılımına baktığımızda 2009 yılında en yüksek istihdam payı Ankara, Konya ve Karaman illerinden oluşan Batı Anadolu Bölgesi, ikinci en yüksek İstanbul Bölgesi'dir. En düşük paya sahip son iki bölge ise Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi'dir. 2018 yılında ise İstanbul en yüksek hizmet istihdam payına sahip olmuştur. Bu bağlamda genellikle İstanbul, Batı Anadolu, Akdeniz Bölgeleri ilk üç sırada yer almaktadır. En düşük hizmet istihdam payında ise Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri yer almaktadır. Bu bölgeler de genel itibari ile tarım sektörünün ağırlıkta olduğu bölgelerdir.

Kısaca istihdamın bölgelerarasındaki sektörel dağılımında bir denge durumu söz konusu değildir. Batıda yer alan bölgelerde sanayi ve hizmet sektörleri ağırlıktayken, doğu bölgelerinde tarım ağırlıktadır. Dolayısıyla istihdamın dağılımı da bu doğrultuda gerçekleşmektedir.

Tablo 13.

Okuma Yazma Bilen Oranı / Toplam

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İstanbul	95,61	95,93	96,71	97,09	97,26	97,44	97,49	97,55	97,72	97,86	98,04
Batı Marmara	94,09	94,58	95,39	96,73	97,24	97,44	97,53	97,64	97,86	98,03	98,19
Ege	93,4	93,9	94,91	96,85	97,4	97,61	97,7	97,78	97,98	98,14	98,28
Doğu Marmara	94,83	95,23	95,94	96,42	96,68	96,88	96,96	97,08	97,32	97,52	97,75
Batı Anadolu	95,05	95,43	96,14	96,76	97,25	97,44	97,49	97,55	97,75	97,9	98,06
Akdeniz	91,76	92,42	94,28	95,5	96,36	96,58	96,64	96,7	96,97	97,17	97,37
Orta Anadolu	91,21	92,02	93,26	94,3	95,36	95,57	95,64	95,78	96,08	96,32	96,53
Batı Karadeniz	89,58	90,49	91,91	93,63	94,86	95,21	95,34	95,45	95,77	96,02	96,31
Doğu Karadeniz	89,0	89,99	91,25	92,96	94,08	94,42	94,49	94,49	94,88	95,15	95,47
Kuzeydoğu Anadolu	86,4	87,6	90,13	91,48	92,04	92,36	92,6	92,75	93,2	93,66	94,06
Ortadoğu Anadolu	83,65	85,21	88,93	90,86	91,91	92,38	92,65	92,83	93,29	93,77	94,24
Güneydoğu Anadolu	83,54	85,01	88,64	90,36	91,57	92,00	92,02	92,15	92,66	93,19	93,69

Kaynak: TÜİK

Eğitim göstergelerinden, okuma yazma bilen oranına bakıldığında 2008 yılında en yüksek okuma yazma oranı sırasıyla İstanbul, Batı Anadolu, Doğu Marmara, Batı Marmara ve Ege Bölgesi, en düşük oran ise Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Bölgeleri'ndedir. 2012 yılından itibaren ise Ege Bölgesi en yüksek okuma yazma oranına sahip bölge konumuna gelmiştir. 2018 yılında bu oranlar sırasıyla Ege, Batı Marmara, Batı Anadolu, İstanbul, Doğu Marmara, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Ortadoğu Anadolu, Kuzey ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri şeklindedir.

Tablo 14.

Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İstanbul	252	255	255	230	233	234	234	233	244	253	261
Batı Marmara	279	282	289	272	274	272	270	270	283	292	294
Ege	270	266	271	269	272	274	276	278	279	288	288
Doğu Marmara	251	248	263	255	261	258	264	264	257	248	255
Batı Anadolu	365	373	416	360	358	344	346	328	341	330	332
Akdeniz	215	215	230	237	238	238	244	254	260	285	288
Orta Anadolu	241	251	276	281	284	276	283	286	290	301	309
Batı Karadeniz	283	295	289	296	303	298	306	304	304	314	315
Doğu Karadeniz	297	318	322	319	331	326	323	316	323	327	322
Kuzeydoğu Anadolu	280	298	295	271	288	295	293	297	279	293	294
Ortadoğu Anadolu	265	263	278	270	267	277	282	287	290	299	299
Güneydoğu Anadolu	156	165	181	182	197	202	205	209	230	233	232

Kaynak: TÜİK

Sağlık göstergelerinden yüz bin kişi başına toplam hastane yatak sayısına baktığımızda, bölgelerarasında değişkenlik göstermektedir. 2008-2018 döneminde en yüksek yatak sayısı Batı Anadolu, Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz Bölgelerine aittir. En düşük yatak sayısı ise Güneydoğu Anadolu, Doğu Marmara, İstanbul ve Akdeniz Bölgeleri'ndedir.

3.6. Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Projeleri

Türkiye'de 1960'larda başlayan bölgesel kalkınma çalışmaları ile bölge halkının gelir ve refah düzeyi iyileştirilerek bölgelerarasındaki gelişmişlik farklarının en aza indirgenmesi, bölgelerin sahip olduğu kaynakların verimli kullanılması, söz konusu bölgelerdeki göç eğilimlerinin dengeli bir hale getirilmesi ve bölgelerin ülke kalkınmasına katkıda bulunmasını sağlamak amacıyla çeşitli plan ve projeler uygulanmaya koyulmuştur. Planlı kalkınma döneminde hazırlanan beş yıllık Kalkınma Planları da bölgesel kalkınma ile ilgili içeriklere sahiptir. Türkiye'de ilk bölgesel planlama çalışmaları, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan önce 1959 yılında, Antalya

Bölgesi'nde başlamıştır. DPT'nin kuruluşuyla birlikte bölgesel planlama çalışmaları artış göstermiş ancak II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sonlarında oluşturulan, KÖY Dairesi ile birlikte bir azalma yaşanmıştır. Bu dönemde yapılan bölgesel plan ve projeler; Antalya Bölgesi Projesi, Doğu Marmara Bölgesi Projesi, Zonguldak Bölgesi Projesi, Çukurova Bölgesi Projesi ve Keban Projesi'dir. VII. Plan döneminde başlayan plan ve projeler ise; Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi, Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı, Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi ve Marmara Bölge Planı'dır. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ise Türkiye için önemli bir yeri olan ve farklı bir plan döneminde başlatılan bölgesel kalkınma projesidir.

3.6.1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ve Kilis olmak üzere toplam 9 il, GAP Bölgesi olarak tanımlanmaktadır. GAP ile bölgenin sosyoekonomik açıdan kalkınması sağlanarak, diğer bölgelerle arasındaki gelişmişlik farkının en düşük seviyeye getirilmesi amaçlanmaktadır. Aynı zamanda GAP, Türkiye'nin bölgesel kalkınması bakımından en kapsamlı, planlama çalışması olarak da ayrı bir öneme sahiptir (DPT, 2000, s.38). GAP, Fırat ve Dicle nehirlerinde yapılan baraj, hidroelektrik santraller ve sulama tesisleri ile birlikte kentsel ve kırsal altyapı, tarım, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, turizm gibi çeşitli yatırımları da içermektedir. Böylelikle bu kalkınma projesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yanı sıra, diğer tüm bölgeleri de etkisi altına alan kapsamlı bir projedir (Sarica, 2001, s.167).

1989 yılında bölgesel kalkınmayı hızlandırmak, yönlendirmek ve koordinasyonunun sağlanmasına yönelik, GAP Bölge Kalkınma İdaresi kurulmuş ve aynı yıl GAP Master Planı hazırlanmıştır. 1990'larda GAP uygulamalarında, sürdürülebilir kalkınma anlayışı temel alınmıştır. 2000'li yıllarda ise GAP Master Planı'nın yapılmasından sonra, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde plan kapsamındaki varsayım ve hedeflerde sapmalar meydana gelmiştir. Bununla birlikte, dünyada yeni bir kalkınma anlayışı ortaya çıkmış ve bölgesel kalkınmada yeni bir plan hazırlanmasına gereksinim duyularak, GAP Bölge Kalkınma Planı hazırlanmıştır. 2008 yılında, GAP Eylem Planı hazırlanmış ve uygulanmaya konulmuştur. Bu eylem planı ile birlikte bölgedeki kamu yatırımları tamamlanmış, ekonomik ve sosyal alanda önemli gelişmeler gerçekleştirilmiştir (GAP BKİ, 2019, s.1).

GAP yatırımlarına, 1990-2019 döneminde merkezi bütçeden toplam 190,8 milyar TL kaynak ayrılmış ve 165,3 milyar TL harcama yapılmıştır. Bunun 137,4 milyar TL'si 2003-2019 döneminde tahsis edilmiştir. 2008-2018 Eylem Planları döneminde 110,3 milyar TL tahsis edilmiştir. Bölge yatırımlarının, bütçe içindeki payı önceki yıllarda %7 iken 2003-2018 dönemi ortalaması %9,5 olmuştur. Eylem Planları döneminde ise bu oran %11,2'lere kadar yükselmiştir. Eylem Planları ile birlikte proje hızlanmış, ülke ekonomisine katkısı artmış ve bölgenin sosyal, ekonomik ve altyapı göstergelerini iyileştirmiştir. GAP Bölgesi'nden yapılan ihracat 2002 yılında 689 milyon dolar iken, 2007 yılında 3,3 milyar dolara, 2019 yılında ise 9,2 milyar dolara ulaşmıştır. Bölgede yapılan ihracatın ülke ihracatı içindeki payı %2'den sırasıyla %3,1 ve %5,2'ye yükselmiştir. Ekonomideki gelişme bölgedeki işsizlik oranının düşmesiyle de kendini göstermiştir. 2008 yılında %15,8 olan işsizlik oranı 2012 yılında %12,4'ye düşmüştür. 2013-2014 yıllarında, Türkiye genelinde olan işsizlik oranındaki artış 2016 yılında da devam etmiş ve bu durum bölgeye de yansımıştır. 2016 yılında işsizlik oranı %18,7'e yükselmiş ve 2019 yılında işsizlik %22,4 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında 10.325 milyon TL sabit yatırım ve 50.200 istihdam gerçekleşmiştir. Ayrıca GAP kapsamında, bugüne kadar 13 Hidroelektrik Santrali ve 18 baraj tamamlanmıştır (GAP BKİ, 2019, s.57).

3.6.2. Doğu Anadolu Projesi (DAP)

Doğu Anadolu Bölgesi'nin, ülkenin geriye kalan diğer bölgeleri ile olan sosyoekonomik gelişmişlik farklılıklarını azaltmak ve bölgenin verimliliği artırılarak ülke ekonomisine katkıda bulunması amacıyla, 1998 yılında DPT Müsteşarlığı tarafından, Doğu Anadolu Projesi Ana Planı adlı bir proje başlatılmıştır. Bu proje bölgede bulunan üniversitelerin ortak girişimi ile yürütülmüş ve 2000 yılı sonunda yürütülen projeler tamamlanmıştır (Bingöl ve Varol, 2002, s.313).

Doğu Anadolu Projesi kapsamında Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Sivas, Van illeri bulunmaktadır. DAP Ana Planı'nın temel amacı, bölgenin potansiyel kaynaklarını harekete geçirmektir. Kaynakların da bölgenin göreceli üstünlüğe sahip olduğu alanlara yönlendirilmesi ve gelişmenin de bu alanlarda olması esas alınmaktadır (DAP BKİ, 2014, s.16).

DAP Eylem Planı, 2014 yılında yürürlüğe girmiştir. DAP Eylem Planı'nın esas amacı, bölgede yaşayan halkın sosyoekonomik yönden yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve bölge refah seviyesinin ülke ortalamasına yakınsamasını sağlamaktır. Bölge ekonomisi, tarım ile tarım ağırlıklı sanayi sektörüne dayanmaktadır. Bununla birlikte bölgedeki hayvancılık faaliyetlerinin, katma değer bakımından yüksek hale getirilmesi gerekmektedir. Bölgenin batısında yer alan Van, Erzurum, Elazığ ve Malatya illerinin de potansiyellerinin ön plana çıkarılması, Eylem Planı'nın öncelikleri arasında yer almaktadır. Bölgenin gelişimini sağlamak üzere, Eylem Planı'nın müdahale alanları arasında temel altyapının iyileştirilmesi, bölgede faaliyet gösteren kuruluşların kapasitelerinin artırılması yer almaktadır (DAP BKİ, 2020, s.17-18). 2019 yılında DAP Bölge Kalkınma İdaresi tarımsal sulama, hayvan pazarları, bitkisel üretimde çeşitlilik, meyveciliğin geliştirilmesi, bölgenin tarihi kent merkezlerinin yenilenmesi ve dünya kültürel mirasına kazandırılması gibi faaliyet alanlarına yönelik 153 proje yürütülmüştür (DAP BKİ, 2020, S.72).

3.6.3. Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)

Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Bölgesel Gelişme Planı, 2000 yılında DPT ile Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı tarafından hazırlanmıştır. Bu bölgesel gelişme planı ile Doğu Karadeniz Bölgesi'nin potansiyel kaynaklarının değerlendirilerek, bölgesel gelişmişlik durumunun iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Plan kapsamında beş sektörel gelişme stratejisi belirlenmiş ve bu stratejiler kapsamında 52 projenin geliştirilmesi hedeflenmiştir (DOKAP BKİ, 2017, s.10). DOKAP Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun, Tokat ve Trabzon illerini kapsamaktadır. Söz konusu bölgedeki illerin sahip olduğu kaynakların etkin kullanılması, bölgede yaşayan insanların gelir ve yaşam düzeyinin iyileştirilmesi, bölgelerarası farklılıkların giderilerek ülke ekonomisine sosyoekonomik açıdan katkıda bulunmayı hedefleyen, bir bölgesel kalkınma projesidir (DOKAP BKİ, 2018, s.7).

Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın kurulmasıyla birlikte, DOKAP resmi bir bölgesel kalkınma projesi haline gelmiştir. Daha sonra gerekli kalkınma projelerinin gerçekleştirilmesine yönelik faaliyet ve stratejilerin belirlendiği, DOKAP Eylem Planı hazırlanmış ve 2014 yılında onaylanarak uygulamaya konulmuştur (DOKAP BKİ, 2017, s.27).

DOKAP Eylem Planı (2014-2018), bölgeye yatırımda bulunan kamu kurum ve kuruluşlarının başlattığı yatırımları tamamlamak, yapılan bu yatırımlarla doğan potansiyelleri, sosyoekonomik gelişimi hızlandırmaya yönelik etkin kullanmak ve bölgenin rekabet gücünü artırmak amacıyla hazırlanmıştır. Eylem Planı ile bölgenin turizm alanında önemli gelişmeler sağlaması, başta tarım olmak üzere diğer alanlarda gerçekleştirilen üretimin bölge ve ülke ekonomisine fayda sağlaması, göç ve yeni istihdam alanlarının oluşturulması konusunda yaşanan sıkıntıların giderilmesi ve bölgenin ekonomik refah düzeyinin iyileştirilerek ülke kalkınmasına katkıda bulunması amaçlanmaktadır. Söz konusu Eylem Planı'nda bölgenin kalkınmasına yönelik olarak turizm ve çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik kalkınma, altyapı, kentsel ve sosyal gelişme ile yerel düzeyde kurumsal kapasitelerin artırılması gibi faaliyet alanları belirlenmiştir. Söz konusu bu faaliyet alanları doğrultusunda 128 eylem ve bunların gerçekleştirilmesine yönelik 325 proje, DOKAP Eylem Planı'nda yer almaktadır (DOKAP BKİ, 2018, s.38).

3.6.4. Konya Kalkınma Projesi (KOP)

Konya Ovası Projesi, ülkemizin ilk resmi sulama projesi niteliğine sahiptir. Konya Ovası'na su getirme çabaları, 19.yy'da başlamış ve Beyşehir Gölü'nden, Çumra Ovası'na su aktarılmıştır. Ülkemiz zamanında da bölgede yeni sulama projeleri geliştirilmiş ve 1985 yılından itibaren, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından bu projeler, gayri resmi olarak Konya Ovaları Projesi (KOP) olarak nitelendirilmiştir. Önce DPT Müsteşarlığı, daha sonra 2011 yılından itibaren Kalkınma Bakanlığı tarafından Konya Kapalı Havzası'nda su ve tarım altyapısı yetersizliğinden dolayı tasarruflu su kullanımına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bölgenin tarımda rekabetçi üstünlüğe sahip olmasına yönelik, tarımsal su yönetimi ve sulama altyapısının geliştirilmesi, tarımsal üretimde verimliliğin ve çeşitliliğin artırılması, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve kırsal alanda sosyal hayatın geliştirilmesine yönelik olarak, Taslak KOP Tarım Eylem Planı hazırlanmıştır.

2011 yılında Konya Ovası Projesi'nin, uygulandığı illerdeki yatırımları izleme, değerlendirme ve koordinasyon hizmetlerini gerçekleştirmeye yönelik bu proje içerisinde yer alan bölgelerin kalkınmasını sağlamak üzere, Kalkınma Bakanlığı'na bağlı olarak KOP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (KOP BKİ) kurulmuştur. KOP BKİ'nin kurulmasıyla birlikte, KOP çok sektörlü ve entegre resmi bir bölgesel kalkınma projesi

haline gelmiştir. KOP'un kapsadığı iller Aksaray, Karaman, Konya, Niğde illerinden oluşmaktadır. 2016 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile Nevşehir, Yozgat, Kırıkkale ve Kırşehir illeri, KOP kapsamına alınmıştır. Dolayısıyla son olarak KOP, Aksaray, Karaman, Konya, Niğde, Nevşehir, Yozgat, Kırıkkale ve Kırşehir illerini kapsamaktadır.

KOP BKİ, 2012 yılında KOP Eylem Planı'nı hazırlamış ve 2014 yılında onaylanmıştır. KOP Eylem Planı'nın öncelikleri arasında tarımsal değişim ve sürdürülebilirliği sağlayarak diğer sektörleri geliştirmek, sosyal hizmetlere erişimi artırmak, bölge içi ve bölgelerarası rekabeti güçlendirerek vatandaşların refah seviyesini artırmak şeklindedir. KOP Eylem Planı Kapsamında; Toprak ve Su Kaynaklarının Sürdürülebilir Kullanımı, Ekonomik Yapının Güçlendirilmesi, Altyapının Geliştirilmesi ve Kentleşme, Beşeri ve Sosyal Yapının Güçlendirilmesi, Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi olmak üzere 5 ana eksen, 92 eylem ve 243 proje öngörülmüştür (KOP BKİ, 2018, s.9-11).

3.6.5. Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi

Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinden oluşan, TR83 adını alan Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimi için hazırlanmıştır. Bu gelişim projesi ile ekolojik dengeyi bozmadan, kaynakların sürdürülebilir biçimde yönetilmesi, TR83 bölgesinin diğer bölgeler ile olan sosyoekonomik gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve bölge kaynaklarının verimliliği artırılarak bölgenin refah seviyesi ile ülke kalkınmasına katkısının artırılması amaçlanmaktadır. Sosyoekonomik gelişmişlik bakımından TR83 bölgesi, Türkiye'nin batısında yer alan bölgelerin gerisinde kalmaktayken, doğusunda yer alan bölgelere göre ise gelişmiş düzeyde yer almaktadır. Söz konusu bu bölge tarım, sulama, enerji potansiyeli, ulaşım kolaylığı, doğal ve tarihi kaynaklara sahip olması bakımından avantajlara sahiptir (DPT, 2006, s.2).

Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi'nin vizyonu, "Türkiye'nin Karadeniz'e açılan kapısı olmuş, yaşam kalitesini yükseltmiş, çevreye duyarlı, rekabetçi, hızla gelişen bölge" şeklindedir. Temel stratejik amaç ise bölgenin mekân yapısıyla uyumlu olarak, sosyoekonomik yapı dönüşümünün ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasıdır. Bölgedeki yapısal dönüşümler, bu temel amaca göre; Mekânsal Yapı Dönüşümleri, Toplumsal Yapı Dönüşümleri ve Ekonomik Yapı Dönüşümleri olarak 3 başlık altında toplanmaktadır. Bölgenin ekonomik ve toplumsal gelişmeleri yalnızca sosyoekonomik ilişkilerden dolayı değil, bölgenin fiziki mekânından da meydana gelmektedir. Bundan

dolayı stratejide mekânsal dönüşüm amacıyla, toplumsal ve ekonomik dönüşüm amaçları arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Planın stratejik amaçları arasında; mekânsal organizasyonun oluşturulması, toplumsal yapının geliştirilmesi, işletmelerin rekabet gücünün yükseltilmesi, ekolojik çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, kurumsal yapının güçlendirilmesi yer almaktadır. Söz konusu bu amaçların gerçekleşmesi için gerekli tedbir ve öncelikler belirlenmiş ve bölge mekânsal stratejisiyle uyumlu olarak sosyoekonomik ve ekolojik projeler geliştirilmiştir (DPT, 2006, s.3-4).

3.6.6. Zonguldak - Bartın - Karabük Bölgesel Gelişme Projesi

Zonguldak, Bartın ve Karabük illerinde, Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun küçülmeye gitmesi ile Karabük ve Ereğli Demir Çelik İşletmeleri'nin özelleştirmesi sonucu ortaya çıkacak sosyoekonomik sonuçların değerlendirilmesine gerek duyulmuştur. Bu bağlamda, söz konusu bölgede kömür üretiminin azaltılması ve çelik üretiminin de özelleştirilmesinden sonra, bölgenin tekrar canlandırılması için bir bölgesel gelişme projesine ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı DPT tarafından kamu ve özel sektör iş birliğine dayalı bir bölgesel gelişme projesi olarak, Zonguldak-Bartın-Karabük Projesi uluslararası bir ihale sonucu gerçekleştirilmiştir. Bu projeye 1995 yılında başlanılmış ve 1997 yılında proje tamamlanmıştır (DPT, 2000, s.33).

Rekabet gücünü kaybeden kömür ve demir-çelik sektörlerinin yoğunluğu nedeniyle, ekonomik bir değişim geçiren söz konusu bu bölgede, sosyoekonomik sonuçların analizi özel sektör için yeni yatırım alanlarının geliştirilmesi, orta ve uzun vadeli bölgesel gelişme planı hazırlanması ve bölgede yapılacak yatırım alanların belirlenmesi için proje çalışması yapılmıştır. Yapılan bu proje ile bölgede yeni istihdam alanları yaratılarak dış göçün azaltılması, tarım ve ormancılık faaliyetlerinin dengelenmesi, imalat sanayi ve hizmet sektöründe yeni iş gücü alanlarının oluşturulması, refah, gelir ve iş gücü niteliklerinde bir artış sağlanması amaçlanmıştır (DPT, 2007, s.10).

3.7. Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik

Türkiye’de iller arasında olan mevcut gelişmişlik farklılıkları, bölgelere de yansımaktadır. Bölgesel kalkınmayı ölçtüğü düşünülen çeşitli değişkenler yardımı ile çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemleri arasından, Faktör Analizi yöntemi ile illerin ve bölgelerin gelişmişlik sıralaması yapılmaktadır. Yapılan analiz sonucu ülkenin

gelişmişlik durumu daha iyi görülmekte ve bunun sonucu iller ve bölgeler arasında dengeli bir kalkınma sürecinin gerçekleşmesi için gerekli politika ve tedbirlerin uygulanmasına yardımcı olunmaktadır. Faktör Analizi sonucu, kullanılan değişkenler yardımı ile bölgesel kalkınmayı etkileyen faktörler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla analizde kullanılan değişkenler aracılığı ile hangi faktörlerin sosyoekonomik gelişim sürecinde rol aldığı görülebilmektedir. Bu konu üzerine yapılan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Kısaca bazı çalışmalara değinecek olursak;

Dinçer, Özaslan ve Satılmış (1996), Türkiye'deki 76 ilin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması ve bu sıralamaya esas teşkil eden endeks değerleri, Temel Bileşenler Analiz yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Bu analiz illerin sosyoekonomik yapılarını temsil ettiği düşünülen demografik, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali, altyapı ve diğer refah göstergeleri başlığı altında, toplam 58 değişken kullanılarak yapılmıştır. İller sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri bakımından 5 homojen alt gruba ayrılarak, aynı özellikler taşıyan homojen il grupları saptanmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de yaşanan mekânsal gelişme eğilimlerinin sıçramalardan ziyade, illerin yayılma dinamikleri tarafından belirlendiği yargısı doğrulanmış ve genel olarak ülkede dengeli bir sosyoekonomik gelişmişlik yapısının olmadığı ortaya çıkmıştır.

Dinçer, Özaslan ve Kavasoglu (2003), Türkiye'deki istatistiki bölge birimlerinden Düzey 1 ve Düzey 2 bölgeleri olmak üzere, illerin sosyoekonomik gelişmişlik endeks sıralaması yapılmıştır. Araştırma kapsamında 81 il ve 7 coğrafi bölge yer almaktadır. 1996 yılında yapılan çalışma ile karşılaştırmak için Temel Bileşenler Analizi ile benzer ve aynı sayıda değişkenler kullanılmıştır. Analize 100'e yakın gösterge ile başlanmış ancak daha sonra göstergelerin tutarlılığı ve güvenilirliği neticesinde, 58 gösterge ile analize devam edilmiştir. 1996 yılında Türkiye'deki illerin gelişmişlik sıralaması ile söz konusu bu çalışma karşılaştırıldığında 25 ilin konum sıralaması yükselirken, 38 ilin konumunun gerilediği ve 13 ilin konumunun değişmediği gözlenmektedir.

Özgür ve Güler (2004), Türkiye'deki istatistiki bölge birimlerinden Düzey 1'de yer alan 12 bölgenin gelişmişlik düzeyi saptanmaya çalışılmıştır. Faktör Analizi yöntemi ile 12 bölgede yer alan 81 ile ait gelişmişlik düzeyini temsil ettiğini düşünülen 21 değişken ile analize başlanmıştır. Bu değişkenler içerisinde Toplam Yıllık Nüfus Artış Hızı, İl İçindeki İşsizlik Oranı, Genel Bütçe Gelirindeki Artış Oranı ve Kamu Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı olmak üzere toplam 4 değişkenin, diğer değişkenler ile anlamlı bir korelasyon göstermediği gözlenerek geriye kalan 17 değişken ile analize

devam edilmiştir. Kullanılan bu değişkenler sonucu gelişmişliği etkileyen 5 faktör elde edilmiştir. Yapılan analizde ortaya çıkan ve birinci faktör olan, Sağlık ve Refah Faktörü'nün, gelişmişlik düzeyini %51 oranında açıkladığı görülmektedir.

Albayrak (2005), Türkiye'deki illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri Faktör Analizi yöntemi ile incelenmiştir. 1990-1994 ve 1995-2002 dönemlerinde illerin gelişmişlik düzeyleri, belirlenen değişkenler doğrultusunda karşılaştırılmıştır. Ancak birinci dönemde 1993 yılında Türkiye'de 73 il varken, ikinci zaman kesitinde 80 il bulunmaktadır. Analizde sosyoekonomik gelişmişlik ile ilgili 130 değişken elde edilmiş, daha sonra bu değişkenlerden faktör analizi varsayımlarına uygun olarak birinci dönemde 48, ikinci dönemde 47 değişken kullanılmıştır. Analiz sonucunda her iki dönem için de 8 faktör elde edilmiştir. İllerin sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerleri elde edilerek, bu değerler doğrultusunda illerin sıralaması yapılmıştır. Daha sonra iller gelişmişlik düzeyleri bakımından 6 homojen gruba ayrılmıştır. Genel itibari ile ülkede, dengeli bir sosyoekonomik gelişmiş düzeyinin olmadığı saptanmıştır.

Şen, Çemrek ve Özaydın (2006), Türkiye'deki illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri incelenmiştir. Çalışmada Faktör Analizi ve Temel Bileşenler Analiz yöntemi kullanılmıştır. Analizde 28 değişken kullanılmış ve 4 temel bileşen elde edilmiştir. Birinci temel bileşen varyansın %44,3'lük oranını açıklamaktadır. İllerin gelişmişlik sıralamasında ilk sıralarda batıda yer alan iller, son sıralarda ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunan illerin yer aldığı görülmektedir.

Ersungur, Kızıltan ve Polat (2007), Türkiye'deki istatistiki bölge birimlerinden Düzey 1 bölgesinde yer alan 12 bölgenin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi incelenmiştir. Çok değişkenli istatistiksel tekniklerden, Temel Bileşenler Analiz yöntemi kullanılmıştır. Analizde 10 değişken kullanılmış ve kullanılan bu değişkenlerden iki faktör elde edilmiştir. Bu iki faktör doğrultusunda, 12 bölge gelişmişlik düzeyleri bakımından sıralanmıştır. Her iki faktöre göre yapılan sıralamada, Türkiye'nin batısında yer alan bölgelerin üst sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Kara (2008), Türkiye'deki iller ve bölgeler arasında, bölgesel rekabet edilebilirlik düzeyi incelenmiştir. Bu doğrultuda, Temel Bileşenler Analiz yöntemi tercih edilmiştir. Analizde bölgesel rekabet edebilirliği belirlediği düşünülen 5 temel faktör altında, 30 değişken kullanılmıştır. Düzey 2 bölgeleri ve iller, bölgesel rekabet edebilirlik endeks değerleri bakımında sıralanmıştır. Analiz sonucunda, bölgelerarasındaki rekabet edebilirlik farkının fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Albayrak ve Erkut (2010), Türkiye’deki Düzey 2 bölgeleri bölgesel rekabet gücü bakımından sınıflandırılmıştır. İki aşamalı olarak yapılan analizde öncelikle 32 değişken ile Temel Bileşenler Analizi yapılarak, 5 alt endeks oluşturulmuştur. Bunlar sırasıyla, yenilikçi çevre-ekonomi faktörü, nitelikli iş gücü faktörü, sanayi faktörü, ekonomik aktiflik faktörü ve son olarak turizm-ticaret faktörü şeklindedir. Daha sonra bu alt endeksler ile bölgesel rekabet gücü endeksi elde edilmiştir. Hiyerarşik kümeleme analizi ile bölgesel rekabet gücü ve alt endekslerle elde edilen değerler bakımından illerin rekabet kümeleri belirlenmiştir. Bölgesel rekabet gücüne göre iller 5 kümeye ayrılmıştır. Sırasıyla bu kümeler; Lider Rekabetçi Bölge, Rekabetçi Bölgeler, Gelişme Odaklı Bölgeler, Gelişmeye Dirençli Bölgeler ve Gerileyen Bölgeler şeklinde adlandırılmıştır. Kümeleme analizi sonucu elde edilen sıralamalara göre rekabet gücü en yüksek il olarak belirlenen İstanbul, tek başına bir küme oluşturmıştır.

Kılıç, Saraçlı ve Kolukısaoglu (2011), Türkiye’deki illerin sosyoekonomik göstergeler bakımından bölgesel olarak benzerlikleri, kümeleme ve çok boyutlu ölçekleme analizi ile incelenmiştir. Araştırmanın veri grubu DPT’nin 2003’de yaptığı illerin ve bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmasında kullanılan, 53 sosyoekonomik göstergeden oluşmaktadır. Çalışmada ilk olarak, değişkenleri belirlemek amacıyla Yol (Path) Analizi kullanılmıştır. Yol Analizi sonuçlarında, değişkenler arasındaki uyumun belli bir düzeyde olmasını sağlamak amacıyla yol katsayısı 0,7’den büyük olan değişkenler dikkate alınmıştır. Temel göstergeler olan bu değişkenler ele alınarak, 7 bölge üzerine kümeleme analizi ve çok boyutlu ölçekleme analizi yapılmıştır. Elden edilen sonuçlara göre her iki analiz de birbirini destekler nitelikte görülmektedir.

Yıldız, Sivri ve Berber (2012), Türkiye’deki illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması incelenmiştir. Temel Bileşenler Analiz tekniği kullanılmıştır. Analizde demografik, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali, altyapı ve diğer refah göstergeleri başlıkları altında toplam 41 değişken kullanılmış ve değişkenler 81 il bazında değerlendirilmiştir. 2010 yılındaki illerin gelişmişlik sıralaması ile DPT’nin 2003 yılında benzer değişkenlerle yaptığı, illerin sıralama sonuçları karşılaştırılmıştır. En gelişmiş ilk altı il sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa ve Eskişehir iken sıralamanın en sonunda yer alan 2 il sırasıyla Ağrı ve Muş illeridir. 2010 sıralamasında, 2003 yılı sıralamasına göre 36 il sıra atlamış, 30 il sıra kaybetmiş ve 15 ilin de konumu değişmemiştir.

Kalkınma Bakanlığı (2013), Türkiye’deki il ve bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik endeksleri elde edilerek, gelişmişlik sıralamaları belirlenmiştir. Güçlü Temel

Bileşenler Analiz (GTBA) tekniği kullanılmıştır. Daha önce yapılan SEGE-2003 çalışmasında yer alan değişkenlerin bazıları, verilerin güncelliğini yitirmesi ile üretilmemesi gibi sebeplerden dolayı SEGE-2011 çalışmasında kullanılmamıştır. Analizde demografik, istihdam, eğitim, sağlık, mali, erişilebilirlik, yaşam kalitesi, rekabetçi ve yenilikçi kapasite göstergeleri başlıkları altında, toplam 61 değişken kullanılmış ve bu göstergeler il bazında değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda, en yüksek endeks değeri İstanbul, en düşük endeks değeri de Muş iline aittir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, iller gelişmişlik düzeyleri bakımında 6 kademede sınıflandırılmıştır. Bu çerçevede, birinci kademe gelişmiş 8 il, ikinci kademe 13 il, üçüncü kademe 12 il, dördüncü kademe 17 il, beşinci kademe 16 il ve altıncı kademe gelişmiş 15 il bulunmuştur.

Gül ve Çevik (2014), Türkiye'deki iller sosyoekonomik gelişme düzeyleri bakımından incelenmiştir. Temel Bileşenler Analiz tekniği kullanılmıştır. Analizde 2012 ve 2010 yılları için 32 ekonomik, 17 sosyal gösterge olmak üzere toplam 49 değişken kullanılmıştır. Gelişmişlik kriterini açıklayan, genel nedensel faktörde değişkenlerin ağırlıklarına bakıldığında 42 değişkenin pozitif, 7 değişkenin (işgücüne katılım oranı, takipteki alacaklar, bebek ölümleri, hava kirliliği, hastane sayısı, 15 yaş altı nüfus oranı ve konut sahipliği oranı) negatif ağırlıkta olduğu görülmüştür. Bununla birlikte iller endeks değerleri bakımından, gelişmişlik durumlarına göre 5 gruba ayrılarak sıralanmıştır. Ayrılan grup içerisinde genel olarak en gelişmiş illerin olduğu bölgenin, Marmara Bölgesi olduğu görülmektedir. Devamında ise Ege ve Akdeniz Bölgeleri gelmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ise sıralamada en az gelişmiş illeri içermektedir. 2010 ve 2012 yılları için yapılan illerin gelişmişlik sıralaması sonucunda, ilk 8 ilin değişmediği gözlenmektedir.

Albayrak ve Savaş (2015), Türkiye'deki illerin gelişmişlik düzeylerinin önemli belirleyicilerinin tespiti ve 2012 yılı için illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri belirlenmiştir. Bunların tespiti için Açıklayıcı Faktör ve Temel Bileşenler Analiz yöntemi tercih edilmiş ve analizde 81 il için 63 değişken kullanılmıştır. Faktör Analizi ile 63 değişken, 8 faktöre indirgenerek sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen en önemli faktörler tespit edilmiştir. İllerin gelişmişlik endeksini elde etmek amacıyla Temel Bileşenler Analizi kullanılmıştır. İllerin gelişmişlik durumlarının tespitinden sonra, iller 4 farklı homojen alt gruplara ayrılmıştır. Analiz sonucunda, Türkiye'nin Batı'sından Doğu'suna doğru gidildikçe gelişmişlik düzeyinde farklılıklar görülmektedir.

Çetin ve Sevüktekin (2016), Türkiye’deki illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi incelenmiştir. İllerin gelişmişlik düzeyleri için iller arası etkileşim olabileceği varsayımından hareketle mekânsal istatistik analizi tercih edilmiştir. Bu amaçla LISA (Local Indicators of Spatial Association) haritası ile Moran’s I istatistiği kullanılmıştır. Analizde 81 il için 2015 yılına ait, 11 sosyoekonomik gösterge kullanılmıştır. LISA haritalarından elde edilen sonuç bakımından, Batı Bölgesi’ndeki illerin kendi içerisinde ve Doğu Bölgesi illerinin de kendi içerisinde homojen olduğu görülmektedir. Bununla birlikte hem gelişmişlik düzeyi bakımından hem de mekânsal etkileşim gücü bakımından İstanbul, Ankara ve Kocaeli ilk üç sırada yer almaktadır.

Taş ve Özel (2017), Türkiye ve AB üyesi ülkeler sosyoekonomik göstergeler ile gelişmişlik düzeyleri bakımından karşılaştırılmıştır. Bu amaçla Faktör Analizi yöntemi tercih edilmiştir. Analizde 28 sosyoekonomik değişken kullanılmış ve 6 faktör elde edilmiştir. Bu faktörler sırasıyla; Araştırma ve Eğitim Faktörü, Gelir ve Refah Faktörü, Sağlık Faktörü, İşsizlik Faktörü, Yoksulluk Faktörü ve Nüfus Faktörü şeklindedir. 6 faktörün her biri için ayrı olarak, AB üyesi ülkeler ve Türkiye’nin gelişmişlik sıralamalarına bakılmıştır. Bu sonuçlara göre Türkiye’nin en iyi durumda olduğu alanın, Araştırma ve Eğitim alanı olduğu görülmektedir. Ülkemiz Gelir ve Refah, Sağlık, İşsizlik ve Yoksulluk faktörlerine göre gelişmişlik düzeylerine bakıldığında ise son sıralarda yer almaktadır.

Temurlenk ve Abar (2019), Türkiye’deki illerin 2008-2016 dönemleri için sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri incelenmiştir. Çalışmada yaşam kalitesi, sağlık, eğitim, istihdam ve diğer göstergeler başlığı altında 54 değişken ile Temel Bileşenler Analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, iller sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerlerine göre sıralanmıştır. 2008-2016 dönemi için yapılan çalışmada sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerine göre illerin gelişmişlik düzeylerine bakıldığında, illerin doğu ve batı yönlü kutuplaştığı ve gelişmiş illerin denize kıyısı olan Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde olduğu görülmektedir.

Bakaric (2006), Hırvatistan’daki Istria, Lika-Senj ve Primorje-Gorski Kotar olmak üzere üç bölge kendi içlerinde de 28 şehir ve 58 belediye olmak üzere gelişmişlik durumlarına göre sınıflandırılmıştır. Çalışmada, 2001 yılına ait 11 sosyoekonomik gösterge ile Faktör Analizi ve Kümeleme Analiz yöntemi kullanılmıştır. 11 değişken ile yapılan faktör analizi sonucu 3 faktör elde edilmiştir. Daha sonra, üç bölgeye ait kent ve belediyeleri, sosyoekonomik özelliklerine göre homojen gruplara ayırmak amacıyla k-means yöntemi uygulanarak gelişmişlik durumları bağlamında sınıflara ayrılmıştır.

Milenkovic, Vukmirovic, Bulajic ve Radojicic (2014), Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri I-distance yöntemiyle belirlenmiştir. Analizde 19 sosyoekonomik gösterge kullanılmıştır. MENA ülkesi olan 22 ülke sıralamasında İsrail, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ilk sıralarda yer alırken, Pakistan, Afganistan, Yemen, Cibuti son sıralarda yer almaktadır. MENA ülkelerinin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri bakımından sıralamasında ilk sırada olan İsrail ile diğer ülkeler arasındaki en önemli fark toplam sağlık harcamalarında görülmektedir.

Soares, Marques ve Monteiro (2003), Portekiz'deki şehirlerin sosyoekonomik gelişmişlik durumunun tespiti için Faktör Analizi yapılmıştır. Faktör Analizi için demografik, istihdam, eğitim, sağlık, kültür ve ekonomi alanlarından olmak üzere toplam 33 sosyoekonomik değişken kullanılmıştır. Analiz sonucu 9 faktör ortaya çıkmıştır. Bu faktörler sırasıyla, Satın Alma Gücü ve Nüfus Yoğunluğu, Demografik Hareketlilik, Özel İşletme, Endüstriyel Faaliyet, Hastane Hizmetleri, Aktif Yetişkinler ve Çevresel Gereksinimler, Turizm, İşsizlik Oranı, Bebek Ölüm Hızı şeklindedir. Daha sonra kümeleme analizi ile 33 değişken ve 9 faktöre göre hiyerarşik kümeleme yönteminden küme sayısı belirlenmiştir. K-means yöntemiyle en iyi sonucu veren 4 küme belirlenmiştir. Portekiz'deki şehirler gelişim düzeylerine göre 4 bölgeye ayrılmıştır.

Harmse (2007), Güney Afrika'daki bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri incelenmiştir. Çalışmada 17 sosyoekonomik değişkenden yararlanılarak, Temel Bileşenler Analiz yöntemi tercih edilmiştir. Veriler 1996 nüfus sayımından ve Güney Afrika'nın diğer istatistiki raporlarından elde edilmiştir. Temel Bileşenler Analizi sonrasında 3 bileşen elde edilmiş ve daha sonra kümeleme analizi yapılmıştır. Sonuç olarak Güney Afrika'daki bölgelerarasında dengeli bir dağılımın olmadığı görülmektedir.

BÖLÜM IV

FAKTÖR ANALİZİ İLE TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN TESPİTİ

4.1. Faktör Analizi

Çok değişkenli istatistik tekniklerinden biri olan Faktör Analizi, birbiriyle ilişkili çok sayıdaki değişkeni az sayıda, daha anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren bir analiz çeşididir. Faktör analizinde, bağımlı değişken ve bu değişkeni açıklamaya çalışan bağımsız bir değişken seti bulunmamaktadır. Bunun yerine faktör analizinde, aralarında yüksek korelasyon olan değişkenlerin bir araya gelmesiyle oluşturulan, faktör adı verilen genel değişkenler yer almaktadır. Burada amaç, değişken sayısını azaltmak ve boyut indirgemektir (Kalaycı, 2006).

Faktör analizinin, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi olmak üzere iki temel yöntemi bulunmaktadır. Açıklayıcı faktör analizi ile boyut indirgemenin yanı sıra, yapılan analiz sonucu ortaya konan faktörler içerisindeki göstergelerin, kuramsal bir yapının göstergesi olup olmadığına dair bir sorgulama da yapılabilmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi ise kuramsal yapı çerçevesinde geliştirilen ölçme aracından elden edilen veriler doğrultusunda, söz konusu yapının doğruluğunu test etmektedir. Bununla birlikte doğrulayıcı faktör analizi yapı geçerliliğini saptamada, kuram geliştirme ve var olan kuramların geçerliliğini test etmede de kullanılmaktadır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010).

Faktör analizinin ana amacı, boyut indirgemektir. Boyut indirgemenin en yaygın uygulaması ise açıklayıcı faktör analizi yöntemidir. Açıklayıcı faktör analizinin amacı, veri setini azaltarak daha kolay açıklanabilir hale getirmektir. Doğrulayıcı faktör analizi ise boyut indirgeme ve indirgenmiş yapıyı doğrulama amacıyla karşımıza çıkmaktadır (Yaşlıoğlu, 2017, s.75).

Açıklayıcı faktör analizinin, hesaplama biçimine dayanan farklı türleri bulunmaktadır. İstatistiksel analiz programı olan SPSS'te, faktör analiziyle faktör çıkarma işlemi 7 farklı şekilde yapılmaktadır. Bu yöntemler; Temel Bileşenler Analizi, Ortak Faktör Analizi, Maksimum Olasılık Yöntemi, Ağırlıklandırılmamış En Küçük Kareler Yöntemi, Alfa Yöntemi, İmaj Faktör Yöntemi ve Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi şeklindedir. Hangi faktör çıkarma yönteminin kullanılacağı,

araştırmacının amacı ve varsayımları doğrultusunda değişkenlik gösterebilmektedir (Şencan, 2005).

4.1.1. Faktör Analizinin Varsayımları

Faktör analizini yapabilmek için dikkat edilmesi gereken birtakım önemli hususlar bulunmaktadır. Her değişken ile veri seti, faktör analizine uygun olmayabilmektedir. Uygunluk koşulu için testler yapılmaktadır. Bu koşullar arasında örneklem ve ifade sayısı ile ilgili birtakım ön koşullar şu şekildedir; Örneklem sayısı değişken sayısından büyük olmalıdır, örneklem sayısı en az 50 olmalı ve ifade başına düşen gözlem sayısı yüksek tutulmalıdır (Yaşlıoğlu, 2017, s.75).

Faktör analizine başlamadan önce analizde kullanılacak değişkenlerin geçerli, güvenilir ve gerekli varsayımlara uygun olması önemlidir. Uygun olmayan değişkenler ile yapılan analiz, ortaya çıkan faktörlerin yorumlanmasında birtakım zorluklara ve sonuçların yanlış çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle faktör analizine başlamadan önce, yapılması gereken hususlar bulunmaktadır. Herhangi bir, çok değişkenli istatistiksel analize başlamadan önce çalışmada kullanılacak olan değişkenlerin geçerlilik ve güvenilirliklerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Geçerlilik, analizde kullanılacak değişkenin incelenen konu ile ilgili ve onu ölçmeye yönelik olup olmadığına dair bir değerlendirmedir. Güvenirlilik ise değişkenlerin iç tutarlılığını ifade etmektedir. Değişkenlerin geçerliliği araştırmacı tarafından, güvenilirliği ise çeşitli istatistik yöntemler aracılığı ile yapılmaktadır. Daha sonra çalışmada yer alıp, faktör analizine uygun olmayan değişkenler tespit edilmelidir. Bu değişkenlere değinecek olursak şu şekildedir; Herhangi bir faktör ile anlamlı bir ilişki göstermeyen ($r < 0.30$), çok yüksek çoklu doğrusal bağlantı sorununa sebep olan ve birden fazla faktör ile ilişki gösteren değişkenler faktör analizine uygun olmamaktadır. Bu tür değişkenler analiz sonuçlarını, olumsuz etkilemektedir (Albayrak ve Savaş, 2015, s.13-14).

4.1.2. Faktör Analizinin Aşamaları

Faktör analizinde 4 temel aşama bulunmaktadır. Bunlar; veri setinin faktör analizi için uygunluğunun değerlendirilmesi, faktörlerin elde edilmesi, faktör rotasyonu ve faktörlerin isimlendirilmesi şeklindedir.

4.1.2.1. Veri Setinin Faktör Analizi İçin Uygunluğunun Değerlendirilmesi

Veri setinin faktör analizine uygunluğunun değerlendirilmesinde kullanılan 3 farklı yaklaşım söz konusudur. Bunlar korelasyon matrisinin oluşturulması, Bartlett Küresellik testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem uygunluğu ölçütüdür. Verilerin değerlendirilme sürecinde, ilk olarak değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelenmektedir. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayısının yüksek olması, değişkenlerin ortak faktörler oluşturma olasılığını artırmaktadır. Korelasyon katsayıları 0,30'dan büyük olmayan değişkenlerin analizden çıkarılması gerekmektedir. Daha sonra Bartlett Küresellik testi ile korelasyon matrisinin birim matrise eşit olup olmadığı test edilmektedir. H_0 : Korelasyon matrisi birim matristir. Bu bağlamda sıfır hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi, değişkenler arasında korelasyonun yüksek olduğunu göstermektedir. Bu da veri setinin faktör analizi için uygunluğunu göstermektedir. Son olarak ise KMO değerine bakılmaktadır. KMO, gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarını karşılaştırmaktadır. KMO değeri 0 ve 1 aralığında değişmektedir. KMO değerinin 0,50'nin üzerinde olması beklenmektedir. Oran ne kadar yüksek olursa, veri seti faktör analizi için o kadar uygun olmaktadır. KMO değerleri ve yorumları aşağıdaki gibidir (Kalaycı, 2006).

KMO DEĞERİ	YORUM
0,90	Mükemmel
0,80	Çok İyi
0,70	İyi
0,60	Orta
0,50	Zayıf
0,50'nin altı	Kabul Edilemez

4.1.2.2. Faktörlerin Elde Edilmesi

Faktörlerin elde edilmesi aşamasında, değişkenler arasındaki ilişkiyi en yüksek derecede temsil edecek, daha az sayıda faktörlerin ortaya konması amaçlanmaktadır. Analiz sonucu faktör sayısına karar verilirken aşağıda sözü edilen bazı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Öz değer (Eigenvalues) istatistiği: Öz değerler, faktör yüklerinin kareleri toplamı sonucu elde edilmektedir. Faktör tarafından açıklanan varyans oranının hesaplanmasında ve faktör sayısına karar vermede kullanılan bir katsayıdır. Öz değer yükseldikçe, faktörün açıkladığı varyans da yükselmektedir (Büyüköztürk, 2002, s.473). Öz değeri 1 ve 1'den büyük olan faktörler, anlamlı kabul edilmektedir. Öz değeri 1'den küçük olanlar faktörler ise dikkate alınmamaktadır (Kalaycı, 2006).

Scree Test: Scree grafiği, faktör sayısına karar vermek amacıyla, Cattell tarafından önerilmiştir. Scree grafiği baskın faktörleri ortaya koyarak, faktör azaltmaya yardımcı olmaktadır. Grafikte dikey eksen (Y eksen) öz değer miktarını, yatay eksen (X eksen) ise bileşenleri göstermektedir. Yapılan faktör analizi sonucu bu grafikte Y eksenindeki bileşenler, X eksenine doğru iniş yaparlar (Çokluk vd., 2010). Grafiğin yatay şekil aldığı noktaya kadar olan faktörler, analizde elde edilen maksimum faktör sayısı olarak kabul edilmektedir.

Toplam Varyansın Yüzdesi Yöntemi: Yapılan her ilave faktörün, toplam varyansı açıklamasına olan katkısı %5'in altına düştüğü zaman maksimum faktör sayısına ulaşılmaktadır.

Joliffe Kriteri: Öz değeri 0,7 ve üzeri olanlar faktör alınmalıdır. 0,7'nin altındaki tüm faktörler analizden çıkarılmalıdır.

Açıklanan Varyans Kriteri: Varyansın %90'ını açıklayan faktör sayısı yeterli kabul edilmektedir.

Faktör Sayısının Araştırmacı Tarafından Belirlenmesi: Araştırmacı faktör sayısını kendisi belirlemektedir (Kalaycı, 2006).

4.1.2.3. Faktörlerin Rotasyonu

Faktörlerin anlamlı ve yorumlanabilmeye uygun hale getirilebilmesi için döndürme işlemi yapılmaktadır. Döndürme işlemi, faktörlerin değişkenleri daha iyi bir şekilde temsil edebilmeleri için faktör eksenlerinin hareket ettirilmesidir (Cengiz ve Kılınç, 2007, s.357). Faktör eksenlerinin hareket ettirilmesi ile değişkenlerin bir faktördeki yükü azalırken, diğer faktördeki yükü artış göstermektedir. Dolayısıyla faktörler, kendileriyle yüksek derecede ilişki veren değişkenleri bularak daha iyi yorumlanabilmektedir (Büyüköztürk, 2002, s.476).

Dik (orthogonal) ve eğik (oblique) olmak üzere iki tür döndürme yöntemi bulunmaktadır. Dik döndürme yöntemleri Varimax, Quartimax, Equamax ve Orthomax

yöntemleridir. Eğik döndürme yöntemleri ise Oblimax, Quartimin, Covarimin ve Biquartimin şeklindedir (Cengiz ve Kılınç, 2007, s.358).

Rotasyon yöntemlerinin amacı, faktör matrisindeki satır ve sütunları birleştirerek anlamlı düzeye getirmektir. Dik ve eğik döndürme yöntemlerinin her ikisinin de amacı aynıdır. Dik rotasyon yöntemi, faktörler arasında korelasyona izin vermemektedir. Ancak eğik rotasyon yönteminde, faktörler arasında korelasyon bulunmaktadır. Dolayısıyla dik rotasyon yöntemi, birbirleriyle ilişkili faktörler yerine birbirinden bağımsız faktörler ortaya çıkaracaktır. Amaç bağımsız faktörler elde etmek olduğunda dik rotasyon yöntemi olan, Varimax rotasyonu ile faktör çıkarımı yapmak genel kabul yöntemidir (Yaşlıoğlu, 2017, s78).

4.1.2.4. Faktörlere İsim Verilmesi

Faktör analizi sonucunda, ortaya çıkan faktör yüklerine bakılarak faktör altında toplanabilecek değişkenler belirlenmektedir. Daha sonra faktörlere uygun bir ad verilmektedir. Faktörlere verilen isimler, faktör içerisinde yer alan en yüksek yük değerine sahip maddeler dikkate alınarak ve bu maddeleri grup yapan ortak özelliği belirlemeye yönelik olmalıdır. Bununla birlikte faktöre verilen isim anlamlı, bilinen bir sözcük ve kuramsal bir temele sahip olmalıdır (Çokluk vd., 2010).

Faktörlerin adlandırılması ve yorumlanmasında, faktör yükleri dikkate alınmaktadır. Değişkenin ortak faktörle olan korelasyonu 0,30'dan büyük ise o değişkenin, söz konusu ortak faktörle anlamlı bir ilişkisi vardır. Faktörün adlandırılmasında 0,30'dan büyük pozitif faktör yükleri dikkate alındığı gibi negatif faktör yükleri de dikkate alınmalıdır. Faktör ağırlığının negatif olması, ilgili değişkenin faktör içerisindeki değişkenler ile ters yönlü bir ilişkisi olduğunu, faktör ağırlığının pozitif olması ise ilgili değişkenin faktör içerisindeki değişkenler ile aynı yönlü bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Böylece faktörlere iki kutuplu olarak bakılabilmektedir (Cengiz ve Kılınç, 2007, s.358).

4.2. Faktör Analizi İle İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi

Türkiye'deki 81 ilin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinin incelenmesi amacıyla, 2008 ve 2018 yıllarına ait veriler yardımı ile SPSS istatistiki programında Faktör Analizi yöntemi kullanılmıştır. Faktörlerin elde edilme yönteminde ise Temel Bileşenler Analiz (Principal Component Analysis- PCA) yöntemi uygulanmıştır.

Temel Bileşenler Analizinde, değişkenin açıklanan varyansının maksimum düzeyde olması amaçlanmaktadır. Değişken sayısına eşit (p) ve birbirinden bağımsız p tane temel bileşen, değişkenlere ait toplam varyansa maksimum katkıda bulunmaktadır. P tane değişken, birbirinden bağımsız p tane temel bileşen ile temsil edilebilmektedir. Birinci temel bileşen toplam varyansa en çok, diğer bileşenler ise giderek azalan şekilde katılmaktadır. Bu nedenle, daha az temel bileşen aracılığı ile toplam varyansın büyük bir kısmı açıklanabilmektedir (Albayrak, 2006).

Faktör Analizine, illerin sosyoekonomik gelişmişliğini etkilediği düşünülen, daha önce konuyla ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan 32 değişken belirlenerek analize başlanmıştır. Ancak analize başlamadan önce, veri setinin Faktör Analizine uygunluğunun değerlendirilmesi amacıyla, korelasyon matrisi (correlation matrix) ve ters görüntü korelasyon matrisi (anti-image correlation) incelenmiştir. Genel itibari ile korelasyon matrisi için 0,30'un altında bir değere sahip olan değişkenler ile ters görüntü korelasyon matrisi için de 0,50'nin altında bir değere sahip olan değişkenler analize dahil edilmemektedir. 2008 yılına ait veriler ile yapılan Faktör Analizinde değişkenlerin ön değerlendirmesinde söz konusu değerlerin altında bir değere sahip olan Nüfus Artış Hızı, Toplam İşlenen Tarım Alanı, İl ve Devlet Yolu, İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı olmak üzere toplam 4 değişken çıkarılarak geriye kalan 28 değişken ile analize devam edilmiştir. 2018 yılına ait veriler arasından ise belirtilen değerlerin altında bulunan Nüfus Artış Hızı, İlköğretim Net Okullaşma Oranı, Toplam İşlenen Tarım Alanı, İl ve Devlet Yolu olmak üzere toplam 4 değişken çıkarılarak geriye kalan 28 değişken ile analize devam edilmiştir.

Tablo 15.

Analizde Kullanılan Değişkenler Listesi

Kod	Yıl	Yıl	Değişken Adı	Kaynak
X01	2018	2008	Nüfus Yoğunluğu	TÜİK
X02	2018	2008	Bebek Ölüm Hızı	TÜİK
X03	2018	2008	Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı	TÜİK
X04	2018	2008	Okuma Yazma Bilme Oranı	TÜİK
X05	2018	2008	Kişi Başına GSYH	TÜİK
X06	2018	2008	Toplam İhracat	TÜİK
X07	2018	2008	Toplam İthalat	TÜİK
X08	2018	2008	Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı	TÜİK
X09	2018	2008	Patent Başvurularının İllere Göre Dağılımı	TÜRK PATENT
X10	2018	2008	Marka Başvurularının İllere Göre Dağılımı	TÜRK PATENT
X11	2018	2008	Bitkisel Üretim Değeri	TÜİK
X12	2018	2008	Toplam Girişim Sayısı	TÜİK
X13	2018	2008	Kişi Başına Mevduat, Toplam Mevduat	TBB
X14	2018	2008	Kişi Başına Kredi, Toplam Kredi	TBB
X15	2018	2008	Banka Şube Sayısı	TBB
X16	2018	2008	İlköğretim Net Okullaşma Oranı	MEB
X17	2018	2008	Genel Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı, Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı	MEB
X18	2018	2008	Yükseköğretim veya Fakülte Mezunu Oranı / Toplam	TÜİK
X19	2018	2008	Kamu Yatırımları	SBB
X20	2018	2008	İl ve Devlet Yolu	TÜİK
X21	2018	2008	Ortalama Günlük Kazanç	SGK
X22	2018	2008	Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif Çalışanların İl Nüfusuna Oranı, SSK Kapsamındaki Toplam Nüfusun İl Nüfusuna Oranı	SGK
X23	2018	2008	İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı	TÜİK
X24	2013	2008	İşgücüne Katılma Oranı	TÜİK
X25	2013	2008	İşsizlik Oranı	TÜİK
X26	2018	2008	Toplam İşlenen Tarım Alanı	TÜİK
X27	2018	2008	Diş Hekimi Sayısı	Sağlık Bakanlığı
X28	2018	2008	Kişi Başına Sanayi Elektrik Tüketimi	TÜİK
X29	2018	2008	Net Göç	TÜİK
X30	2018	2008	Eczacı Sayısı	Sağlık Bakanlığı
X31	2018	2008	Toplam Hekim Sayısı	Sağlık Bakanlığı
X32	2018	2008	Nüfus Artış Hızı	TÜİK

2008 yılı için nihai olarak analizde 28 değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler; Nüfus Yoğunluğu, Bebek Ölüm Hızı, Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı, Okuma Yazma Bilme Oranı, Kişi Başına GSYH, Toplam İhracat, Toplam İthalat, Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı, Patent Başvurularının İllere Göre Dağılımı, Marka Başvurularının İllere Göre Dağılımı, Bitkisel Üretim Değeri, Toplam Girişim Sayısı,

Toplam Mevduat, Toplam Kredi, Banka Şube Sayısı, Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı, Yüksekokul veya Fakülte Mezunu Oranı /Toplam, Kamu Yatırımları, Ortalama Günlük Kazanç, SSK Kapsamındaki Toplam Nüfusun/İl Nüfusuna Oranı, İşgücüne Katılma Oranı, İşsizlik Oranı, Dış Hekimi Sayısı, Kişi Başına Sanayi Elektrik Tüketimi, Net Göç, Eczacı Sayısı, Toplam Hekim Sayısı, İlköğretim Net Okullaşma Oranı şeklindedir.

2018 yılı için nihai olarak analizde kullanılan değişkenler ise; Nüfus Yoğunluğu, Bebek Ölüm Hızı, Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı, Okuma Yazma Bilme Oranı, Kişi Başına GSYH, Toplam İhracat, Toplam İthalat, Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı, Patent Başvurularının İllere Göre Dağılımı, Marka Başvurularının İllere Göre Dağılımı, Bitkisel Üretim Değeri, Toplam Girişim Sayısı, Kişi Başına Mevduat, Kişi Başına Kredi, Banka Şube Sayısı, Genel Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı, Yüksekokul veya Fakülte Mezunu Oranı/ Toplam, Kamu Yatırımları, Ortalama Günlük Kazanç, Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif Çalışanların İl Nüfusuna Oranı, İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı, İşgücüne Katılma Oranı (2013), İşsizlik Oranı (2013), Dış Hekimi Sayısı, Kişi Başına Sanayi Elektrik Tüketimi, Net Göç, Eczacı Sayısı, Toplam Hekim Sayısı şeklindedir.

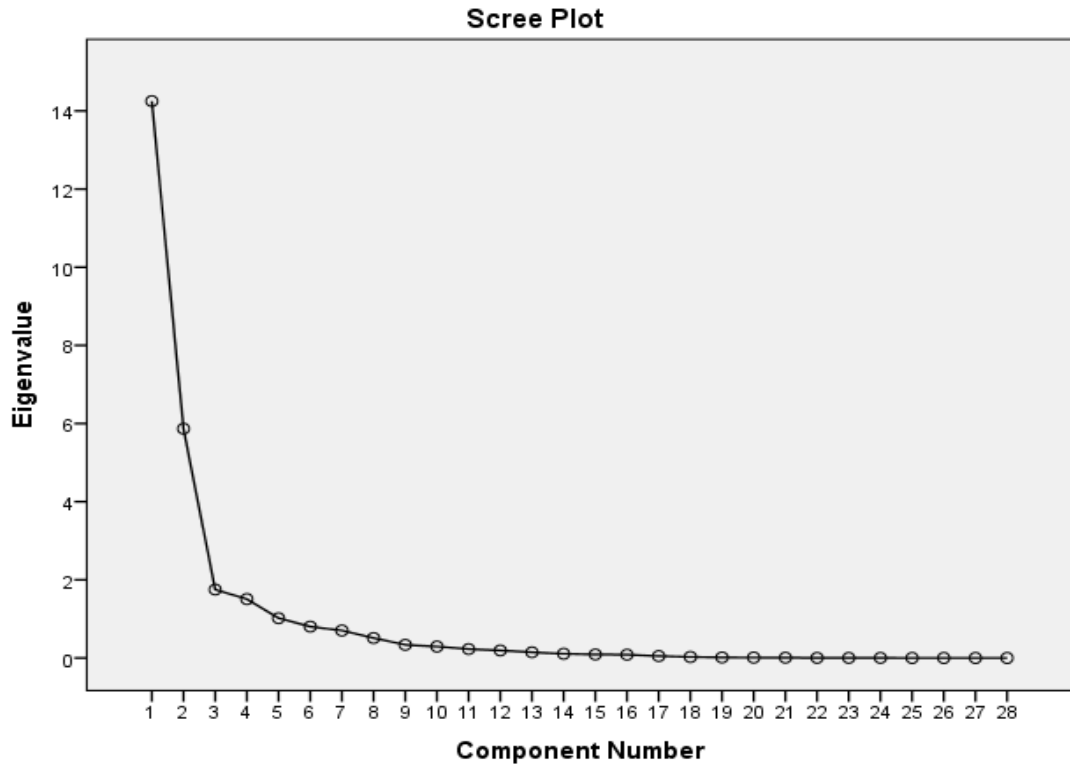
Tablo 16.

Uygunluk İstatistikleri (KMO ve Bartlett İstatistikleri)(2008)

KMO Uygunluk Ölçüsü		0,883
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	5601,064
	Df (Serbestlik derecesi)	378
	Sig. (Anlamlılık düzeyi)	0,000

2008 yılına ait veriler için yapılan Faktör Analizinde kullanılan veri setinin, faktör analizi için uygunluğunun değerlendirilmesi amacıyla Kaiser Meyer Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik testlerine bakılmıştır. Tablo 16’da görüldüğü üzere KMO değeri 0,883 olarak bulunmuştur. Bu değer analizi yapabilmek için önerilen en düşük değer olan 0,50’nin üzerinde ve 0,883 değeri ile çok iyi düzeydedir. Bartlett Küresellik testi, korelasyon matrisinin birim matrise eşit olup olmadığını sınamaktadır ($R=I$, $R \neq I$). Bartlett testi sonuçları 5601,064 bulunmuştur. Anlamlılık düzeyini ifade eden sig. değeri de $p = 0,00 < 0.05$ olduğundan anlamlı kabul edilmektedir. Tüm bu değerler, değişkenlerin faktör analizi için uygun olduklarını göstermektedir.

Faktör sayısına karar vermek üzere öz değer istatistiğine bakılmış ve faktör sayısının 5 olduğuna karar verilmiştir. Tablo 17’de görüldüğü üzere öz değeri 1’den büyük 5 faktör bulunmaktadır. Öz değer istatistiğinin yanı sıra Scree Plot (*Şekil 1*) grafiğine de bakılmıştır.

Şekil 1. Faktör analizi için scree plot grafiği

Tablo 17.

Açıklanan Toplam Varyans

Faktör	Başlangıç Öz Değerler			Türetilen Kareli Ağırlıklar Toplamı			Dönüştürülmüş Kareli Ağırlıklar Toplamı		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	14,251	50,897	50,897	14,251	50,897	50,897	12,731	45,467	45,467
2	5,867	20,953	71,849	5,867	20,953	71,849	6,959	24,854	70,320
3	1,750	6,249	78,099	1,750	6,249	78,099	2,010	7,177	77,498
4	1,507	5,381	83,479	1,507	5,381	83,479	1,507	5,381	82,879
5	1,019	3,639	87,118	1,019	3,639	87,118	1,187	4,239	87,118
6	,803	2,867	89,985						
7	,702	2,507	92,492						
8	,510	1,822	94,315						
9	,337	1,203	95,518						
10	,293	1,045	96,563						
11	,227	,809	97,372						
12	,194	,692	98,064						
13	,145	,519	98,583						
14	,108	,385	98,968						
15	,091	,326	99,293						
16	,084	,300	99,593						
17	,048	,171	99,764						
18	,026	,094	99,858						
19	,014	,050	99,908						
20	,010	,036	99,944						
21	,008	,027	99,971						
22	,004	,013	99,983						
23	,002	,007	99,990						
24	,001	,005	99,994						
25	,001	,002	99,997						
26	,000	,001	99,998						
27	,000	,001	100,00						
28	,000	,000	100,00						

Faktörleştirme sonrasında, dönüştürülmemiş faktör yükleri matrisi faktörlere isim vermede yetersiz kaldığından dolayı faktör rotasyonuna ihtiyaç duyulmuştur. Faktör rotasyonunda dik rotasyon yöntemlerinden yaygın olarak kullanılan, Varimax yöntemi kullanılmıştır. Tablo 18’de Varimax rotasyonu ile dönüştürülmüş faktör matrisleri yer almaktadır.

Tablo 18.

Dönüştürülmüş Faktör Matrisi

	F01	F02	F03	F04	F05
Toplam Kredi	,990	,128	-,001	,030	,011
Marka Başvurularının İllere Göre Dağılımı	,987	,073	-,031	,046	,000
Patent Başvurularının İllere Göre Dağılımı	,986	,118	-,012	,060	-,002
Toplam Mevduat	,981	,133	,011	,036	,043
Banka Şube Sayısı	,977	,197	,033	-,013	,002
Kamu Yatırımları	,974	,162	,022	-,007	,011
Toplam İthalat	,974	,033	-,060	,114	-,013
Toplam İhracat	,969	,069	-,044	,109	-,042
Diş Hekimi Sayısı	,968	,219	,057	-,028	,003
Toplam Girişim Sayısı	,967	,219	,058	-,063	-,033
Nüfus Yoğunluğu	,953	,083	-,025	,130	-,069
Eczacı Sayısı	,941	,272	,100	-,097	-,005
Toplam Hekim Sayısı	,889	,271	,149	-,068	,067
Okuma Yazma Bilme Oranı	,130	,886	-,257	-,019	,039
Yükseköğretim veya Fakülte Mezunu Oranı / Toplam	,319	,856	,023	-,081	,200
SSK Kapsamındaki Toplam Nüfusun/ İl Nüfusuna Oranı	,312	,852	-,142	-,187	,147
Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı	-,030	,840	-,253	,108	,271
Kişi Başına GSYH	,411	,840	-,050	,112	-,081
Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı	,273	,837	-,040	-,216	,185
İlköğretim Net Okullaşma Oranı	,107	,829	-,203	-,080	,062
Net Göç	,374	,673	,031	-,045	-,317
Kişi Başına Sanayi Elektrik Tüketimi	-,079	,645	,029	,442	-,370
İşsizlik Oranı	,070	-,155	,894	,005	-,091
İşgücüne Katılma Oranı	-,038	,332	-,825	-,115	,001
Ortalama Günlük Kazanç	,173	,105	,275	,727	-,076
Bitkisel Üretim Değeri	,060	,474	,226	-,644	-,205
Bebek Ölüm Hızı	-,052	-,372	,378	-,405	-,059
Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı	-,015	,409	-,118	,028	,833

Varimax yöntemi ile dönüştürülmüş faktör matrisi olan Tablo 18’de de görüldüğü üzere toplamda 5 faktör ortaya çıkmıştır. Bu faktörler kısaca şu şekildedir;

Birinci Faktör: Birinci faktörde toplam 13 değişken anlamlı ilişki göstermektedir. Bu değişkenler sırasıyla şunlardır: Toplam Kredi (%99,0), Marka Başvuruları (%98,7), Patent Başvuruları (%98,6), Toplam Mevduat (%98,1), Banka Şube Sayısı (%97,7), Kamu Yatırımları (%97,4), Toplam İthalat (%97,4), Toplam İhracat (%96,9), Diş Hekimi Sayısı (%96,8), Toplam Girişim Sayısı (%96,7), Nüfus Yoğunluğu

(%95,3), Eczacı Sayısı (%94,1), Toplam Hekim Sayısı (%88,9). Birinci faktör “Bankacılık ve İktisadi Gelişim Faktörü” şeklinde adlandırılmaktadır. Birinci faktör toplam varyansın %45,46’sını açıklamaktadır.

İkinci Faktör: İkinci faktörde 9 değişken anlamlı ilişki göstermektedir. Bu değişkenler sırasıyla şunlardır: Okuma Yazma Bilme Oranı (%88,6), Yüksekokul veya Fakülte Mezunu Oranı / Toplam (%85,6), SSK Kapsamındaki Toplam Nüfusun/ İl Nüfusuna Oranı (%85,2), Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı (%84,0), Kişi Başına GSYH (%84,0), Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı (%83,7), İlköğretim Net Okullaşma Oranı (%82,9), Net Göç (%67,3), Kişi Başına Sanayi Elektrik Tüketimi (%64,5). İkinci faktör, “Eğitim ve Sanayi Faktörü” olarak adlandırılmaktadır. İkinci faktör varyansın %24,85’ini açıklamaktadır.

Üçüncü Faktör: Üçüncü faktörde 2 değişken anlamlı ilişki göstermektedir. Bu değişkenler sırasıyla şunlardır: İşsizlik Oranı (%89,4), İşgücüne Katılma Oranı (-%82,5). Üçüncü faktör “İstihdam Faktörü” olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü faktör varyansın %7,17’sini açıklamaktadır.

Dördüncü Faktör: Dördüncü faktörde 3 faktör anlamlı ilişki göstermektedir. Bu değişkenler sırasıyla şunlardır: Ortalama Günlük Kazanç (%72,7), Bitkisel Üretim Değeri (-%64,4), Bebek Ölüm Hızı (-%40,5). Dördüncü faktör “Tarım ve Demografi Faktörü” olarak adlandırılmaktadır. Dördüncü faktör varyansın %5,38’ini açıklamaktadır.

Beşinci Faktör: Beşinci faktörde ise 1 değişken anlamlı bir ilişki göstermektedir. Bu değişken Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı (%83,3)’dır. Beşinci faktör “Sağlık Faktörü” olarak adlandırılmaktadır. Beşinci faktör ise varyansın %4,23’ünü açıklamaktadır.

Genel itibari ile temel bileşenler Varimax rotasyonu sonucu, birinci faktör toplam varyansın %45,46’sını, ikinci faktör %24,85’ini, üçüncü faktör %7,17’sini, dördüncü faktör %5,38’ini ve beşinci faktör %4,23’ünü açıklayarak, 5 faktör birlikte toplam varyansın %87,11’ini açıklamaktadır.

Faktör Analizi sonucunda elde edilen 5 faktöre ilişkin faktör skorları ağırlıklandırılmış ve $45,467 \cdot F_1 + 24,854 \cdot F_2 + 7,177 \cdot F_3 + 5,381 \cdot F_4 + 4,239 \cdot F_5$ eşitliğinden yola çıkılarak genel faktör indeksi hesaplanmıştır. Genel faktör indeksi büyüklük sıralamalarına göre dizilerek Türkiye’deki 81 ilin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması Tablo 19’da verilmiştir.

Tablo 19.

İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeks Sıralaması (2008)

Sıra	İl	Endeks	Sıra	İl	Endeks	Sıra	İl	Endeks
1	İstanbul	376,04	30	Sakarya	3,38	59	Çankırı	-21,42
2	Ankara	156,12	31	Sivas	2,25	60	Siirt	-21,60
3	İzmir	97,10	32	Gaziantep	0,63	61	Çorum	-22,00
4	Kocaeli	60,25	33	Trabzon	-0,62	62	Giresun	-25,16
5	Bursa	53,97	34	Samsun	-0,99	63	Adıyaman	-26,24
6	Antalya	38,76	35	Kütahya	-1,97-	64	Yozgat	-27,08
7	Eskişehir	38,00	36	Uşak	4,37	65	Hakkâri	-28,10
8	Adana	28,97	37	Malatya	-5,71	66	Bingöl	-28,79
9	Zonguldak	24,57	38	Kırşehir	-7,02	67	Tokat	-30,20
10	Bolu	22,19	39	Tunceli	-7,49	68	Bitlis	-30,82
11	Kayseri	20,58	40	Burdur	-8,65	69	Şırnak	-31,38
12	Edirne	18,02	41	Düzce	-8,87	70	Mardin	-32,31
13	Muğla	16,88	42	Amasya	-9,82	71	Van	-33,61
14	Tekirdağ	14,99	43	Artvin	-9,87	72	Ordu	-34,09
15	Karabük	13,66	44	Diyarbakır	-13,21	73	Şanlıurfa	-35,03
16	Kırklareli	13,34	45	Osmaniye	-14,28	74	Kilis	-35,11
17	Kırıkkale	13,27	46	Erzincan	-15,33	75	Gümüşhane	-36,40
18	Mersin	10,55	47	Kahramanmaraş	-16,07	76	Bayburt	-36,57
19	Isparta	9,70	48	Afyonkarahisar	-16,34	77	Muş	-41,87
20	Elazığ	9,48	49	Nevşehir	-17,09	78	Kars	-47,86
21	Balıkesir	9,11	50	Aksaray	-17,65	79	Iğdır	-48,25
22	Yalova	8,78	51	Rize	-17,72	80	Ardahan	-51,61
23	Aydın	8,36	51	Karaman	-17,86	81	Ağrı	-53,91
24	Bilecik	7,81	53	Kastamonu	-17,89			
25	Hatay	7,77	54	Bartın	-18,17			
26	Manisa	7,47	55	Batman	-19,15			
27	Konya	5,96	56	Erzurum	-19,39			
28	Denizli	4,40	57	Niğde	-19,96			
29	Çanakkale	3,69	58	Sinop	-21,11			

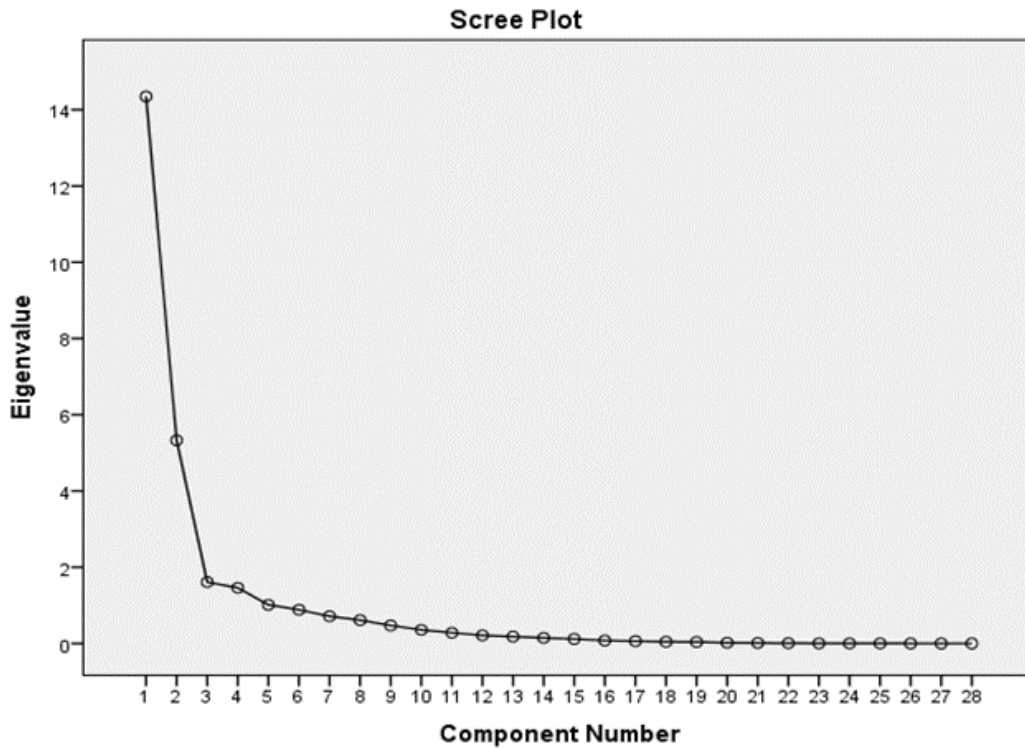
Tablo 20.

Uygunluk İstatistikleri (KMO ve Bartlett İstatistikleri)(2018)

KMO Uygunluk Ölçüsü		0,890
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	4996,084
	Df (Serbestlik derecesi)	378
	Sig.(Anlamlılık düzeyi)	0,000

2018 yılına ait Tablo 20’de görüldüğü üzere KMO değeri 0,890 olarak bulunmuştur. Bu değer analizi yapabilmek için önerilen en düşük değer olan 0,50’nin üzerinde ve 0,890 değeri ile çok iyi düzeydedir. Bartlett Küresellik testi sonuçları 4996,084 bulunmuştur. Anlamlılık düzeyini ifade eden sig. değeri de $p = 0,00 < 0.05$ olduğundan anlamlı kabul edilmektedir. Tüm bu değerler, değişkenlerin faktör analizi için uygun olduklarını göstermektedir.

Faktör sayısına karar vermek üzere öz değer istatistiğine bakılmış ve faktör sayısının 5 olduğuna karar verilmiştir. Tablo 21’de görüldüğü üzere öz değeri 1’den büyük 5 faktör bulunmaktadır. Öz değer istatistiğinin yanı sıra Scree Plot (Şekil 2) grafiğine de bakılmıştır.

Şekil 2. Faktör analizi için scree plot grafiği

Tablo 21.

Açıklanan Toplam Varyans

Faktör	Başlangıç Öz Değerler			Türetilen Kareli Ağırlıklar Toplamı			Dönüştürülmüş Kareli Ağırlıklar Toplamı		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	14,349	51,246	51,246	14,349	51,246	51,246	12,832	45,828	45,828
2	5,328	19,030	70,275	5,328	19,030	70,275	5,886	21,023	66,851
3	1,611	5,754	76,029	1,611	5,754	76,029	1,895	6,769	73,620
4	1,459	5,211	81,240	1,459	5,211	81,240	1,830	6,534	80,154
5	1,014	3,621	84,861	1,014	3,621	84,861	1,318	4,707	84,861
6	,883	3,154	88,015						
7	,714	2,550	90,565						
8	,611	2,184	92,749						
9	,471	1,683	94,432						
10	,356	1,273	95,705						
11	,281	1,004	96,709						
12	,212	,758	97,467						
13	,179	,641	98,107						
14	,145	,519	98,626						
15	,118	,423	99,049						
16	,077	,276	99,325						
17	,061	,217	99,542						
18	,042	,151	99,692						
19	,038	,134	99,827						
20	,019	,069	99,895						
21	,013	,047	99,942						
22	,007	,026	99,968						
23	,004	,013	99,981						
24	,002	,008	99,989						
25	,002	,006	99,995						
26	,001	,002	99,997						
27	,001	,002	99,999						
28	,000	,001	100,000						

Faktörleştirme sonrasında, dönüştürülmemiş faktör yükleri matrisi faktörlere isim vermede yetersiz kaldığından dolayı faktör rotasyonuna ihtiyaç duyulmuştur. Faktör rotasyonunda dik rotasyon yöntemlerinden yaygın olarak kullanılan, Varimax yöntemi kullanılmıştır. Tablo 22’de Varimax rotasyonu ile dönüştürülmüş faktör matrisleri yer almaktadır.

Tablo 22.

Dönüştürülmüş Faktör Matrisi

	F01	F02	F03	F04	F05
Marka Başvurularının İllere Göre Dağılımı	,987	,074	,048	-,030	,020
Patent Başvurularının İllere Göre Dağılımı	,985	,084	,085	-,039	,017
Banka Şube Sayısı	,976	,193	,042	,032	,019
Toplam Girişim Sayısı	,975	,185	,028	,055	,045
Toplam İthalat	,974	,010	,111	-,082	,006
Toplam İhracat	,972	,032	,106	-,056	,023
Dış Hekimi Sayısı	,966	,217	,027	,069	,023
Kamu Yatırımları	,960	,143	,028	,057	-,034
Toplam Hekim Sayısı	,953	,226	,018	,105	,028
Nüfus Yoğunluğu	,952	,022	,145	-,033	-,002
Eczacı Sayısı	,947	,249	-,001	,130	,057
Net Göç	-,943	,103	-,050	,005	-,056
Kişi Başına Mevduat	,759	,572	,068	-,073	-,013
Kişi Başına Kredi	,703	,559	,082	,030	,162
Genel Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı	-,006	,874	-,013	-,096	-,008
Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı	,159	,818	,035	-,097	,360
Yüksekokul veya Fakülte Mezunu Oranı / Toplam	,312	,809	,198	,033	-,150
Okuma Yazma Bilme Oranı	,118	,791	,170	-,119	,358
Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif Çalışanların İl Nüfusuna Oranı	,274	,782	,357	-,207	,106
Kişi Başına GSYH	,432	,678	,515	-,097	,060
Bebek Ölüm Hızı	-,046	-,659	-,018	,445	,142
Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı	-,019	,432	-,374	-,107	,311
Kişi Başına Sanayi Elektrik Tüketimi	-,120	,330	,736	,092	,208
Ortalama Günlük Kazanç	,345	,144	,720	-,142	,087
İşsizlik Oranı	,139	-,274	,130	,765	-,300
İşgücüne Katılma Oranı	,016	,378	,068	-,754	,105
Bitkisel Üretim Değeri	,069	,442	-,299	,518	,289
İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı	,085	,157	,221	-,155	,794

Varimax yöntemi ile dönüştürülmüş faktör matrisi olan Tablo 22’de de görüldüğü üzere toplamda 5 faktör ortaya çıkmıştır. Bu faktörler kısaca şu şekildedir;

Birinci Faktör: Birinci faktörde toplam 14 değişken anlamlı ilişki göstermektedir. Bu değişkenler sırasıyla şunlardır: Marka Başvuruları (%98,7), Patent Başvuruları (%98,5), Banka Şube Sayısı (%97,6), Toplam Girişim Sayısı (%97,5),

Toplam İthalat (%97,4), Toplam İhracat (%97,2), Dış Hekimi Sayısı (%96,6), Kamu Yatırımları (%96,0), Toplam Hekim Sayısı (%95,3), Nüfus Yoğunluğu (%95,2), Eczacı Sayısı (%94,7), Net Göç (-%94,3), Kişi Başına Mevduat (%75,9), Kişi Başına Kredi (%70,3). Birinci faktör “İktisadi Gelişim ve Bankacılık Faktörü” olarak adlandırılmaktadır. Birinci faktör toplam varyansın %45,82’sini açıklamaktadır.

İkinci Faktör: İkinci faktörde 8 değişken anlamlı ilişki göstermektedir. Bu değişkenler sırasıyla şunlardır: Genel Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı (%87,4), Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı (%81,8), Yüksekokul veya Fakülte Mezunu Oranı / Toplam (%80,9), Okuma Yazma Bilme Oranı (%79,1), Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif Çalışanların İl Nüfusuna Oranı (%78,2), Kişi Başına GSYH (%67,8), Bebek Ölüm Hızı (-%65,9), Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı (%43,2). İkinci faktör “Eğitim ve Sağlık Faktörü” olarak adlandırılmaktadır. İkinci faktör varyansın %21,02’sini açıklamaktadır.

Üçüncü Faktör: Üçüncü faktörde 2 değişken anlamlı ilişki göstermektedir. Bu değişkenler sırasıyla şunlardır: Kişi Başına Sanayi Elektrik Tüketimi (%73,6), Ortalama Günlük Kazanç (%72,0). Üçüncü faktör “Sanayi Faktörü” olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü faktör varyansın %6,76’sını açıklamaktadır.

Dördüncü Faktör: Dördüncü faktörde 3 faktör anlamlı ilişki göstermektedir. Bu değişkenler sırasıyla şunlardır: İşsizlik Oranı (%76,5), İşgücüne Katılma Oranı (-%75,4), Bitkisel Üretim Değeri (%51,8). Dördüncü faktör “İstihdam ve Tarım Faktörü” olarak adlandırılmaktadır. Dördüncü faktör varyansın %6,53’ünü açıklamaktadır.

Beşinci Faktör: Beşinci faktörde ise 1 değişken anlamlı bir ilişki göstermektedir. Bu değişken İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%79,4)’dır. Beşinci faktör “Altyapı Faktörü” olarak adlandırılmaktadır. Beşinci faktör ise varyansın %4,70’ini açıklamaktadır.

Genel itibari ile temel bileşenler Varimax rotasyonu sonucu, birinci faktör toplam varyansın %45,82’sini, ikinci faktör %21,02’sini, üçüncü faktör %6,76’sını, dördüncü faktör %6,53’ünü ve beşinci faktör %4,70’ini açıklayarak 5 faktör birlikte toplam varyansın %84,86’sını açıklamaktadır.

Faktör Analizi sonucunda elde edilen 5 faktöre ilişkin faktör skorları ağırlıklandırılmış ve $45,828 \cdot F_1 + 21,023 \cdot F_2 + 6,769 \cdot F_3 + 6,534 \cdot F_4 + 4,707 \cdot F_5$ eşitliğinden yola çıkılarak genel faktör indeksi hesaplanmıştır. Genel faktör indeksi büyüklük sıralamalarına göre dizilerek Türkiye’deki 81 ilin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması Tablo 23’de verilmiştir.

Tablo 23.

İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeks Sıralaması (2018)

Sıra	İl	Endeks	Sıra	İl	Endeks	Sıra	İl	Endeks
1	İstanbul	368,63	31	Karabük	-3,55	61	Gümüşhane	-30,72
2	Ankara	153,67	32	Trabzon	-5,16	62	Bayburt	-31,78
3	İzmir	92,33	33	Karaman	-5,63	63	Bitlis	-35,32
4	Antalya	63,84	34	Zonguldak	-5,81	64	Van	-35,76
5	Bursa	51,05	35	Kırşehir	-6,50-	65	Hakkâri	-35,93
6	Kocaeli	45,84	36	Kahramanmaraş	7,35	66	Ardahan	-39,54
7	Adana	31,10	37	Diyarbakır	-7,53	67	Bingöl	-41,18
8	Mersin	29,84	38	Kırıkkale	-7,71	68	Kars	-41,82
9	Konya	29,14	39	Burdur	-8,21	69	Iğdır	-44,00
10	Eskişehir	26,65	40	Kütahya	-10,38	70	Muş	-44,63
11	Denizli	25,46	41	Şanlıurfa	-10,50	71	Ağrı	-54,13
12	Gaziantep	20,50	42	Amasya	-11,72	72	Yozgat	-21,83
13	Muğla	19,91	43	Rize	-11,76	73	Adıyaman	-21,99
14	Tekirdağ	15,49	44	Malatya	-11,79	74	Siirt	-22,44
15	Kayseri	15,18	45	Artvin	-12,75	75	Sinop	-23,11
16	Çanakkale	14,93	46	Elazığ	-12,90	76	Çankırı	-23,92
17	Hatay	13,57	47	Nevşehir	-13,08	77	Kilis	-24,13
18	Yalova	10,20	48	Sivas	-13,23	78	Bartın	-26,34
19	Manisa	9,39	49	Düzce	-14,97	79	Giresun	-27,41
20	Balıkesir	8,45	50	Batman	-15,25	80	Şırnak	-28,04
21	Aydın	8,01	51	Afyonkarahisar	-15,29	81	Ordu	-29,08
22	Sakarya	4,78	51	Aksaray	-15,72			
23	Kırklareli	4,21	53	Erzincan	-16,11			
24	Isparta	3,22	54	Çorum	-16,92			
25	Samsun	1,24	55	Erzurum	-17,29			
26	Edirne	-0,33	56	Tunceli	-18,38			
27	Bilecik	-0,70	57	Niğde	-19,33			
28	Bolu	-1,78	58	Kastamonu	-19,35			
29	Osmaniye	-2,19	59	Mardin	-20,29			
30	Uşak	-3,53	60	Tokat	-20,52			

BÖLÜM V

SONUÇ

Kalkınma olgusu ekonomik büyüme, kişi başına gelir düzeyi gibi niceliksel unsurlardaki artışın yanı sıra refah düzeyi, sağlık, eğitim, kültürel ögeler gibi niteliksel unsurlar bakımından da gelişimin sağlandığı, çok yönlü bir kavramdır. Bir ülkenin gelişimi yalnızca sayısal olarak ifade edilen iktisadi unsurların yüksek düzeyde olması ile sınırlı olmamakta, gelir ve refah düzeyi gibi unsurların halk arasında dengeli dağılımı ile birlikte yaşam kalitesi, istihdam, altyapı, sağlık, eğitim olanakları gibi çeşitli sosyokültürel unsurların da ülke içerisinde dengeli dağılımını gerektirmektedir. Bölgesel kalkınma II. Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat bilimine mekânsal bir boyut kazandırarak, bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Bölgesel kalkınma, bölgelerin iktisadi ve sosyokültürel açıdan geliştirilmesi şeklindedir. Bölgesel kalkınma ile bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının minimize edilerek, ülke genelinde dengeli bir kalkınma sürecinin sağlanması ve ülke kalkınmasına katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Ülkelerin topyekûn kalkınması mümkün olmadığından dolayı, ülkenin il bazındaki yerleşim birimlerinden oluşan bölgeler itibari ile ülke kalkınmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Ülkelerin kendi bünyelerindeki sosyoekonomik kaynaklarında, eşit mekânsal bir dağılım söz konusu değildir. Bölgelerin kendilerine özgü kaynaklarının, nüfus dağılımının, coğrafi koşulların, öncelikli sektörel yapıların, altyapı, sağlık, eğitim gibi koşulların bölgeler arasında farklılık göstermesi ile bölgelerin sosyoekonomik gelişimleri dengesiz bir dağılım göstermektedir. Bölgelerin sosyoekonomik gelişimleri yalnız gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerin çeşitli bölgelerinde de görülen bir durumdur. Dolayısıyla ülkelerde bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi için bölgelerarasında gerçekleşen ekonomik ve sosyokültürel gelişmişlik farklılıklarının en düşük seviyeye indirgenmesi gerekmektedir. Bunun içinde öncelikle bölgelerarasındaki sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Tüm bunlar doğrultusunda, Türkiye'de bölgesel kalkınmayı etkilediği düşünülen çeşitli sosyoekonomik değişkenler yardımı ile çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden biri olan Faktör Analizi aracılığı ile analizde kullanılan değişkenler doğrultusunda bölgesel kalkınmayı etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte yapılan analiz sonucu, elde edilen faktörler aracılığı ile genel faktör indeksi hesaplanarak, Türkiye'deki 81 ilin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerini

belirlemek ve söz konusu bu illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasını tespit etmek amaçlanmıştır. Yapılan gelişmişlik sıralaması sonucu, bölgesel kalkınma adına yapılan politikaların bölgeler üzerinde ne kadar etkin olduğu görülebilmekte ve daha sonraki yıllarda hazırlanacak olan yeni bölgesel kalkınma politikaları için önerilerde bulunabilme imkânı doğmaktadır. Faktör analizine bölgesel gelişmeyi etkilediği düşünülen 32 sosyoekonomik gösterge ile başlanmış, daha sonra yapılan uygunluk testleri sonucu nihai olarak 28 değişken ile analize devam edilmiştir. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasında düzey 3 bölgeleri olarak tanımlanan Türkiye’deki 81 il için 2008 ve 2018 yıllarına ait veriler ile yapılan Faktör Analizi sonucunda, bölgesel kalkınmayı etkileyen 5 faktör elde edilmiştir.

2008 yılı için yapılan faktör analizinde, faktör çıkarma yöntemi olarak Temel Bileşenler yöntemi sonucu elde edilen birinci faktör “Bankacılık ve İktisadi Gelişim Faktörü” olarak adlandırılmış ve birinci faktör toplam varyansın %45,46’sını açıklamaktadır. İkinci faktör “Eğitim ve Sanayi Faktörü”dür. İkinci faktör varyansın %24,85’ini açıklamaktadır. Üçüncü faktör “İstihdam Faktörü”dür. Üçüncü faktör varyansın %7,17’sini açıklamaktadır. Dördüncü faktör “Tarım ve Demografi Faktörü”dür. Dördüncü faktör varyansın %5,38’ini açıklamaktadır. Beşinci faktör “Sağlık Faktörü”dür. Beşinci faktör ise varyansın %4,23’ünü açıklamaktadır. Genel itibari ile 5 faktör birlikte toplam varyansın %87,11’ini açıklamaktadır.

2018 yılı için yapılan faktör analizinde, birinci faktör “İktisadi Gelişim ve Bankacılık Faktörü” olarak adlandırılmaktadır. Birinci faktör toplam varyansın %45,82’sini açıklamaktadır. İkinci faktör “Eğitim ve Sağlık Faktörü”dür. İkinci faktör varyansın %21,02’sini açıklamaktadır. Üçüncü faktör “Sanayi Faktörü”dür. Üçüncü faktör varyansın %6,76’sını açıklamaktadır. Dördüncü faktör “İstihdam ve Tarım Faktörü”dür. Dördüncü faktör varyansın %6,53’ünü açıklamaktadır. Beşinci faktör “Altyapı Faktörü”dür. Beşinci faktör ise varyansın %4,70’ini açıklamaktadır. Genel itibari ile 5 faktör birlikte toplam varyansın %84,86’sını açıklamaktadır.

2008 ve 2018 yılları için yapılan faktör analizi sonucu elde edilen bu faktörler aracılığı ile genel faktör indeksi hesaplanmıştır. Genel faktör indeksi büyüklük sıralamalarına göre dizilerek Türkiye’deki 81 ilin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması saptanmıştır. 2008 ve 2018 yıllarına ait illerin, sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması karşılaştırıldığında 12 ilin sıralama konumunun değişmediği, 37 ilin sıralama konumunun yükseldiği ve 32 ilin de sıralama konumunun gerilediği görülmektedir.

2008 yılına ait yapılan analiz sonucu sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında ilk 10 sırada yer alan iller sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Antalya, Eskişehir, Adana, Zonguldak ve Bolu illerinden oluşmaktadır. Son 10 sırada yer alan iller ise sırasıyla Ordu, Şanlıurfa, Kilis, Gümüşhane, Bayburt, Muş, Kars, Iğdır, Ardahan ve Ağrı illerinden oluşmaktadır. 2018 yılına ait yapılan analiz sonucunda ise ilk 10 içerisinde sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Bursa, Kocaeli, Adana, Mersin, Konya ve Eskişehir illeri yer almaktadır. Son 10 il içerisinde ise sırasıyla Bayburt, Bitlis, Van, Hakkâri, Ardahan, Bingöl, Kars, Iğdır, Muş ve Ağrı illeri yer almaktadır. Her iki yıl için aynı değişkenler kullanıldığından dolayı bir karşılaştırma yapılabilmektedir. Genel itibari ile ilk 3 içerisinde yer alan İstanbul, Ankara ve İzmir illerinin sıralamasında yıllar itibari ile bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Bu iller zamana karşı gelişmişlik düzeylerini korumuş ve bir çekim merkezi olması ile çevre illerin de gelişimine katkı sağlamaktadır. Yapılan analiz sonucu İstanbul, Batı Anadolu, Ege, Akdeniz ve Doğu Marmara Bölgeleri'ndeki iller sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında üst sıralarda yer almaktayken, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri'ndeki iller gelişmişlik sıralamasında çok daha alt seviyelerde yer almaktadır. Ülkedeki gelişmişlik düzeyinin Doğu Bölgeleri'nden Batı Bölgeleri'ne doğru giderek arttığı görülmektedir. Bölgesel kalkınma farklılıklarının ise bölgelerarasında devam ettiği görülmektedir.

Bölgelerin illerden meydana gelmesi dolayısıyla illerin gelişme düzeyleri, bölgesel kalkınmada önemli bir yere sahiptir. Bölgesel kalkınmanın sağlanması için bölgelerde ön plana çıkan ve bölgelere özgü olan çeşitli kaynaklar sürdürülebilir bir şekilde etkin kullanılmalı ve oluşturulan politika önerileri ile illerin mevcut sorunlarına çözüm üretilmelidir. Bölgelerin kendilerine özgü kaynakları, bölgelerin katma değer payı yüksek olan sektörlerine aktararak söz konusu bölgelerin rekabet gücü artırılmaya çalışmalıdır. Bölgelerarasında rekabet gücü oluşturularak, bölgelerin kalkınmada etkin rol alması sağlanmalıdır. Sosyoekonomik gelişmişlik farklılıklarından kaynaklanan, iller arası bir göç söz konusu olmaktadır. Bu göç çoğunlukla az gelişmiş il ve kırsal kentlerden istihdam olanakları, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçların, yaşadıkları bölgeye oranla daha gelişmiş olduğu bölgelere doğru gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu göçler sonucu çeşitli olanaklara sahip gelişmiş bölgelerde, bir yığılma yaşanmakta ve az gelişmiş bölgelerdeki nüfus seyrekleşmektedir. Bu bağlamda ülkenin diğer bölgelerine nazaran geri kalmış bölgelerindeki nüfus dağılımı, planlama kapsamına alınarak dengelenmeye çalışılmalıdır. Yapılan politikalar doğrultusunda yaşanan göçleri azaltmak amacıyla her

bölgeye benzer yaşam standartları sağlanarak şehirler arası bu göç en aza indirgenmelidir. Böylelikle ülke kalkınmasında önemli bir adım atılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adelman, I., & Yeldan, E. (2000). Is this the End of Economic Development ?. *Structural Change and Economic Dynamics*, 11(1-2), 95-109.
- Akbulut, M. U. F. (2018). Küreselleşme Süreci ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 54-63.
- Akiş, E. (2011). Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 0(44), 237-256.
- Akpınar, R. (2012). Türkiye’de Değişen Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(6), 29-46.
- Albayrak, A. S., & Savaş, F. (2015). Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişliğinin Belirleyicileri ve 2012 Yılı Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 1-40.
- Albayrak, A. S. (2005). Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Çok Değişkenli İstatistik Yöntemlerle İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(1), 153-176.
- Albayrak, A. S. (2006). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın.
- Albayrak, A. N., & Erkut, G. (2010). Türkiye’de Bölgesel Rekabet Gücü Analizi. *Megaron*, 5(3), 137-148.
- Altıparmak, A. (2002). Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 35-59.
- Arslan, E. (2010). Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları. *Kamu-İş Dergisi*, 11(3), 85-108.
- Arslan, G. E. (2008). Türkiye Açısından ‘Bölge Kalkınma Ajansları’ Uygulamasının Değerlendirilmesi. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(Özel Sayı), 165-182.
- Arslan, G. E., & Demirel, B. (2010). *Türkiye’de Bölgesel Politikaların Gelişimi ve Bölgesel Dengeler*, Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, Mart-Nisan.
- Arslan, G. E. (2013). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 45-52.

- Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 275-294.
- Ateş, S., & Kaytancı, B. U. (2015). Türkiye’de Kamu Yatırım Harcamalarının Uzun Dönemli Büyümeye Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(52), 35-59.
- Ateş, S. (1996). Ekonomik Büyümeye Yaklaşımlar ve Yakınsama Sorunu. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-16.
- Ay, A. (2007). *Türkiye Ekonomisi, Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aydın, A. (2008). İktisadi Açından Bölgesel Dengesizlik: Mardin İli Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 304-312.
- Azis, I. J. (2020). Regional Development and Noneconomic Factors. *International Encyclopedia of Human Geography*, 11(2), 269-274.
- Bakaric Rasic, I. (2006). Uncovering Regional Disparities: The Use Of Factor And Cluster Analysis. *Croatian Economic Survey*, 9, 11-34.
- Bakırtaş, T. (2014). *Ekonomik Kalkınma*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Bakkal, M., Bakkal, S., & Yıldırım, H. (2018). Türkiye’de Bölgesel Ekonomik Dengesizlikler ve Çözüm Yolları. *Social Sciences Studies Journal*, 4(15), 799-809.
- Bayraktutan, Y., & Solmaz, A. R. (2018). Kutuplaşma ve İktisadi Bütünleşme: Avrupa Birliği Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 510-518.
- Berber, M., & Çelepçi, E. (2005). Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, *Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu*, 146-155.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma* (3.Baskı). Trabzon: Derya Kitapevi.
- Bingöl, A. F., & Varol, A. (2002). Bölgesel Kalkınmada Doğu Anadolu Projesi (DAP) Yaklaşımı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 313-324.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Capello, R. (2007). *Regional Economics*. London and Newyork.
- Cengiz, D., & Kılınç, B. (2007). Faktör Analizi İle 2006 Dünya Kupası’na Katılan Takımların Sıralamasının Belirlenmesi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 23(2), 351-370.

- Coşkun, A. (2003). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi. *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, 4, 72-77.
- Çakmak, K. H., & Erden, L. (2004). Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye’den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 77-96.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 33-41.
- Çelikkaya, S., Yaman, H., Dağlı, İ., & Çapık, E. (2018). Bölgesel Politikaların Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Zamana Bağlı Dönüşümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(22), 21-31.
- Çetin, I., & Sevüktekin, M. (2016). Türkiye’de Gelişmişlik Düzeyi Farklılıklarının Analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 39-61.
- Çetin, M. (2005). Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(24), 1-14.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi
- Darwent, D. F. (1969). Growth Poles and Growth Centers in Regional Planning- A Review. *Environment and Planning*, 1(1), 5-31.
- Dawkins, J. C. (2003). Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments. *Journal of Planning Literature*, 18(2), 131-172.
- Demirtaş, G., & Aksel, E. (2018). Bölgesel Kalkınmada Kamunun Rolü: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Sosyoekonomi Dergisi*, 26(37), 171-184.
- Dinçer, B., Özaslan, M., & Kavasoglu, T. (2003). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*. DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT 2671.
- Dinçer, B., Özaslan, Ö., & Satılmış, E. (1996). *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996)*. DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT 2466.
- Dinler, Z. (1998). *Bölgesel İktisat* (Yenileştirilmiş 5.Baskı). Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
- Doğan, B. B. (2011). Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplininin Geleceğine Olası Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 41-83.

- Doğan, Ö., & Gökburun, İ. (2019). İİBS Uygulamasında Nüfus Verilerinin Coğrafi Açidan Yorumlanmasını Kolaylaştıracak Bir Yol Haritası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24(41), 39-60.
- Doğan, S., & Yıldız, Z. (2007). Bölgesel Kalkınma, Turizmin İlişkisi ve Göller Bölgesi Kalkınmasında Alternatif Turizm Potansiyelinin Kullanılabilirliğine Yönelik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 146-181.
- DPT (2008). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara: DPT Yayınları.
- DPT, (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Ankara.
- DPT, (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, Ankara.
- DPT, (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, Ankara.
- DPT, (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, Ankara.
- DPT, (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, Ankara.
- DPT, (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, Ankara.
- DPT, (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, Ankara.
- DPT, (2000). *Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
- DPT, (2001). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, Ankara.
- DPT, (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, Ankara.
- DPT, (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, Ankara.
- Dulupçu, M. A., Sungur, O., & Keskin, H. (2010). Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye’de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi, 6. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM), Ankara.
- Edwards, M. E. (2007). *Regional and Urban Economics and Economic Development: Theory and Methods*. CRC Press: New York.
- Ekinci, D. E., & Ersungur, M. Ş. (2013). Yeni Ekonomik Coğrafya ve Teorik Modelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 205-224.
- Eraydın, A. (2004). Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, Cilt I, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara.

- Erkal, M. (1978). Bölge Gelişmesi ve Bölgelerarası Dengesizlik. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları*, 0(16), 39-54.
- Erkan, H. (1987). *Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme: Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım* (Birinci Basım). İzmir: D.E.Ü. Yayınları.
- Ersungur, Ş. M., Kızıltan, A., & Polat, Ö. (2007). Türkiye’de Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: Temel Bileşenler Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 55-66.
- Fischer, K. (2011). Central Places: The Theories of vonThünen, Christaller, and Lösch, Foundation of Location Analysis. *International Series in Operations Research & Management Science*, 155, 471-505.
- Fujita, M., & Krugman, P. (2004). The New Economic Geography: Past, Present and the Future. *Papers in Regional Science*, 83(1), 139-164.
- Fujita, M., & Thisse, J. F. (2009). New Economic Geography: An appraisal on the Occasion of Paul Krugman’s 2008 Nobel Prize in Economic Sciences. *Regional Science and Urban Economics*, 39(2), 109–119.
- Gerni, C., Sarı, S., Sevinç, H., & Emsen, Ö. S. (2015). Bölgesel Dengesizliklerin Giderilmesinde Yatırım Teşviklerinin Rolü ve Başarı Kriteri Olarak Yakınsama Analizleri: Türkiye Örneği, *International Conference On Eurasian Economies*, 311-320.
- Gül, H. E., & Çevik, B. (2014). 2010 ve 2012 Verileriyle Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması, Türkiye İş Bankası. https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_03_2012.pdf
- Günaydın, D. (2013). Türkiye’de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farkların Giderilmesinde Kalkınma Ajansların Yeri: İzka Mali Destek Programları Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 73-101.
- Han, E., & Kaya, A. A. (2006). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika* (Düzeltilmiş ve Gözden Geçirilmiş 5.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Harmse, A. C. (2007). Socio-Economic Development Regions in the South African Space Economy. *South African Geographical Journal*, 89(1), 83-89.
- Hassink, R., & Gong, H. (2019). New Economic Geograpy. *The Willey Encyclopedia of Urban and Regional Studies*, 1-6.
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Adana: Nobel Yayınevi.

- Işık, N., Baysal, D., & Ceylan, O. (2010). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bir Politika Aracı Olarak Kalkınma Ajansları. *Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 3(2), 1-18.
- İncekara, A., & Savrul, B. (2011). Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0(44), 91-132.
- İşcan, Ö. F., & Kaygın, E. (2011). Potansiyel Girişimciler Olarak Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 275-286.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kar, M., & Ağır, H. (2006). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 51-68.
- Kar, M., & Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, 58(3), 145-169.
- Kara, M. (2008). *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları*, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT 2774.
- Kargı, N. (2009). Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye’nin Bölgesel Politika Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(3), 19-40.
- Kasalak, M. A. (2014). Bölgesel Kalkınma Açısından Sosyokültürel Yapının Girişimciliğe Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 249-266.
- Kaya, A. (2009). *Türkiye’de Bölgesel Net Mali Yansıma*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/395, Ankara.
- Kayalak, S., & Kiper, T. (2006). *İstatistiki Bölge Birimleri Nomenklatörü’ne (NUTS) Göre Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar, IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiri Metinleri: Avrupa Birliği Sürecindeki Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

- Kaynak, M. (2009). *Kalkınma İktisadı* (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3.Baskı). Ankara: Gazi Kitapevi.
- Kepenek, Y. (2014). *Türkiye Ekonomisi* (Genişletilmiş ve Geliştirilmiş 28. Basım). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Keskin, H., & Sungur, O. (2010). Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye’de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 271-293.
- Kılıç, İ., Saraçlı, S., & Kolukısaoğlu, S. (2011). Sosyo-Ekonomik Göstergeler Bakımından İllerin Bölgesel Bazda Benzerliklerinin Çok Değişkenli Analizler İle İncelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 4(2), 57-68.
- Kıbrıçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1), 207-230.
- Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483-499.
- Krugman, P. (1998). Whats New About Economic Geography?. *Oxford Review of Economic Policy*, 14(2), 7-17.
- Krugman, P. (1999). The Role of Geography in Development. *International Regional Science Review*, 22(2), 142-161.
- Kulaksız, Y. (2008). *Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İstihdam ve Kurum Hizmetlerinin Çeşitlendirilmesi*, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kum, M. (2011). İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(30), 235-255.
- Kumral, N. (2008). *Bölgesel Rekabet Gücünü Artırmaya Yönelik Politikalar*, Ege University Working Papers in Economics, Working Paper No: 08 / 02, 1-14.
- Küçükali, A. (2013). Sosyal Politika Uygulamalarında Kalkınma Ajansları: Kudaka Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 205-220.
- Küçükkoğlu, M., Taş, H. Y., & Ercan, H. (2018). Türkiye’de Kalkınmaya Yönelik Ekonomik Politikalara Eleştirel Bir Bakış. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2618-2653.

- Künü, S., & Hopoğlu, S. (2015). Turizm ve Bölgesel Kalkınma Arasındaki İlişki: Doğu Karadeniz Bölgesi Üzerine Bir İnceleme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 71-93.
- Leichenko, R. M. (2000). Exports, Employment and Production: A Casual Assessment of U.S. States and Regions. *Economic Geography*, 76(4), 303-325.
- Mıhçı, H. (1996). Kalkınma: Bir Terim Neyi Anlatır?. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 7(23), 65-86.
- Milenkovic, N., Vukmirovic, J., Bulajic, M., & Radojicic, Z. (2014). A Multivariate Approach in Measuring Socio-Economic Development of MENA Countries. *Economic Modelling*, 38, 604-608.
- Moore, T. G. (1994). Core-Periphery Models, Regional Planning Theory and Appalachian Development. *The Professional Geographer*, 46(3), 316-331.
- Mukhopadhyay, S. (2020). Regional Development Models. *International Encyclopedia of Human Geography*, 11(2), 281-295.
- Nafziger, E. W. (2005). *Economic Development* (4th Edition). Cambridge University Press: New York.
- Nalbant, A. (1996). Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçim mi? (I) Kuramsal Temeller. *Amme İdaresi Dergisi*, 29(2), 39-70.
- Nijkamp, P. (ed.), (1986). *Handbook of Regional and Urban Economics: Regional Economics* (Volume I), Third Edition.
- Nijkamp, P., & Abreu, M. (2020). Regional Development Theory. *International Encyclopedia of Human Geography*, 11(2), 297-302.
- Oral, B., & Uğur, A. (2013). Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlikleri Gidermek İçin Devlet Yardımları (Teşvikler): 2012 Teşvik Sisteminin Bölgesel Teşvikler Açısından Getirdiği Yenilikler. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 140-168.
- Özçağlar, A. (2003). Türkiye’de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri. *Coğrafi Bilimleri Dergisi*, 1(1), 3-18.
- Özçağlar, A. (2006). Türkiye’nin Coğrafi Bölgeleri ile İstatistik Bölgelerinin Uygulamada Yarattıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) IV. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara.
- Özgür, E., & Güler, H. (2004). 1. Düzeydeki 12 İstatistiki Bölgenin Gelişmişlik Durumlarının Faktör Analizi ile İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 75-88.

- Öztürk, B., & Çolakoğlu, E. (2015). Bölgesel Kalkınma Yönünden Kalkınma Ajanslarının Türk İdari Teşkilatı'ndaki Konumu. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 323-348.
- Öztürk, L. (2012). Kamu Yatırımları ve Bölgesel Eşitsizlik: Bir Nedensellik Analizi, 1975-2001. *Ege Akademik Bakış*, 12(4), 487-495.
- Öztürk, N., & Uzun, A. (2010). Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan İktisadi Etmenler. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(2), 91-110.
- Rostow, W. W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press.
- Sakarya, A., Erkut, G., & Evren, Y. (2015). Türkiye'deki İBBS2 Bölgelerini Lojistik Firmalarının Dağıtım Sistemleri ile Tekrar Düşünmek. *Planlama Dergisi*, 25(2), 122-133.
- Sarıca, İ. (2001). Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(1), 154-204.
- Sert, O. (2012). Bölge, Türkiye'de Bölge Kavramı ve Kalkınma Ajanslarının Yapısı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 119-146.
- Sevinç, A., & Eren, T. (2016). Bölgesel Kalkınma ve Girişimcilik: Ahiler Kalkınma Ajansı Örneği. *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 2(1), 1-22.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 35-54.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat* (Geliştirilmiş 19. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Soares, J. O., Marques, M. M. L., & Monteiro, C. M. F. (2003). A Multivariate Methodology to Uncover Regional Disparities: A Contribution to Improve European Union and Governmental Decision. *European Journal of Operational Research*, 145(1), 121-135.
- Soja, E. W. (2009). Regional Planning and Development Theories. *International Encyclopedia of Human Geography*, 259-270.
- Stimson, R., Stough, R., & Roberts, B. (2006). *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy* (2th Edition). Springer: Newyork.
- Szajnowska-Wysocka, A. (2009). Theories of Regional and Local Development- Abridged Review. *Bulletin of Geography Socio-Economic Series*, 12(12), 75-90.

- Şaşmaz, M. Ü., & Yayla, Y. E. (2018). Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler. *International Journal of Public Finance*, 3(2), 250-268.
- Şen, H., Kaya, A. (2015). *Dünden Bugüne AB ve Türkiye’de Bölgesel Politikalar: Karşılaştırmalı Bir Analiz*, https://www.researchgate.net/publication/283119774_DUNDEN_BUGUNE_AB_VE_TURKIYE'DE_BOLGESEL_POLITIKALAR_KARSILASTIMALI_BIR_ANALIZ
- Şen, H., Çemrek, F., & Özaydın, Ö. (2006). Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 155-171.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Kitapevi.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (2007). *Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü (2006). *Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi Bölgesel Ana Planı Yönetici Özeti*. http://www.yesilirmak.org.tr/documents/yesilirmakhavzasigelisimprojesi/YHGP_BOLGESEL_GELISME_ANA_PLANI_YONETICI_OZETI.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, Ankara.
- T.C. Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Stratejik Planı (2017-2021). <https://www.dokap.gov.tr/wp-content/uploads/2018/02/DOKAP-Stratejik-Plan-2017.pdf>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DAP BKİ) (2014), Doğu Anadolu Projesi (DAP) Eylem Planı (2014-2018). http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/mnlom+DAP_Eylem_Planı_2014-2018.pdf
- T.C. Kalkınma Bakanlığı Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (KOP BKİ) (2018), KOP Eylem Planı ve KOP Bölgesi Kamu Yatırımları 2017 Yılı IV. Dönem İzleme Raporu. <http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/186.pdf>

- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DAP BKİ) (2020), 2019 Yılı Faaliyet Raporu.
http://www.dap.gov.tr/IMG_CATALOG/dosya/dap-idaresi-2019-yili-faaliyet-raporu.pdf
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DOKAP BKİ) (2018). *2018 Yılı DOKAP Eylem Planı İlerleme Raporu*. https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/2018-yili-dokap-eylem-plani-ilerleme-raporupdf-181320-rd_44.pdf
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAP BKİ), Güneydoğu Anadolu Projesi Son Durum, 2019.
<http://yayin.gap.gov.tr/pdf-view/web/index.php?Dosya=0645c0cbcc>
- Taban, S., & Kar, M. (2006). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 159-182.
- Taban, S., & Kar, M. (2015). *Kalkınma Ekonomisi* (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Takım, A. (2010). Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Planlarının İktisat Politikalarına Etkisi: ZONGULDAK- BARTIN ve KARABÜK Örneği. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(3), 259-275.
- Taş Koşar, Ç., & Özel Örk, S. (2017). Faktör Analizi Yöntemi İle Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Sosyo-Ekonomik Göstergeler Bakımından Gelişmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 60-77.
- Taş, B. (2006). AB Uyum Sürecinde Türkiye İçin Yeni Bir Bölge Kavramı: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 185- 198.
- Tekin, A. (2011). Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 37-47.
- Temurlenk, M. S., & Abar, H. (2019). Türkiye’deki İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Seviyeleri: 2008-2016 Dönemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1115-1135.
- Thirlwall, A. P. (1999). *Growth and Development: With Special Reference to Developing Economies* (6th Edition). Palgrave Macmillan.

- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2011). *Economic Development* (11th Edition). Pearson: Boston.
- Topçuoğlu, A., & Çalışkan, M. (2016). Bölgesel İktisatta Mekânın Önemi Üzerine Bir Değerlendirme: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 101-112.
- Türkoğlu, M. (2015). Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Kalkınma Açısından Önemi: Baka Örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 215-230.
- Tüylüoğlu, Ş., & Karakaş, D. N. (2006). Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik Durgunlaşma Süreci: Zonguldak Örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4), 195-224.
- Uçar, A. (2019). Kalkınma Ajanslarının Girişimcilik ve İstihdamı Artırma Hedeflerinin Değerlendirilmesi: Zafer Kalkınma Ajansı Örneği. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15(2), 119-136.
- Yardımcıoğlu, M., Kocamaz, H., & Sezal, N. (2012). Türkiye’de Günümüze Kadar İzlenen Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma. *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(özel sayı), 74-85.
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 59-77.
- Yıldız, E. B., Sivri, U., & Berber, M. (2012). Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2010). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(39), 147-167.
- Yılmaz, B. (2011). Bölgesel Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Yeni Bir Model Olarak Kalkınma Ajansları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(15), 29-41.
- Yılmaz, E., & Sünbül, A. M. (2009). Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 195-203.
- Yılmaz, Ö. (2001). Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1-2), 1-19.
- Yılmaz, Z., & İncekaş, E. (2018). Türkiye’de İnovasyon ve Bölgesel Kalkınma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 154-169.